

Raport z badań
„Równe traktowanie dzieci i młodzieży
z obszarów wiejskich (w tym dzieci i młodzieży
z niepełnosprawnościami) w dostępie do usług
społecznych, zdrowotnych, edukacyjnych,
sportowych i kulturalnych”

*Badanie wykonane na zlecenie Ministerstwa Rolnictwa
i Rozwoju Wsi w ramach umowy o dzieło nr 147/20*

Autorzy raportu:
Konrad Stępnik
Michał Chlebicki
Adam Dąbrowski
Wit Hubert

Centrum Doradztwa Rolniczego
Oddział w Krakowie
Kraków 2020

Raport z badań
„Równe traktowanie dzieci i młodzieży
z obszarów wiejskich (w tym dzieci i młodzieży
z niepełnosprawnościami) w dostępie do
usług społecznych, zdrowotnych,
edukacyjnych, sportowych i kulturalnych”.

Badanie wykonane na zlecenie Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi w ramach umowy o dzieło nr 147/20.

Autorzy raportu:
Konrad Stępnik
Michał Chlebicki
Adam Dąbrowski
Wit Hubert

Centrum Doradztwa Rolniczego Oddział w Krakowie
Kraków 2020

Spis treści

Wyniki badania w skrócie	5
Podsumowanie rekomendacji	9
Wstęp	12
Zastosowane techniki badań	15
Opis badanej populacji	17
Gospodarstwa domowe	21
Nierówne traktowanie – najważniejsze pojęcia i koncepcje teoretyczne	24
Nierówności społeczne	24
Nierówne traktowanie	26
Podsumowanie wywiadów eksperckich	30
Dezagraryzacja i migracje	33
Usługi społeczne	37
Kapitał społeczny /kapitał kulturowy	38
Próżnia socjologiczna	39
Analiza danych zastanych	41
Rynek pracy	41
Infrastruktura i zasoby mieszkaniowe	46
Dostęp do Internetu	49
Wypoczynek i aktywność fizyczna	52
Dojazdy i transport	57
Ochrona zdrowia	61
Dostępność żłobków	64
Edukacja	65
Szkoły specjalne	73
Dostępność i korzystanie z oferty kulturalnej	74
Wyniki badania ankietowego	84
Dostępność obiektów powiązanych z usługami publicznymi na obszarach wiejskich	84
Edukacja i możliwość rozwoju własnych zainteresowań	89
Zaangażowanie w działania na rzecz ochrony środowiska	96
Kompetencje cyfrowe	99
Dobrostan psychiczny, relacje międzypokoleniowe i poczucia zagrożenia dyskryminacją	105
Udział w procesach decyzyjnych	114
Kapitał społeczny młodzieży wiejskiej a równe traktowanie	118

Kapitał społeczny, ludzki i kulturowy - ujęcie teoretyczne	118
Dziedziczenie statusu, mobilność	121
„Niszczenie kapitału społecznego” na wsi?	123
Podsumowanie i rekomendacje.....	130
Bibliografia	140
Spis tabel.....	144
Spis wykresów	144
Spis rysunków	146

Wyniki badania w skrócie

1. Celem projektu badawczego „Równe traktowanie dzieci i młodzieży z obszarów wiejskich” było pogłębienie wiedzy na temat dostępu dzieci i młodzieży z obszarów wiejskich do usług publicznych oraz rozstrzygnięcie na tej podstawie czy w Polsce dochodzi do nierównego traktowania osób należących do tych kategorii społecznych. Dużo uwagi poświęcono również zagadnieniu kapitału społecznego na wsi.
2. Dane prezentowane w raporcie wskazują, że pod wieloma względami jakość życia na obszarach wiejskich poprawia się. Mimo tych pozytywnych przemian dostęp do wielu usług na wsi jest dla dzieci i młodzieży utrudniony. Najgorsza sytuacja panuje w zakresie usług transportowych, ochrony zdrowia, opieki w żłobkach, edukacji przedszkolnej oraz zajęć pozalekcyjnych dla starszych dzieci. Nasilenie negatywnych zjawisk jest zazwyczaj pochodną odległości danej wsi od większych ośrodków oraz stopnia rozwoju transportu publicznego w danym regionie. Zebrane dane sugerują, że najtrudniejszą sytuację w tym względzie mają młode osoby, które mieszkają w średniej odległości (od 6 do 15 km) od miast powiatowych. Trudności w dostępie do usług publicznych, których doświadczają dzieci i młodzieży z obszarów wiejskich mogą być ujmowane w kategoriach nierównego traktowania.
3. Podsumowanie analizy danych zastanych:
 - a. na wsi przybywa miejsc pracy, ale nie w takim stopniu, jak ma to miejsce w miastach zwłaszcza w kluczowych dla nowoczesnej gospodarki sektorach usług oraz wysoko wyspecjalizowanych,
 - b. sytuacja mieszkaniowa mieszkańców obszarów wiejskich jest pod wieloma względami lepsza niż mieszkańców miast,
 - c. w ostatnich latach nastąpił znaczny postęp w dziedzinie dostępu do internetu na obszarach wiejskich,
 - d. polityka transportowa w wielu regionach nie pozwala na zaspokojenie podstawowych potrzeb społeczności lokalnych w zakresie dojazdu do miejsc świadczenia usług,
 - e. bardzo trudna sytuacja panuje w ochronie zdrowia na wsi, bowiem usługi medyczne skoncentrowane są w dużych miastach. W 2019 roku na obszarach wiejskich, zamieszkiwanych przez 40% ludności kraju, udzielono tylko 23% spośród wszystkich porad podstawowej opieki lekarskiej,
 - f. na obszarach wiejskich działa bardzo niewiele żłobków i możliwość skorzystanie z tej usługi społecznej jest znikoma,
 - g. podobnie na obszarach wiejskich dostępność przedszkoli jest dużo niższa niż w miastach,

- h. uczniowie szkół podstawowych na wsi rzadziej niż uczniowie z miast uczestniczą w zajęciach pozalekcyjnych, a także uzyskują słabsze wyniki na egzaminach końcowych.
 - i. Dostęp uczniów ze specjalnymi potrzebami do szkół na obszarach wiejskich się pogarsza,
 - j. biblioteki na wsi są likwidowane częściej niż w mieście, równocześnie stopień wykorzystania ich potencjału jest niższy. Instytucje kultury z obszarów wiejskich działają mniej aktywne niż ich miejscy odpowiednicy. Dostępność obiektów kultury dla osób z niepełnosprawnościami na wsi poprawia się, ale ciągle jest mniejsza niż w mieście.
4. Aż 86% uczniów biorących udział w badaniu ankietowym stwierdziło, że w promieniu 5 km od ich miejsca zamieszkania znajduje się kościół. Podobny wynik zanotowały boiska sportowe, place zabaw i przystanki autobusowe. Najsłabiej dostępne obiekty to baseny, żłobki i szkoły ponad podstawowe.
 5. Dostępność wielu obiektów jest lepsza dla osób mieszkających więcej niż 16 km do miasta powiatowego niż dla respondentów, których dom rodzinny znajduje się w odległości od 6 do 15 km od niego. W przypadku niektórych obiektów zdarza się, że dostępność obiektów jest dla tych ostatnich nawet mniejsza niż dla osób mieszkających z dala od stolicy powiatu. Zebrane dane wskazują na to, że odległość 15 km od miasta jest na tyle niewielka, że nie stymuluje powstania większości typów obiektów uwzględnionych w ankiecie. Jednocześnie jest to odległość na tyle duże, że dostęp do usług jest uzależniony od dostępu do komunikacji autobusowej lub posiadania własnego samochodu, które umożliwiają korzystanie z usług w stolicy powiatu.
 6. Korepetycje są dla pochodzących z obszarów wiejskich uczniów szkół rolniczych dostępne w takim samym stopniu, co dla ogółu młodych Polaków. Niepokojące jest jednak to, że wyniki badania ankietowego potwierdzają informacje uzyskane dzięki analizie zastanych – oferta zajęć pozalekcyjnych dla dzieci i młodzieży z obszarów wiejskich jest niewielka. Wielu młodych mieszkańców wsi ma z pewnością ze względu na oddalenie od punktów usługowych i instytucji publicznych o wiele bardziej utrudniony dostęp do zajęć pozalekcyjnych niż ich rówieśnicy z miasta.
 7. Najbardziej aktywne w zakresie angażowania młodych ludzi w swoje działania są organizacje powszechnie kojarzone z obszarami wiejskimi, czyli ochotnicze straże pożarne oraz koła gospodyń wiejskich.
 8. Jedynie 32% badanych uczniów szkół rolniczych stwierdziło, że może rozwijać wszystkie swoje zainteresowania. Pozostali respondenci napotkali w tym zakresie mniejsze lub większe utrudnienia. Trzema najczęściej wskazywanymi przez ankietowanych barierami

w rozwoju zainteresowań są trudności z dojazdem, brak własnego samochodu oraz brak dostępu do odpowiedniej infrastruktury.

9. Młodzież wiejska deklaruje dużą gotowość do podejmowania działań na rzecz ochrony środowiska. 46% wyraża chęć do zaangażowania się w działalność organizacji dbających o środowisko, a aż 40% młodych osób byłoby gotowych przekazywać comiesięczny datek na ich wsparcie.
10. Korzystanie z Internetu to dla młodzieży wiejskiej codzienność. Nie odróżnia to jej przedstawicieli od młodych osób zamieszkujących miasta. Zaskakuje natomiast fakt, że większość ankietowanych młodych osób ze wsi deklaruje zadowolenie z jakości swojego dostępu do sieci. Tylko 26% respondentów wyraziło niezadowolenie z tego powodu.
11. Najintensywniej praktykowaną przez uczniów szkół rolniczych aktywnością w Internecie jest korzystanie z portali społecznościowych. Codziennie robi to aż 89% badanych osób, a 72% przyznaje, że do tych portali loguje się kilka razy dziennie. Z nieco mniejszą intensywnością sieć komputerowa jest wykorzystywana jako źródło wiedzy potrzebnej do nauki i rozwijania własnych zainteresowań. Co najmniej raz dziennie obie te czynności wykonuje około 70% respondentów. Wyniki badania sugerują, że młodzież wiejska nie jest nierówno traktowana pod względem dostępu do Internetu, ale niekoniecznie musi to być zasługą sprawnego działania państwa. Mieszkańcy wsi zapewniają sobie dostęp do sieci na własną rękę, korzystając z oferty prywatnych firm.
12. Dane zebrane w czasie badania ankietowego wskazują, że sam fakt mieszkania na obszarach wiejskich nie jest czynnikiem negatywnie wpływającym na kondycję psychiczną młodzieży.
13. Rodziny wiejskie w dużym stopniu odgrywają rolę sieci wsparcia. Zdecydowana większość badanych uczniów szkół rolniczych (83%) uważa, że mogłaby liczyć na wsparcie w trudnej sytuacji ze strony swoich rodziców. 75% respondentów spodziewa się takiego wsparcia ze strony rodzeństwa, a 67% ze strony dziadków. Silne relacje rodzinne i międzypokoleniowe pozwalają mieszkańcom wsi radzić sobie z codziennymi trudnościami wynikającymi z trudności w dostępie do usług publicznych.
14. Większość młodych osób nie postrzega nauczycieli jako osób, do których warto byłoby się zwrócić po pomoc w trudnej sytuacji. Tylko 10% respondentów jest przekonanych, że na pewno uzyskaliby od nich wsparcie, a 32% jest zdania, że takie wsparcie jest prawdopodobne. Jeszcze gorzej oceniana jest przez badanych uczniów perspektywa uzyskania wsparcia od pracowników gminy i przedstawicieli kościoła.
15. Jedynie 13% ankietowanych uczniów szkół rolniczych zgadza się ze stwierdzeniem, że osoby ze wsi unikają przyznawania się do swojego miejsca zamieszkania przed osobami z miasta. 47% badanych uważa, że wiejskie pochodzenie nie jest czynnikiem

utrudniającym znalezienie pracy. Tylko 18% ankietowanych jest przekonanych, że pracodawcy wolą zatrudniać osoby z miasta.

16. 42% badanych uczniów uważa, że młodzież w mieście ma lepsze perspektywy rozwoju oraz że państwo gorzej dba o młodych ludzi na wsi. Młodzi ludzie z obszarów wiejskich wydają się być jednak mocno przekonani, że ich sukces życiowy zależy nie od miejsca zamieszkania, ale od indywidualnych wysiłków. Wielu z nich dostrzega fakt, że mają gorszy dostęp do różnych usług niż rówieśnicy z miasta, ale jednocześnie ma poczucie, że jest w stanie własnym wysiłkiem osiągnąć sukces życiowy. Tylko 25% z nich uważa, że młodym ludziom na obszarach wiejskich jest trudno zdobyć dobre wykształcenie, a 24% jest zdania, że nie mogą oni dbać o swoje zdrowie w takim samym stopniu, jak mieszkańcy miast. Może to wynikać z indywidualizmu młodego pokolenia, który rodzi przekonanie, że nie należy wiele oczekiwać od instytucji państwowych, lecz samodzielnie dbać o swoje powodzenie życiowe. Nierówne traktowanie młodzieży wiejskiej może utrwalać takie przekonanie, które świadczy o słabościach polityki prowadzonej wobec obszarów wiejskich.
17. Tylko 13% ankietowanych młodych mieszkańców wsi uznało, że ma jakikolwiek wpływ na przynajmniej niektóre decyzje podejmowane w swojej gminie.
18. Większa część młodzieży nie ma ani poczucia realnego wpływu na to, co dzieje się w społecznościach lokalnych, ani nie czuje się wystarczająco reprezentowana przez lokalne samorządy. Udział młodych mieszkańców wsi w procesach decyzyjnych na poziomie lokalnym to aspekt ich funkcjonowania, w którym jest wiele do poprawienia.

Podsumowanie rekomendacji

- Skuteczna polityka rozwoju obszarów wiejskich powinna opierać się na świadomości, że opuszczenie wsi przez młode i dobrze wykształcone osoby jest zjawiskiem wielowątkowym i posiadającym wiele przyczyn. Jego uwarunkowania wykraczają poza sytuację na lokalnym rynku pracy i dostępność usług społecznych. Migracje mieszkańców wsi są częścią zjawisk o zasięgu globalnym i powiązane są z innymi istotnymi procesami zachodzącymi we współczesnych społeczeństwach.
- Najbardziej oczywiste kroki zaradcze można podjąć w kierunku poprawy sytuacji tych mieszkańców obszarów wiejskich, którzy opuszczają je ze względu na niską jakość życia. Konieczne jest poprawienie polityki transportowej. Ułatwienie przemieszczania się mieszkańców wsi i stworzenie alternatywy dla indywidualnego transportu samochodowego bardzo szybko podniosłoby ich jakość życia. Nie chodzi o to, by w każdej wsi powstał basen czy szpital. Wystarczy stworzenie warunków do swobodnego i szybkiego docierania do miejsc, w których świadczone są ważne dla jakości życia usługi.
- Pilnych działań wymaga ochrona zdrowia na obszarach wiejskich. Resort rolnictwa mógłby zorganizować prace międzyresortowego zespołu, który opracowałby plan realnej poprawy opieki zdrowotnej mieszkańców wsi. To obszar, w którym ewidentnie dochodzi do ich nierównego traktowania.
- Warto rozważyć w kolejnym okresie programowania UE umożliwienie wiejskim samorządom, Lokalnym Grupom Działania oraz innym NGO długofalowego rozwoju zajęć pozalekcyjnych. Mogłyby na to zostać przeznaczone środki w ramach II filara Wspólnej Polityki Rolnej. Tworzenie takiej stałej oferty zajęć dla dzieci i młodzieży byłoby dobrą inwestycją w rozwój obszarów wiejskich. Badania wskazują, że warto wspierać organizacje, które potrafiłyby wykorzystać proekologiczne nastawienie młodych ludzi.
- Przeprowadzone badanie pokazuje, że jest wiele do zrobienia w kwestii tworzenia i korzystania przez młodych ludzi z internetowych kanałów przekazujących informacje lokalne. Wspieranie ich powstawania sprzyjałoby zwiększaniu zaangażowania młodych w sprawy lokalnej społeczności. Działania tego typu mogą być podejmowane w ramach tworzenia inteligentnych wiosek (smart villages) w okresie programowania UE 2021-27.
- Młodzi ludzie widzą potencjał do podnoszenia swoich kompetencji cyfrowych. Z pewnością istnieje popyt na tego typu działania wśród młodzieży wiejskiej.
- Obecnie poziom uczestnictwa młodzieży wiejskiej w procesach decyzyjnych należy uznać za niezadowalający i wskazane jest nakłanianie zarówno młodych ludzi, jak i lokalnych decydentów do zmiany tego stanu rzeczy.
- Na wsi istnieje duże zapotrzebowanie na wszelkiego rodzaju punkty usługowe. Niewielkie firmy świadczące usługi dla ludności dość dobrze się rozwijają, ale z pewnością wymagają

one wsparcia. Wskazane jest nie tylko wsparcie finansowe na uruchomienie działalności, ale także szkoleniowe. Lokalni przedsiębiorcy potrzebują kompetencji niezbędnych do tworzenia modeli biznesowych umożliwiających radzenie sobie na specyficznym wiejskim rynku. Przyszłościowymi kierunkami rozwoju obszarów wiejskich są produkcja żywności wysokiej jakości, tworzenie krótkich łańcuchów dostaw oraz rolnictwo społeczne (gospodarstwa edukacyjne, gospodarstwa opiekuńcze). Potrzebne jest tworzenie przyjaznego otoczenia prawnego dla podejmowania tego typu działalności wpisującej się w rolnictwo wielofunkcyjne.

- Możliwe jest zwiększenie dostępności atrakcyjnych miejsc pracy poprzez ich rozwój w miastach powiatowych. Państwo może sprzyjać temu poprzez konsekwentną decentralizację. Obecnie większość dużych firm i instytucji centralnych ulokowana jest w stolicy. W pozostałych częściach kraju brakuje oferowanych przez nie miejsc pracy dla specjalistów, co utrudnia powstawanie lokalnych elit i wypycha młodych ludzi o wysokich aspiracjach z obszarów wiejskich. Wskazane jest by polityka Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi wspierała ideę decentralizacji, ponieważ jej wdrożenie w życie sprzyałoby poprawie jakości życia mieszkańców obszarów wiejskich.
- Elementem działań na rzecz decentralizacji i rozwoju atrakcyjnych miejsc pracy dla mieszkańców wsi powinno być wspieranie lokalnych uczelni. Mogą one kształcić w zawodach przydatnych na lokalnym rynku pracy oraz realizować projekty badawcze istotne dla rozwoju regionu. Podniesienie poziomu lokalnych uczelni spowoduje, że aspirujący młodzi ludzie z obszarów wiejskich będą mieli blisko miejsca zamieszkania stworzoną realną alternatywę wobec studiowania i osiedlenia się w wielkim mieście. Spowoduje to również, że dobrej jakości edukacja będzie dostępna dla większej ilości mieszkańców wsi.
- Wiele opisanych w raporcie problemów, których doświadczają młodzi ludzie na wsi może i powinna być rozwiązana na poziomie lokalnym. Można tu wskazać takie obszary problemowe jak: ochrona zdrowia, transport publiczny, zajęcia pozalekcyjne, oferta kulturalna, opieka w żłobkach i edukacja przedszkolna, udział młodzieży w procesach decyzyjnych na poziomie lokalnym. Wskazane jest wsparcie samorządów oraz lokalnych organizacji, które mogą zapewniać ofertę w powyższych obszarach. Zadaniem władz centralnych powinno być tworzenie przejrzystych i przyjaznych regulacji, które umożliwią działanie na poziomie lokalnym. Delegowaniu zadań do samorządów i organizacji obywatelskich powinno towarzyszyć tworzenie stabilnych i długofalowych mechanizmów finansowania ich działań. Rola resortu rolnictwa może sprowadzać się tu do monitorowania sytuacji na obszarach wiejskich, wskazywania kwestii problemowych i koordynowaniu międzyresortowych wysiłków na rzecz ich rozwiązywania.

- Sytuacja mieszkających na obszarach osób o specjalnych potrzebach czy członków mniejszości jest bardziej skomplikowana niż ich rówieśników, dla których wiejskie pochodzenie jest jedyną przesłanką nierównego traktowania. Jeśli młodzi ludzie ze wsi mają trudniejszy dostęp do wielu usług w porównaniu z mieszkańcami miast, to niepełnosprawni mieszkańcy wsi mają jeszcze bardziej ograniczony dostęp do nich niż ich pozostali wiejscy rówieśnicy. Polityka państwa powinna zmierzać nie tyle w kierunku wspierania młodzieży wiejskiej, co wspierania różnych grup młodych ludzi na wsi, których członkowie w różnym stopniu są zagrożeni wykluczeniem. Przykładowo, rozwiązaniem problemu z dostępem do zajęć sportowych nie jest zintensyfikowanie już podejmowanych działań w tym zakresie. Potrzebne jest tworzenie takiej oferty dla grup, które są jej obecnie całkowicie lub w dużym stopniu pozbawionej. Takie celowane badania w największym stopniu będą przyczyniać się do zmniejszania nierówności i tworzyć warunki, w których równiejsze traktowanie znajdzie wyraz w tworzeniu równych szans realizowania życiowych aspiracji.
- Poprawa jakości życia na wsi wymaga całościowej wizji i myślenia systemowego, ale jednocześnie każdy z obszarów problemowych wymagających poprawy powinien być diagnozowany osobno. W tym raporcie udzielono odpowiedzi na ogólne pytania dotyczące nierównego traktowanie dzieci i młodzieży z obszarów wiejskich oraz wskazano najistotniejsze obszary problemowe. Każdy z tych obszarów wymaga jednak bardziej precyzyjnej diagnozy dokonanej przez specjalistów w danej dziedzinie. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi mogłoby tu odgrywać rolę rzecznika interesów młodych mieszkańców wsi i koordynatora międzyresortowych wysiłków zmierzających do poprawy ich sytuacji.

Wstęp

Równe traktowanie dzieci i młodzieży z obszarów wiejskich to innowacyjny temat badań. Fakt zamieszkiwania na obszarach wiejskich nie był dotychczas traktowany jako przesłanka nierównego traktowania ani w literaturze naukowej, ani w praktyce osób i organizacji zajmujących się zwalczaniem nierówności. Liczymy, że zaprezentowane w tym raporcie wyniki badań staną się podstawą do działań poprawiających sytuację młodzieży wiejskiej podejmowanych nie tylko przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi - zleceniodawcę niniejszego opracowania. Skuteczne zwalczanie nierówności, których doświadczają młodzi ludzie z obszarów wiejskich będzie z pewnością wymagać aktywności także innych instytucji rządowych, samorządów i organizacji III sektora. Wyniki opisanych w tym opracowaniu badań mogą być również inspiracją dla kolejnych prac naukowych, które pozwolą na lepsze zrozumienie zdiagnozowanych przez autorów raportu zjawisk.

Zgodnie z intencją Zleceniodawcy złożony z socjologów zespół badawczy dążył do udzielenia odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

1. jak kształtuje się dostępność usług publicznych dla dzieci i młodzieży na obszarach wiejskich i do których z nich ewentualnie dostęp jest najbardziej utrudnionych?
2. czy względem dzieci i młodzieży z obszarów wiejskich dochodzi do dyskryminacji i nierównego traktowania wobec ograniczonego dostępu do usług publicznych?
3. czy dochodzi do "niszczenia kapitału społecznego" poprzez nierówny dostęp dzieci i młodzieży do wysokiej jakości usług edukacyjnych?

W czasie poszukiwania odpowiedzi na te pytania przeanalizowano dane dotyczące bardzo wielu aspektów życia młodych ludzi z obszarów wiejskich, takich jak między innymi:

1. rynek pracy i bezrobocie,
2. sytuacja na rynku mieszkań,
3. dostęp do Internetu,
4. korzystanie z wypoczynku w okresie letnim i zimowym,
5. aktywność fizyczna,
6. usługi systemu ochrony zdrowia,
7. dostępność miejsc w żłobkach i przedszkolach oraz edukacja szkolna,
8. dostępność edukacji w placówkach publicznych oraz korzystanie z zajęć pozalekcyjnych,
9. usługi instytucji kultury,
10. relacje międzypokoleniowe na obszarach wiejskich,
11. udział młodzieży w procesach decyzyjnych w społecznościach lokalnych.

Szeroki zakres analizy powodował, że każdy z wymienionych powyżej obszarów tematycznych wymagał wyboru najważniejszych wskaźników, które pozwalały na ocenę sytuacji młodych ludzi w jego obrębie. Innymi słowy, kompleksowość analizy powodowała, że uproszczeniu uległa analiza poszczególnych wymiarów życia młodych osób. W kontekście nowatorskiego problemu badawczego, jakim jest równe traktowanie młodzieży wiejskiej jest to jednak zaletą niniejszego opracowania. Dzięki swojej przekrojowości pozwala ono zdiagnozować te obszary, w których pojawiają się nierówności wymagające dalszych analiz i podjęcia działań zaradczych.

Raport podzielony został na kilka części. Punktem wyjścia jest prezentacja pojęć i teorii, których znajomość jest niezbędna by ujmować problematykę nierównego traktowania w sposób naukowych. Następny rozdział skupia się na analizie danych zastanych, a więc dostępnych w domenie publicznej danych pozwalających pogłębić wiedzę na temat dostępności mieszkańców obszarów wiejskich do różnego rodzaju usług. Osobna część raportu poświęcona jest analizie wyników badania ankietowego przeprowadzonego wśród uczniów szkół rolniczych. Dużo uwagi poświęcone zostają zagadnieniom kapitałów społecznego i kulturowego, jako zasobów kluczowych dla rozwoju obszarów wiejskich. Podsumowaniem raportu jest rozdział, w którym zostają udzielone odpowiedzi na szczegółowe pytania sformułowane przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Przeprowadzone badania i analizy dostarczają wniosków, które pozwalają lepiej zrozumieć potrzeby młodych ludzi z obszarów wiejskich. Wnioski te mają wartość naukową i praktyczną. Nie ulega wątpliwości, że zebrane dane przedstawiają obraz obszarów wiejskich, które ulegają przemianom, a wiele z tych zmian związanych jest ze znaczącą poprawą jakości życia ich mieszkańców.

Autorzy raportu dążyli do tego, by umieścić zebrane dane w kontekście języka współczesnych teorii socjologicznych oraz najnowszych analiz aktualnych zjawisk społecznych. Pozwala to odejść od stereotypowego myślenia o sytuacji młodych osób z obszarów wiejskich. Nie ulega wątpliwości, że dla wielu z nich dostęp do ważnych usług społecznych jest ograniczony i w tym kontekście można mówić o ich nierównym traktowaniu. Błędne jest jednak ujmowanie tego problemu przy użyciu dychotomii miasto-wieś, która zakłada, że życie w dużych aglomeracjach jest pod każdym względem łatwiejsze i przyjemniejsze niż w niewielkich wsiach. Obszary wiejskie są zróżnicowane, co dobrze obrazuje udokumentowane w niniejszym raporcie zjawisko zróżnicowanej dostępności do usług publicznych, która jest uzależniona od odległości miejsca zamieszkania od najbliższego miasta powiatowego. Okazuje się, że bardzo utrudniony dostęp do wielu usług mają młodzi ludzie zamieszkujący pierścień rozciągający się w promieniu od 6 do 15 km od stolic powiatów. Bardzo często ich sytuacja w tym względzie jest nawet gorsza niż osób mieszkających w większej odległości od stolicy powiatu. Zjawisko to jest pochodną nierównego rozłożenia instytucji, organizacji i firm świadczących usługi oraz niewystarczającego rozwoju

usług transportowych na wsi. Powoduje to, że podczas gdy w niektórych społecznościach na obszarach wiejskich dostęp do usług jest zadowalający, to w innych jest on znacznie utrudniony. Działania zaradcze muszą uwzględniać to zróżnicowanie.

Drugi istotny wniosek z opisywanych w tym raporcie badań dotyczy nakładania się na siebie różnych przesłanek nierównego traktowania. Na wsiach mieszkają chłopcy i dziewczęta wychowujący się w różnych typach rodzin, o różnym poziomie wykształcenia i dochodów. Mieszkańcami wsi są też osoby chorujące przewlekłe na różne schorzenia oraz osoby z niepełnosprawnościami różnego stopnia. Na populację wiejską składają się również reprezentanci różnych innych grup mniejszościowych: religijnych, seksualnych, narodowych. Sytuacja osób, których dotyczy kilka przesłanek stających się przyczyną nierównego traktowania jest znacznie bardziej skomplikowana niż ich rówieśników, dla których jedynym powodem trudniejszego dostępu do usług jest tylko sam fakt mieszkania na wsi. Twierdzenie to można zobrazować przykładem wiejskiego klubu sportowego, który zazwyczaj posiada ofertę zajęć sportowych dla zdrowych chłopców, ale niekoniecznie prowadzi zajęcia dla dziewczynek z niepełnosprawnościami. Polityka zmierzająca do zapewnienia równego traktowania młodzieży wiejskiej musi uwzględniać zróżnicowanie tej szerokiej kategorii społecznej.

Po trzecie, warto zwrócić uwagę, że obiektywne dane na temat nierównego dostępu do niektórych ważnych usług społecznych nie pokrywają się z subiektywnymi odczuciami młodych ludzi zamieszkujących obszary wiejskie. Nie wstydzą się oni swojego wiejskiego pochodzenia i nie postrzegają go jako przeszkody w realizacji swoich aspiracji. Przedstawiciele młodego pokolenia na wsi dostrzegają co prawda, że państwo tworzy lepsze warunki do rozwoju młodzieży wiejskiej, ale jednocześnie wierzą, że własnymi siłami mogą odnieść sukces życiowy niezależnie od swojego miejsca zamieszkania. Generalizując i upraszczając można stwierdzić, że młodzież wiejska nie czuje się ofiarą dyskryminacji i fakt ten powinien stanowić kontekst działań zmierzających do poprawienia sytuacji tej grupy.

Przeprowadzone wywiady eksperckie, analiza danych zastanych oraz badania ankietowe prowadzą do konstatacji, że równe traktowanie młodzieży wiejskiej należy rozumieć jako tworzenie równych szans do podejmowania decyzji życiowych i realizowania swoich aspiracji. Równość szans nie oznacza przy tym identycznego traktowania, ponieważ zróżnicowana skala nierówności, których doświadczają przedstawiciele różnych grup młodych osób wymaga różnej intensywności działań zaradczych. To istotna kwestia dla osób zaniepokojonych zjawiskiem wyludniania i starzenia się polskiej wsi. Decydenci powinni unikać myślenia o tym problemie jako o konieczności “zatrzymywania na wsi młodych osób”. Skuteczna polityka powinna w zamian skupiać się na tworzeniu takich warunków do życia na obszarach wiejskich, by opuszczanie ich nie było dla młodych osób koniecznością.

Zastosowane techniki badań

Projekt badawczy zrealizowany został z wykorzystaniem czterech realizowanych po sobie metod badawczych:

1. Przeglądu niesystematycznego literatury
2. Wtórnej analizy danych zastanych
3. Wywiadów eksperckich
4. Badania ankietowego młodzieży szkół rolniczych

Prace badawcze rozpoczęto od niesystematycznego przeglądu piśmiennictwa skupiając się na zagadnieniach wskazanych w zamówieniu. Kwerenda literatury prowadzona była w trzech kategoriach: raporty badawcze, artykuły w czasopismach naukowych, monografie naukowe. W dalszej kolejności dokonano przeglądu danych zastanych dostępnych w repozytoriach Głównego Urzędu Statystycznego.

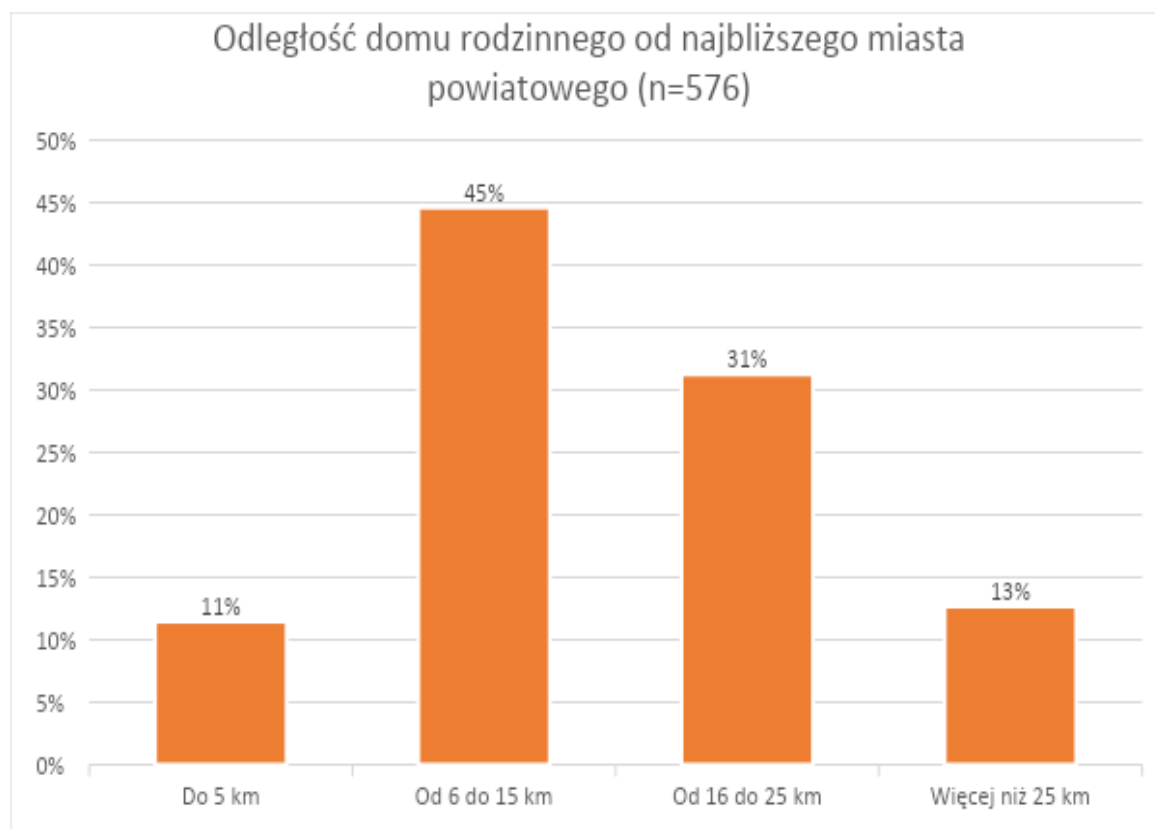
Powyższe etapy badań pozwoliły na stworzenie matrycy dla narzędzi w badaniach empirycznych prowadzonych w projekcie. Tą część badania rozpoczęła seria 12 wywiadów eksperckich prowadzonych z uwagi na stan epidemiczny telefonicznie. Badanie ekspertów prowadzono techniką telefonicznych indywidualnych wywiadów pogłębionych (IDI - Individual In-depth Interview). Wywiady przeprowadzono w dniach od 8 do 14 października 2020 r. Rozmówcy dobrani zostali w taki sposób aby reprezentowane były, różne kategorie osób “zajmujących się” się wsią. W ramach badania rozmawiano z przedstawicielami wiejskich instytucji kultury, działaczami społecznymi (członkowie lokalnych NGOów), naukowcami, dyrektorami szkół wiejskich, specjalistami zatrudnionymi w Centrach Doradztwa Rolniczego w Brwinowie oraz z politykiem (patrz tabela nr 1). Wywiady prowadziła czwórka badaczy, posługując się przygotowaną listą dyspozycji do wywiadu.

liczba zrealizowanych wywiadów	
menadżer kultury	2
działacz NGO	2
lokalny polityk	1
naukowiec	2
dyrektor szkoły	2
specjalista CDRu	2
specjalista inny	1

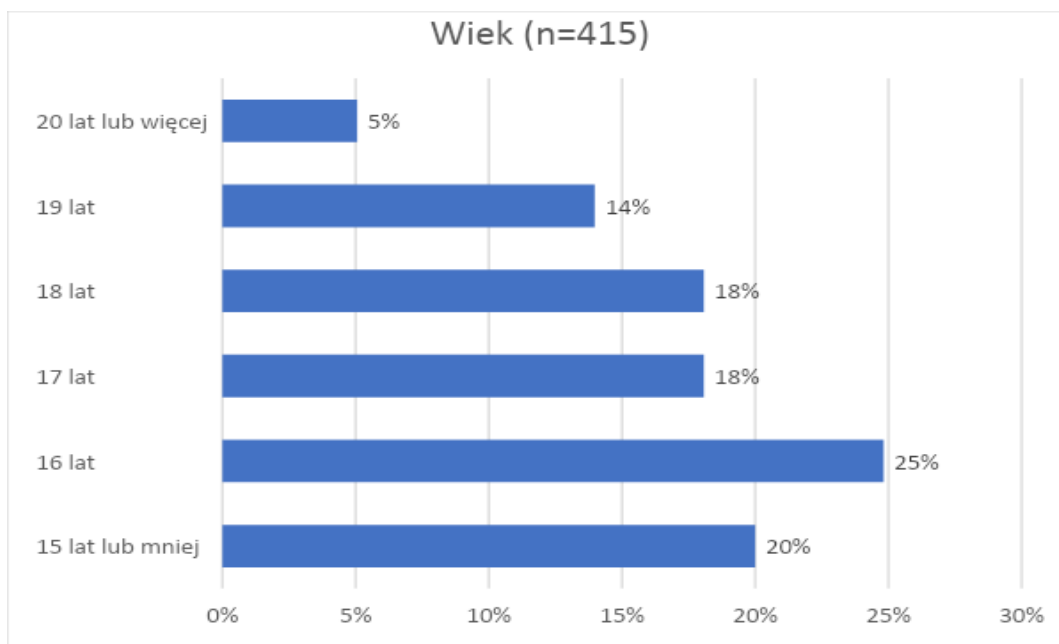
Tabela 1. Struktura próby badania IDI.

Ostatni etap projektu to zbieranie danych przy wykorzystaniu kwestionariusza ankiety internetowej wśród młodych mieszkańców wsi. W toku projektowania badania zdecydowano się na badanie młodzieży uczęszczającej jedynie do szkół rolniczych. Na terenie kraju funkcjonują obecnie 54 szkoły rolnicze. Tylko uczniowie tych szkół zostali poproszeni o wypełnienie kwestionariusza ankiety internetowej. Badanie CAWI (ang. Computer-Assisted Web Interview – wspomagany komputerowo wywiad przy pomocy strony WWW) realizowane było w dniach od 2 do 12 listopada 2020 r. Kwestionariusz dystrybuowany był przy wykorzystaniu platformy Google Forms. Rekrutacja miała charakter dwustopniowy.

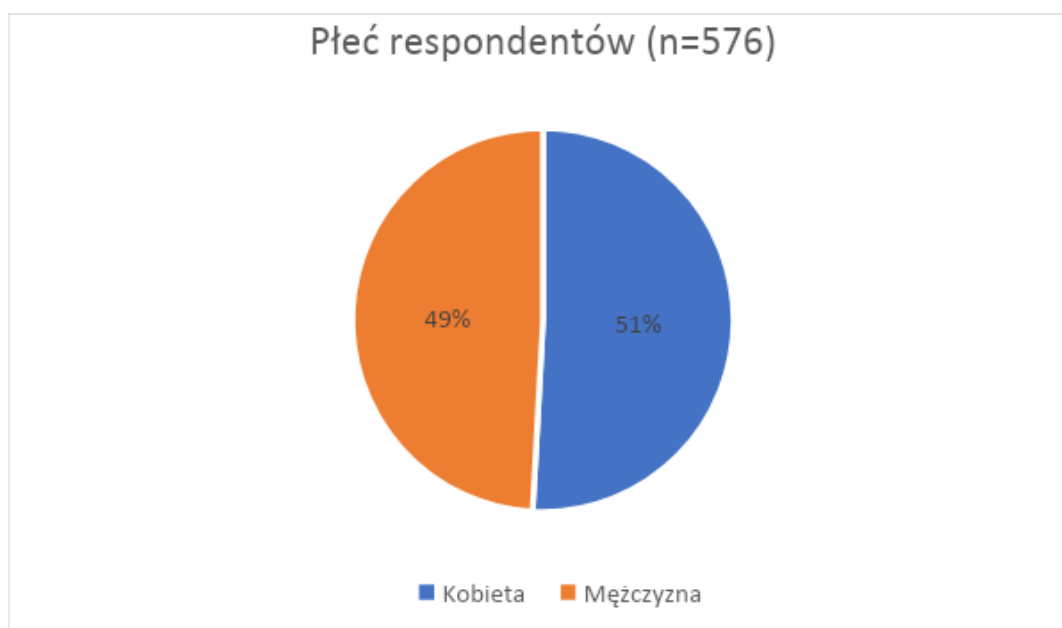
Średnia wieku respondentów dla zrealizowanej próby wyniosła 16,9 lat. Wykres nr 2 wskazuje na dominację 16 i 15 latków. Zrealizowana próba jest dość równo podzielona z uwagi na płeć respondentów (patrz wykres nr 3). Wszyscy respondenci, których odpowiedzi zostały uwzględnione w analizie są mieszkańcami obszarów wiejskich. Ponad 45% badanych to osoby zamieszkujące tereny oddalone od 6 do 15 kilometrów od najbliższego miasta powiatowego (patrz wykres nr 1). Bliżej, bo do 5 km, do miasta powiatowego ma jedynie 11% ankietowanych. Odległość w przedziale 16 do 25 km domu rodzinnego od najbliższego miasta powiatowego wskazało 31% uczniów. Dalej niż 25 km od stolicy powiatu mieszka 13% badanych.

Wykres 1. Struktura próby badania CAWI według odległości zamieszkania respondentów od miasta powiatowego.

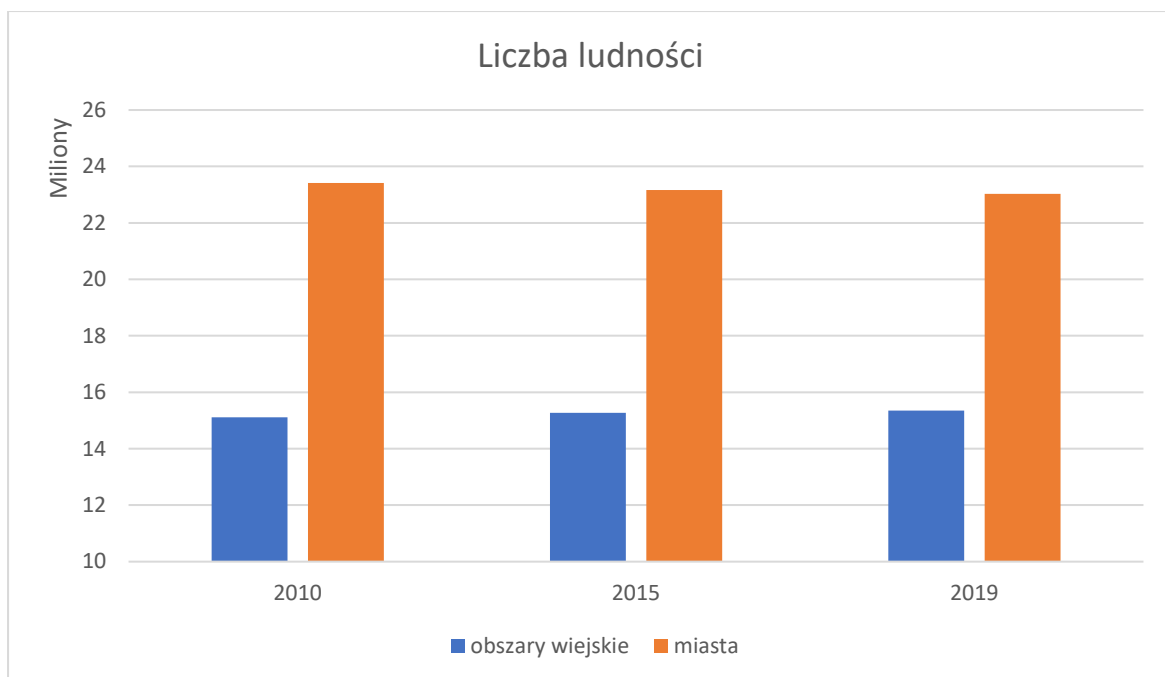
Wykres 2. Struktura próby badania CAWI według wieku respondentów.

Wykres 3. Struktura próby badania CAWI według płci respondenta.

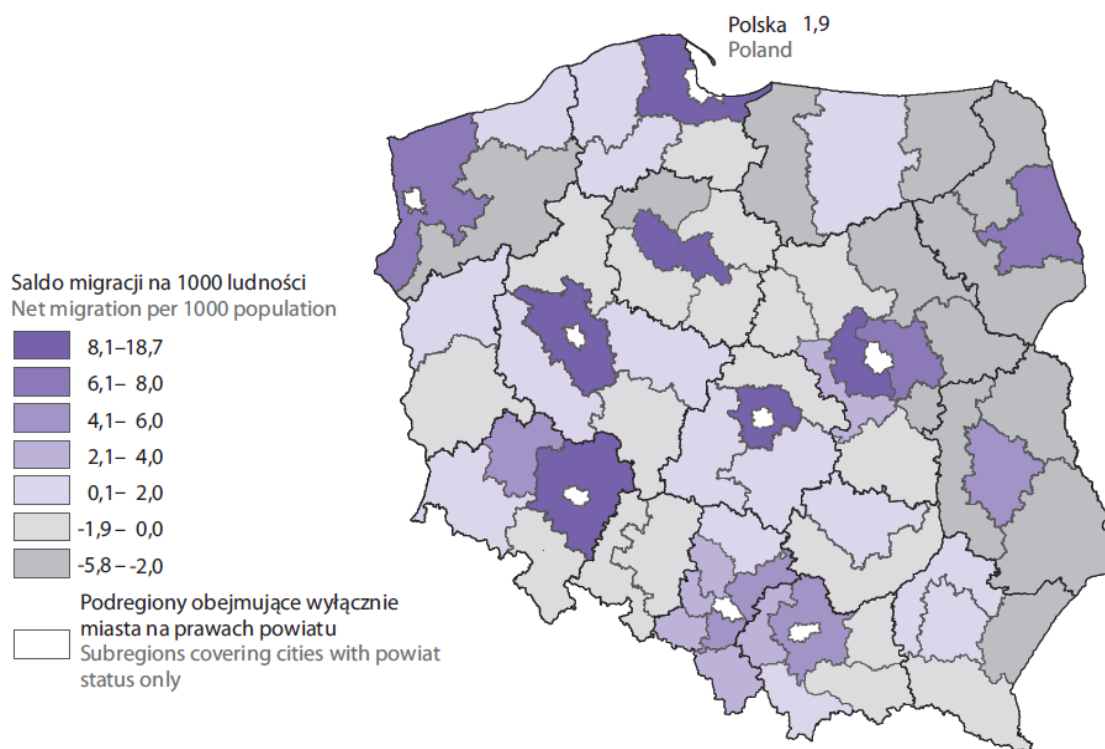
Opis badanej populacji

Na koniec 2019 roku w Polsce mieszkało 38,4 mln ludzi. Przy czym większość, nieco ponad 23 mln ludzi, mieszkało w miastach, a na obszarach wiejskich mieszkało 15,3 mln. W porównaniu z rokiem 2010 liczba ludności w miastach spadła o 383 tys., gdy tymczasem liczba ludności na obszarach wiejskich wzrosła o 236 tys.

Wykres 4. Liczba ludności w miastach oraz na wsi ogółem.¹

Należy przy tym podkreślić znaczne zróżnicowanie obszarów wiejskich. Rysunek 1. pokazuje napływ ludności na obszary wiejskie w podregionach w których występują większe (centralne) miasta. Ten demograficzny trend znajduje potwierdzenie w literaturze i raportach naukowych:

Rysunek 1. Saldo migracji wewnętrznej i zagranicznej na pobyt stały na obszarach wiejskich według podregionów w 2018 r.²

¹ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS - Bank Danych Lokalnych.

² Źródło: GUS, US Olsztyn (2020). Obszary wiejskie w Polsce w 2018r. Warszawa-Olsztyn: GUS, s. 52.

„Prawidłowością jest to, że wzrasta liczba ludności na terenach podmiejskich, a wyludniają się tereny oddalone od większych miast. Występuje tam długotrwały proces depopulacji. Głównym czynnikiem determinującym kierunki migracji jest poziom rozwoju społeczno-gospodarczego docelowego obszaru, gwarantujący lepsze warunki życia i pracy. W strukturze migrujących przeważają ludzie młodzi, dobrze wykształceni, innowacyjni, z dominacją kobiet. Osłabia to potencjał rozwojowy wsi, szczególnie na terenach oddalonych od centrów rozwoju i na peryferiach.”³

Obszary wiejskie są względem siebie bardzo niejednorodne, a o ich zróżnicowaniu decydują „dwa porządki”:

1. „centrum–peryferie, tj. występowanie obszarów bardzo wysokiego poziomu rozwoju wokół największych miast wojewódzkich, a także niektórych subregionalnych (tworzących pierścień, a często nawet dwa wokół miasta centralnego); jednocześnie zasoby z peryferyjnych części regionów są wysysane przez te obszary i w ten sposób tworzy się polaryzacja rozwojowa; ten porządek jest coraz bardziej znaczący i staje się silniejszy od historycznego.
2. historyczny, tj. podział na ogólnie lepiej rozwiniętą Polskę zachodnią oraz słabiej Polskę wschodnią; granica tego podziału przebiega (mniej więcej) zgodnie z podziałem Polski między zabór rosyjski i zabór pruski (i wciąż jest widoczna po 100 latach od odzyskania niepodległości).”⁴

Obszary wiejskie wokół miast ulegają stopniowej gentryfikacji w wyniku osiedlania się mieszkańców metropolii. Napływają na nie także profesjonalnie zorientowani na metropolię mieszkańcy innych miast, miasteczek i wsi, przede wszystkim z otaczającego regionu.⁵

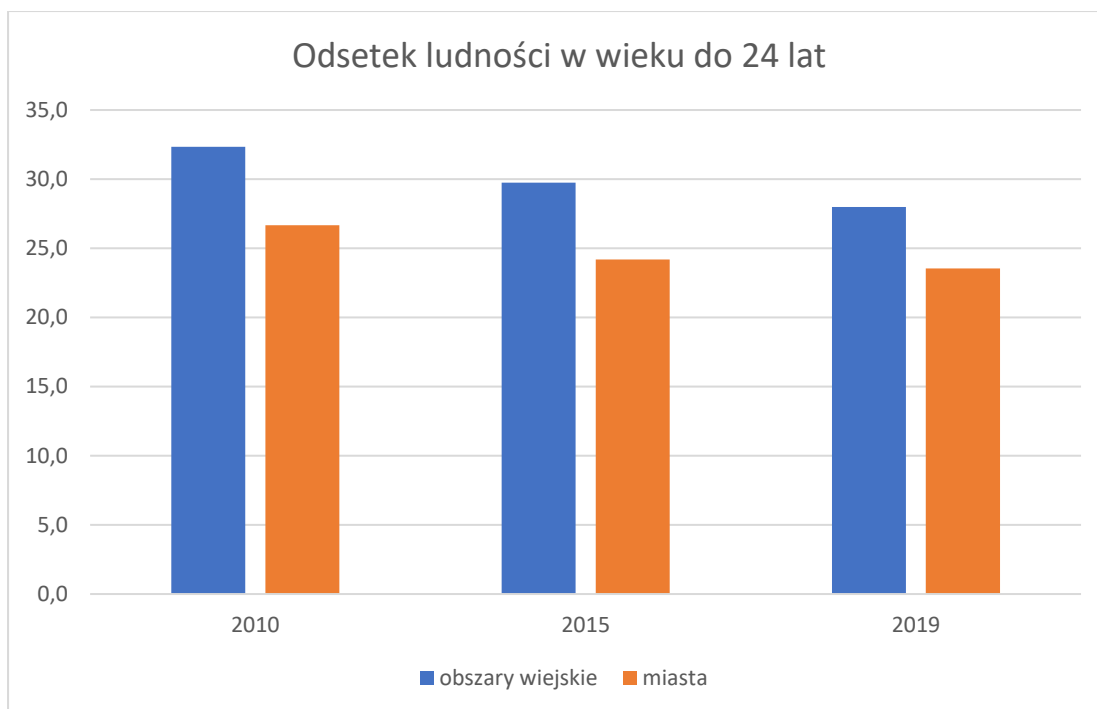
Społeczeństwo polskie powoli się starzeje. Nie inaczej jest w przypadku obszarów wiejskich. Niemniej, ogólnie społeczeństwo polskiej wsi jest młodsze niż społeczeństwo miejskie. W 2019 roku odsetek ludzi młodych (do 24 lat) na obszarach wiejskich wynosił 28%, podczas gdy w miastach tylko 23,5%. Podobnie wskaźnik obciążenia demograficznego osobami starszymi (liczba osób w wieku 65 lat i więcej przypadająca na 100 osób w wieku 15-64 lat) wynosił w 2019 roku na obszarach wiejskich 22,7, podczas gdy w miastach już 30,3.⁶

³ Nurzyńska, I., Drygas M. (2018). Polityka rozwoju obszarów wiejskich w Polsce (UE) – zbędny wydatek czy konieczność? *Wieś i Rolnictwo*, 2 (179), s. 171.

⁴ Stanny, M., Rosner, A., Komorowski, Ł. (2018). *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap III. Synteza*. Warszawa: Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej; Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, s. 26.

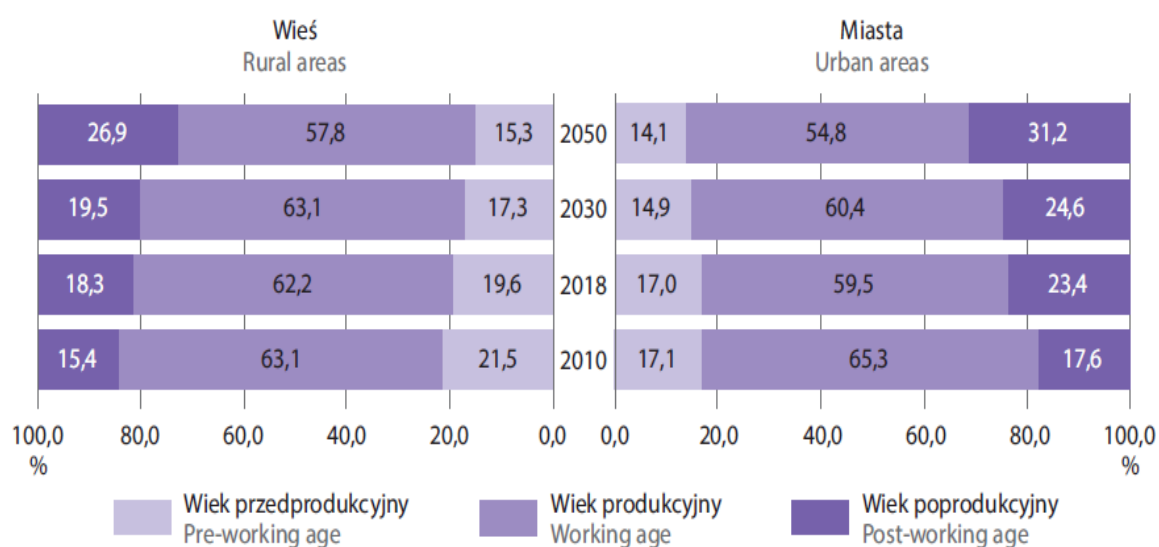
⁵ Zobacz: Zwęglińska-Gałecka, D. (2019). Gentryfikacja wsi i jej zasięg. *Wieś i Rolnictwo* 2 (183), s. 57-87.

⁶ Źródło: GUS - Bank Danych Lokalnych.

Wykres 5. Odsetek ludności w wieku do 24 lat.⁷

Co ważne, prognozy demograficzne dla obszarów wiejskich wskazują, że ta korzystna na rzecz obszarów wiejskich różnica utrzyma się w przyszłości (zobacz wykres 6.)

Wykres 6. Zmiany struktury ludności wg. ekonomicznych grup wieku i miejsca zamieszkania.⁸

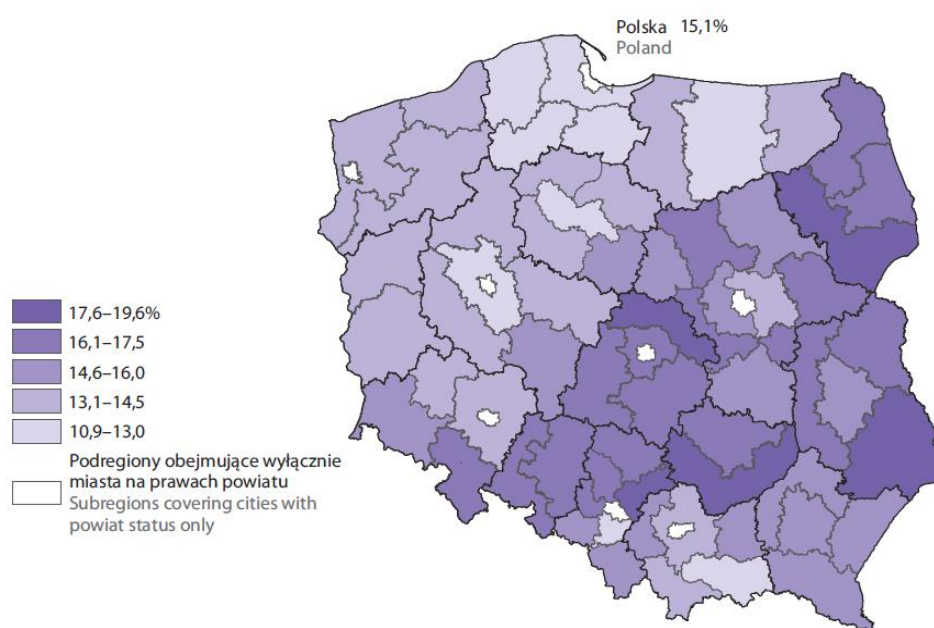
W 2018 roku współczynnik dzietność kobiet na wsi (1,452) wciąż był wyższy niż kobiet w miastach (1,416). Natomiast w porównaniu z 2010 rokiem wartość współczynnika na obszarach wiejskich zmalała, podczas gdy na obszarach miejskich wzrosła. Więc ta różnica powoli się zmniejsza.⁹

⁷ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS - Bank Danych Lokalnych.

⁸ Źródło: GUS, US Olsztyn (2020). Obszary wiejskie w Polsce w 2018r., Warszawa-Olsztyn: GUS, s. 40.

⁹ Tamże, s. 48.

Podobnie jak w przypadku salda migracji, pomiędzy obszarami wiejskimi w różnych regionach występowały spore różnice w zakresie wartości wskaźników związanych ze starzeniem się społeczeństwa. Jeśli przyjrzeć się przestrzennemu (według podregionów) układowi wskaźnika starości demograficznej (relacji liczby osób w wieku 65 i więcej do ogólnej liczby ludności) można zauważyć, że jego rozkład pokrywa się w przybliżeniu ze wspomnianym wcześniej porządkiem historycznym – udział osób starszych na obszarach wiejskich jest większy we wschodniej części kraju, niż zachodniej.

Rysunek 2. Wskaźnik starości demograficznej ludności obszarów wiejskich według podregionów w 2018.¹⁰

Gospodarstwa domowe

Gospodarstwa domowe z obszarów wiejskich są z reguły ludniejsze – przeciętna liczba osób w takim gospodarstwie wynosiła w 2019 roku 3,01, a w gospodarstwach rolników była jeszcze wyższa 3,82. W tym samym roku przeciętna liczba osób przypadająca na gospodarstwo domowe w Polsce wynosiła 2,61 osób.

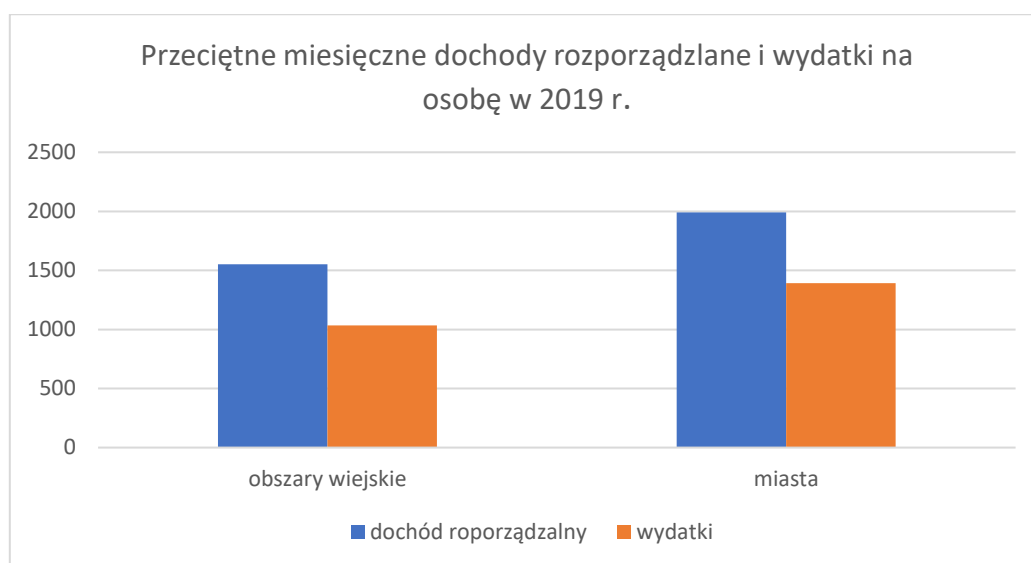
W ostatnich latach gospodarstwa domowe w Polsce osiągają coraz większe przychody rozporządzalne¹¹ (liczone średnio na osobę). Przy czym mimo, że różnice pomiędzy dochodami gospodarstw domowych z obszarów wiejskich i miast zmniejszają się, wciąż są znaczne.¹² Średni dochód rozporządzalny na osobę w gospodarstwie domowym w mieście w 2019 roku był wyższy

¹⁰ Źródło: GUS, US Olsztyn (2020). Obszary wiejskie w Polsce w 2018r. Warszawa-Olsztyn: GUS, s. 37.

¹¹ Obejmują bieżące dochody pieniężne i niepieniężne bez podatków i składek na ubezpieczenia społeczne.

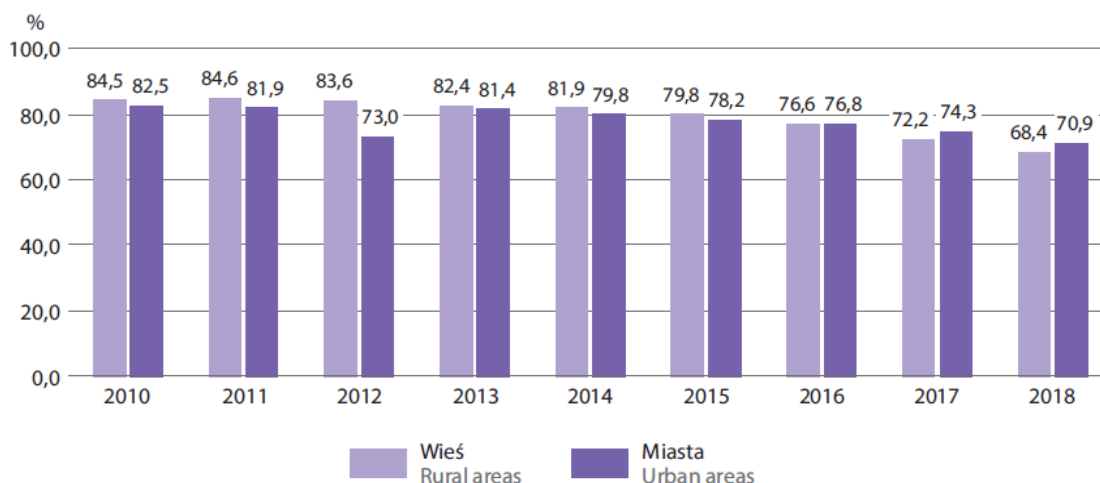
¹² GUS (2020). Budżety Gospodarstw Domowych 2019 r. Warszawa: GUS, s. 20.

o blisko 440zł, ale wyższe też były wydatki o 359 zł. Przy czym udział wydatków w dochodzie rozporządzalnym w miastach wynosił blisko 70%, podczas gdy na obszarach wiejskich mniej – 67%.¹³

Wykres 7. Przeciętne miesięczne dochody rozporządzalne oraz wydatki na osobę gospodarstw domowych w 2019 roku.¹⁴

Udział wydatków w dochodzie rozporządzalnym gospodarstw domowych (w przeliczeniu na 1 osobę) na przestrzeni ostatnich lat prezentuje wykres 8. Widać, że z czasem udział wydatków na obszarach wiejskich uległ znacznemu zmniejszeniu i o ile w 2010 był on wyższy na obszarach wiejskich w porównaniu z miastami, to od 2016 roku jest odwrotnie.

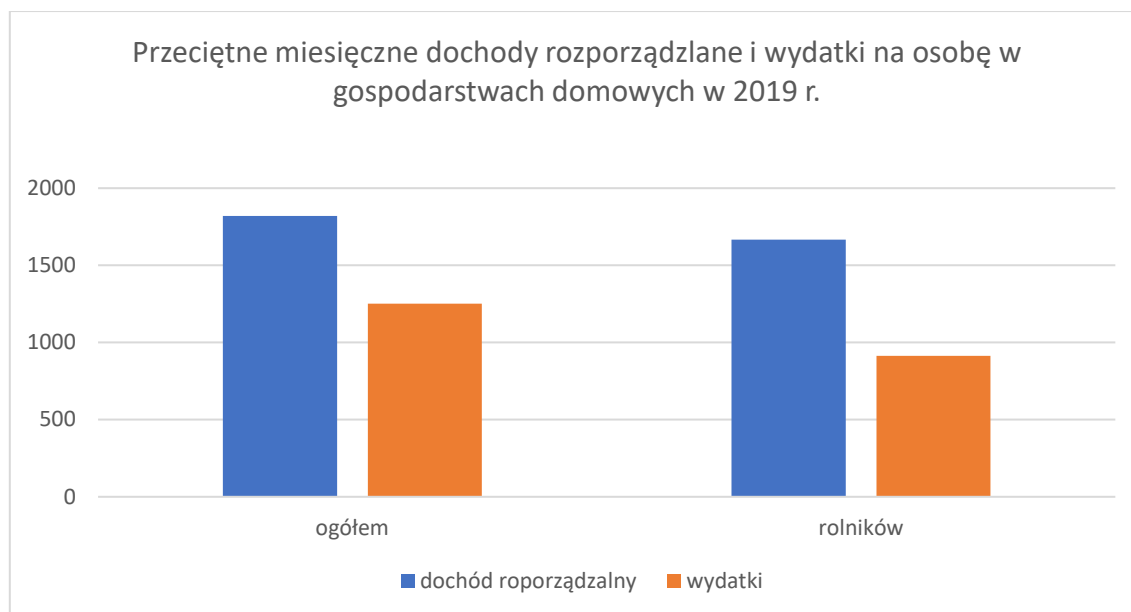

Wykres 8. Udział wydatków w dochodzie rozporządzalnym na 1 osobę w gospodarstwie domowym według miejsca zamieszkania w latach 2010-2018.¹⁵

¹³ GUS (2020). Budżety Gospodarstw Domowych 2019 r. Warszawa: GUS, tablice.

¹⁴ Źródło: GUS (2020). Budżety Gospodarstw Domowych 2019 r. Warszawa: GUS, tablice.

¹⁵ Źródło: GUS, US Olsztyn (2020). Obszary wiejskie w Polsce w 2018r. Warszawa-Olsztyn: GUS, s. 64.

Wykres 9. Przeciętne miesięczne dochody rozporządzalne oraz wydatki na osobę gospodarstw domowych ogółem i rolników w 2019 roku.¹⁶

W przypadku dochodów samych gospodarstw domowych rolników, należy zwrócić uwagę na fakt, że mimo najwyższej przeciętnej liczby ludności na gospodarstwo, przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na osobę w 2019 roku wynosił prawie 1667 zł, czyli był wyższy niż we wspomnianych wcześniej gospodarstwach domowych z obszarów wiejskich. Co więcej, wskaźnik wydatków na osobę w gospodarstwach domowych rolników był najniższy (w porównaniu z innymi grupami społeczno-ekonomicznymi czy ogólnie obszarami wiejskimi) i wynosił tylko niecałe 914 zł. Udział wydatków w dochodach wynosił zatem tylko 54,8% i w tej grupie odnotowano najwyższą średnią kwotę nadwyżki dochodów nad wydatkami – 753zł.¹⁷ Dane te świadczą o sporym wewnętrznym zróżnicowaniu obszarów wiejskich.

¹⁶ Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS (2020). Budżety Gospodarstw Domowych 2019 r. Warszawa: GUS, tablice.

¹⁷ GUS (2020). Budżety Gospodarstw Domowych 2019 r. Warszawa: GUS, s. 21.

Nierówne traktowanie – najważniejsze pojęcia i koncepcje teoretyczne

Na podstawie przeglądu literatury dokonano opisu podstawowych definicji pojęć i zjawisk kształtujących życie społeczne na obszarach wiejskich. Celem poniższego rozdziału jest nakreślenie kontekstu teoretycznego przebiegających procesów zmian na obszarach wiejskich, co w efekcie pozwoli lepiej zinterpretować dane i wyniki opisane w kolejnych rozdziałach.

Nierówności społeczne

Nierówności to asymetryczny rozkład dóbr (materialnych i niematerialnych) pomiędzy członkami danego społeczeństwa. Mogą one przybierać trojaki charakter z uwagi na rodzaj różnicujących zasobów:

- nierówności ekonomiczne – różnice w dochodach, posiadanych dobrach ruchomych i nieruchomych, jak warunkach życiowych,
- nierówności polityczne – różnice w udziale we władzy, możliwości wywierania wpływu,
- nierówności społeczne – jako konsekwencje powyższych polegają na różnicach w wykształceniu, czy możliwościach realizowania różnych stylów życia i konsumpcji (kapitał kulturowy), różnicach w prestiżu zajmowanych pozycji społecznych i utrzymywanych relacji społecznych (kapitał społeczny).

Nierówności społeczne to zjawisko społeczno-gospodarcze polegające na wytwarzaniu i podtrzymywaniu rozbieżności w zasobach takich jak dochody, ale też pośrednio zdolności do sprawowania władzy¹⁸. Innymi słowy nierówności społeczne są wyrazem miejsca jakie jednostka lub grupa zajmuje w hierarchii społecznej.

Nierówności społeczne mogą być rozważane na różnych płaszczyznach i z wykorzystaniem potencjału różnych dyscyplin naukowych. Mechanizmy funkcjonowania nierówności legitymizowane mogą być w wymiarze:

- politycznym – oddziaływanie władz poprzez szereg instytucji,
- społecznym – reprodukcja obowiązujących norm,
- aksjologicznym – funkcjonowanie systemów wartości.¹⁹

Nierówności społeczne są najczęściej definiowane i omawiane w kontekście takich pojęć jak: zróżnicowanie społeczne, sprawiedliwość społeczna. W największej ogólności, pierwsze z nich dotyczy pomiaru różnic pomiędzy kategoriami, klasami, czy grupami społecznymi oraz wskazania ich przedmiotu, zasięgu oraz głębokości. Drugie z pojęć to swego rodzaju kryterium prawno-

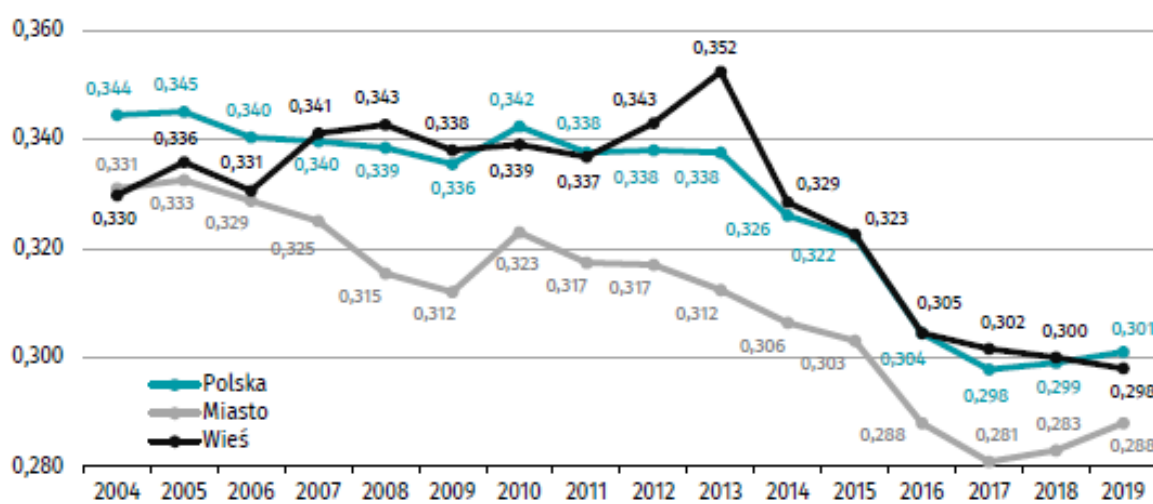
¹⁸ Makarewicz-Marcinkiewicz A. (2015) Nierówności społeczne na drodze do zrównoważonego rozwoju. Problem polityki społecznej i gospodarczej. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 22-23.

¹⁹ Tamże, s. 23.

etyczne służce do opisu stosunków społecznych. Wskazuje ono na zasadność (lub jej brak) dla występowania nierówności społecznych.

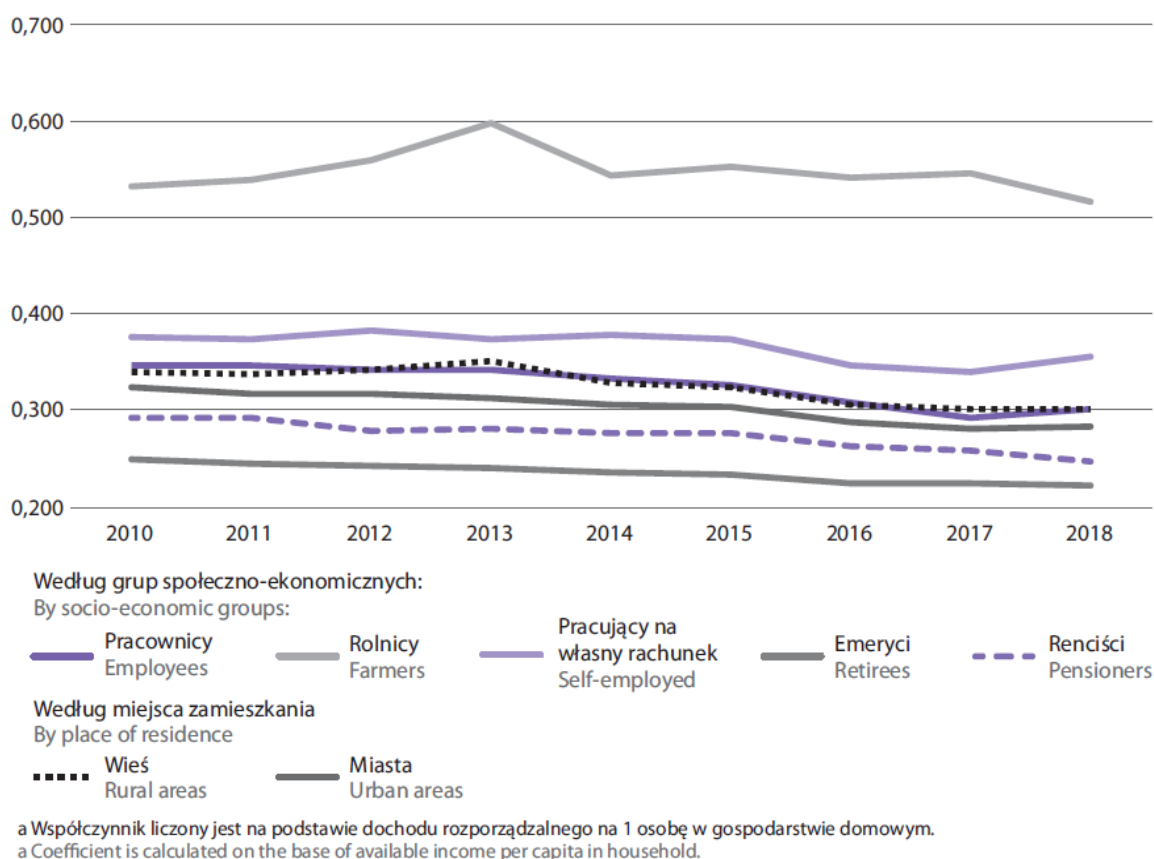
Nauki społeczne wypracowały szereg wskaźników pozwalających mierzyć zasięg oraz głębokość nierówności społecznych. Do najpopularniejszych miar należy współczynnik Giniego. Wskaźnik ten informuje o stopniu koncentracji określonych dóbr materialnych i niematerialnych. Przyjmuje on wartości od 0 do 1. Najprostsze wytłumaczenie tej skali jest takie, że wartość 0 to stan gdy wszyscy członkowie danej grupy dysponują dokładnie takim samym majątkiem. Wartość 1 wskaźnika Giniego oznacza, że cały ten majątek jest w rękach tylko jednej osoby. Miary tej najczęściej używa się do porównywania poziomu rozwarstwienia społecznego pomiędzy poszczególnymi krajami. Istnieją jednak dane, które pozwalają określić zróżnicowanie wewnątrz danego kraju, np. w rozkładzie na wielkość miejscowości zamieszkania.

Współczynnik Giniego, który mierzy wewnętrzne zróżnicowanie dochodów mierzony dla całej Polski i osobno dla obszarów wiejskich i miast pokazuje, że różnice dochodów w Polsce ogólnie maleją – na obszarach wiejskich systematycznie od 2013 roku, a w miastach malały w latach 2010-2017, by ostatnio nieznacznie wzrosnąć (patrz wykres nr 10). Faktem jest jednak to, że zróżnicowanie dochodów na polskiej wsi jest większe niż w miastach nieprzerwanie od 2004 roku. Przyczyny tego faktu należy szukać w tym, że kategorią społeczną, pośród której notowane są największe rozpiętości dochodów są rolnicy. Analizując dane z wykresu nr 11 widać, że to ta grupa mieszkańców wsi od wielu lat posiada najwyższy wskaźnik Giniego. Wyłączenie ich z oceny różnic w rozkładzie dochodów spowoduje zanik istotnych różnic pomiędzy wsią, a miastami w tym zakresie.

Wykres 10. Zróżnicowanie dochodów mierzone współczynnikiem Giniego dla Polski według miejsca zamieszkania w latach 2004-2019.²⁰

²⁰ Źródło: GUS (2020). Budżety Gospodarstw Domowych 2019 r. Warszawa: GUS, s. 23.

Wykres 11. Współczynnik Giniego w gospodarstwach domowych w latach 2010-2018.²¹

Poprawa jakości życia na polskiej wsi, a w szczególności wypłaszczająca się struktura rosnących dochodów nakazuje zrewidować uproszczenia w postrzeganiu sytuacji tej „części” naszego kraju. Rosnąca stopa życiowa znajduje swoje odzwierciedlenie w rosnącej satysfakcji z życia na wsi. Jak wskazują dane z badań CBOS, mieszkańcy terenów wiejskich nieco częściej niż w poprzednich latach wskazują na zadowolenie z życia²². Można postawić tezę, że „stopniowo wygasa zjawisko „lamentu chłopskiego”, tak często wymienianego w opisach polskiej wsi”²³.

Nierówne traktowanie

Nierówne traktowanie jest zdefiniowane w Ustawie z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania: “to traktowanie osób fizycznych w sposób będący jednym lub kilkoma z następujących zachowań (art. 4 pkt. 5): dyskryminacją bezpośrednią, dyskryminacją pośrednią, molestowaniem, molestowaniem seksualnym, a także mniej korzystnym traktowaniem osoby fizycznej wynikającym z odrzucenia molestowania lub

²¹ Źródło: GUS, US Olsztyn (2020). Obszary wiejskie w Polsce w 2018r. Warszawa-Olsztyn: GUS, s. 80.

²² CBOS (2019). Zadowolenie z życia.

²³ Wilkin, J. (2020). Zróżnicowana i zmieniająca się polska wieś – synteza raportu. W: Polska wieś. Raport o stanie wsi. Warszawa: Scholar, s. 15.

molestowania seksualnego lub podporządkowania się molestowaniu lub molestowaniu seksualnemu, oraz zachęcanie do takich zachowań i nakazywanie tych zachowań”²⁴.

Ustawa zakazuje nierównego traktowania osób fizycznych ze względu na rasę, pochodzenie etniczne lub narodowość w zakresie

- „dostępu i warunków korzystania z zabezpieczenia społecznego, usług, w tym usług mieszkaniowych, rzeczy oraz nabywania praw lub energii, jeżeli są one oferowane publicznie (art. 6)
- opieki zdrowotnej oraz oświaty i szkolnictwa wyższego (art. 7)”

Ustawa zakazuje nierównego traktowania osób fizycznych ze względu na płeć, rasę, pochodzenie etniczne, narodowość, religię, wyznanie, światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną w zakresie (art. 8):

1. „podejmowania kształcenia zawodowego, w tym doksztalcania, doskonalenia, przekwalifikowania zawodowego oraz praktyk zawodowych;
2. warunków podejmowania i wykonywania działalności gospodarczej lub zawodowej, w tym w szczególności w ramach stosunku pracy albo pracy na podstawie umowy cywilnoprawnej;
3. przystępowania i działania w związkach zawodowych, organizacjach pracodawców oraz samorządach zawodowych, a także korzystania z uprawnień przysługujących członkom tych organizacji;
4. dostępu i warunków korzystania z instrumentów rynku pracy i usług rynku pracy określonych w ustawie z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy oferowanych przez instytucje rynku pracy oraz instrumentów rynku pracy i usług rynku pracy oferowanych przez inne podmioty działające na rzecz zatrudnienia, rozwoju zasobów ludzkich i przeciwdziałania bezrobociu”.

Zasady antydyskryminacyjne znajdują też swoje odzwierciedlenie w przepisach prawa pracy. Równe traktowanie w zatrudnieniu służy przeciwdziałaniu zjawisku dyskryminacji, które może się przejawiać w jakikolwiek sposób, bezpośrednio lub pośrednio, ze względu na jakiegokolwiek okoliczności. Ustawa nowelizująca kodeks pracy²⁵ (kwiecień 2014) wskazuje, że kandydaci do pracy, pracownicy oraz byli pracownicy powinni być równo traktowani w zakresie:

- nawiązywania stosunku pracy,
- rozwiązywania stosunku pracy,

²⁴ Ustawa z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania.

²⁵ Zasada równego traktowania w zatrudnieniu wprowadzona do pierwszego działu Kodeksu pracy w rozdziale zatytułowanym: Równe traktowanie w zatrudnieniu (art. 183a do 183e K.p.) - 1 stycznia 2004 roku.

- warunków zatrudnienia,
- awansowania,
- dostępu do szkolenia w celu podnoszenia kwalifikacji zawodowych,

bez względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, przekonania polityczne, przynależność związkową, pochodzenie etniczne, wyznanie, orientację seksualną, a także bez względu na zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony albo w pełnym lub niepełnym wymiarze czasu pracy”.

W naukach społecznych nierówne traktowanie jest elementem studiów nad równouprawnieniem. To z kolei tłumaczyć można jako działania mające na celu prawne, a w konsekwencji społeczne zrównanie w prawach osób, grup lub kategorii społecznych nieobjętych ochroną jurydyczną. Najczęściej cechami różnicującymi jednostki w dostępie do prawa są płeć, rasa, narodowość i etniczność, orientacja psychoseksualna czy niepełnosprawność. Należy pamiętać, że lista cech kwalifikujących jednostkę do bycia dyskryminowaną jest niemożliwa do zamknięcia. W dodatku cechy wykluczające mogą ze sobą współwystępować co prowadzi do zjawiska interseksjonalności. Polega ono na krzyżowaniu się ze sobą, nakładaniu i zazębianiu różnych negatywnych zjawisk społecznych wzmacniających dyskryminację grup i jednostek. Jeden czynnik czasami nie prowadzi do dyskryminacji. Problem pojawia się w wyniku nałożenia się kilku czynników, co staje się przesłanką nierównego traktowania. W przypadku obszarów wiejskich, mamy do czynienia z krzyżowaniem się współistniejących czynników powodujących dyskryminację. Przykładowo, inna będzie sytuacja niepełnosprawnych wiejskich kobiet i niepełnosprawnych wiejskich mężczyzn.

Co ważne, wykroczeniem przeciwko równouprawnieniu nie jest jedynie dyskryminacja lub gorsze traktowanie z uwagi na jakąś cechę lub zespół cech. Jest nim też uprzywilejowanie, czyli lepsze traktowanie z uwagi na jakieś kryterium.

Nierówne traktowanie jest konsekwencją postawy prezentowanej przez przedstawicieli grup większościowych, jaką są zachowanie dyskryminacyjne. Samą dyskryminację można traktować jako „formę nieusprawiedliwionego okolicznościami nierównego traktowania, charakteryzującego się długotrwałością i celowością, którego podstawą jest posiadanie przez daną osobę czy grupę określonej cechy”²⁶. Dyskryminacja to stan wytwarzania dystansu społecznego względem osób narażonych na nierówne traktowanie z uwagi na posiadane cechy lub skojarzone z marginalizowanymi grupami lub kategoriami społecznymi. Patrząc na skalę odrzucenia społecznego zaproponowaną przez Piotra Sztompkę (patrz tabela nr 2) dyskryminacja zawiera takie działania jak: generalizowanie i jednostronność w osądach (właściwe stereotypom), pejoratywne

²⁶ Winiarska, A., Klasu, W. (2011). Dyskryminacja i nierówne traktowanie jako zjawisko społeczno-kulturowe, *Studia BAS* Nr 2(26), s. 9.

oceny (właściwe też przesądom), izolacja i unikanie (właściwe też segregacji) oraz w końcu ograniczanie szans. Kolejnym stadium na skali niechęci są działania kategoryzowane jako prześladowania, czyli dyskryminacja uzupełniona o wrogą przemoc. Na końcu tej skali mamy działania eksterminacyjne rozumiane tu jako działania prowadzące do fizycznej eliminacji.

Cecha definicyjna Pojęcie socjologiczne		SKALA NIECHĘCI					
		GENERALIZACJA, JEDNO- STRONNOŚĆ	PEJORATYWNA OCENA	IZOLACJA, UNIKANIE	OGRANICZANIE SZANS	WROGA PRZEMOC	ELIMINACJA FIZYCZNA
ODNIESIENIE DO „INNYCH”	STEREOTYP	+					
	PRZESĄD	+	+				
	SEGREGACJA	+	+	+			
	DYSKRYMINACJA	+	+	+	+		
	PRZEŚLADOWANIE	+	+	+	+	+	
	EKSTERMINACJA	+	+	+	+	+	+

Tabela 2. Skala odrzucenia społecznego.²⁷

Dyskryminacja jest procesem blokującym lub utrudniającym awans społeczny a w szczególności możliwości zajmowania prestiżowych pozycji społecznych lub obejmowania wysokich funkcji²⁸. Dyskryminacja to działania mające na celu wywołanie lub utrzymanie sytuacji nierównego traktowania. Tu dyskryminację trzeba traktować jako przeciwieństwo równouprawnienia. Ten ostatni termin jest silnie zakorzeniony w dorobku szeroko pojętej humanistyki, a w szczególności jej oświeceniowego dorobku, który znalazł swój wyraz w koncepcji fundamentalnych praw człowieka.

Badania przeprowadzone w 2015²⁹ roku przez CBOS wskazują, że Polacy postrzegają się w znakomitej większości jako osoby tolerancyjne. Do grup mniejszościowych, które są najmniej akceptowane należą “członkowie tajemniczych sekt”, osoby z zaburzeniami psychicznymi oraz prostytutki. Stosunkowo dużo (18%) osób deklarowało, że za swojego sąsiada nie chciałoby mieć też geja. Ponad 10% nie zaakceptowałaby “samotnego niedołęznego starca” oraz członka innego wyznania. Narodowość i rasa była przeszkodą na drodze dobrosąsiedzkich stosunków dla 8% badanych.

Według badań Pauliny Antosz największy dystans społeczny Polacy odczuwają w stosunku do osób LGBT, a także do osób z chorobami psychicznymi. Najmniejszy dystans badani mieli do osób

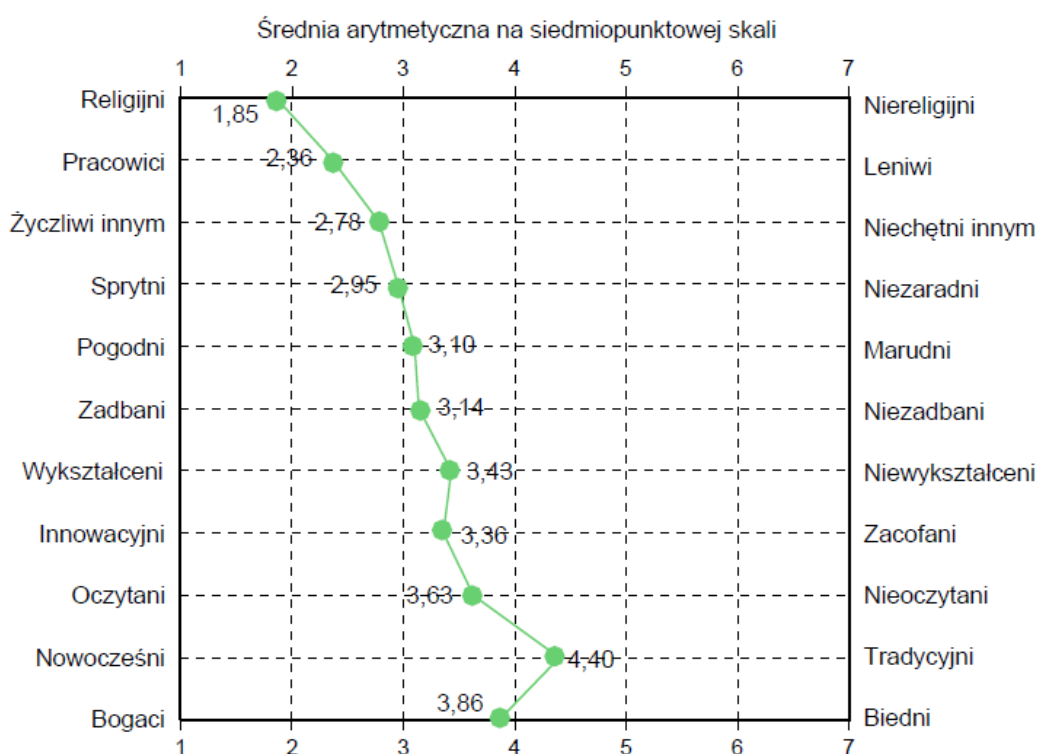
²⁷ Źródło: Sztompka, P. (2002). Socjologia. Analiza Społeczeństwa. Kraków: Znak, s. 302.

²⁸ Źródło: Tamże.

²⁹ CBOS (2015). Granice tolerancji – Stosunek do wybranych grup mniejszościowych.

z niepełnosprawnościami: niewidomych, niesłyszących oraz poruszających się na wózku inwalidzkim.³⁰

Rozważanie wiejskiego pochodzenia jako przesłanki nierównego traktowania jest innowacyjnym pomysłem. Osoby z obszarów wiejskich zazwyczaj nie są w badaniach socjologicznych ujmowane jako kategoria mniejszościowa, czy też narażona na dyskryminację. Trudno jest też wskazać gdzie na skali dystansu (odrzućenia) społecznego znajdują się mieszkańcy wsi. W 2014 roku CBOS³¹ przeprowadził badania, w których w dość szeroko zakrojonej ankiecie pytał mieszkańców miast na temat tego jak postrzegają mieszkańców wsi. Analizując wykres nr 12. można przekonać się, że mieszkańcom wsi przypisywane są takie cechy jak religijność, tradycyjność, pracowitość, życzliwość oraz spryt.

Wykres 12. Opinie Polaków o Ludziach ze wsi.³²

Podsumowanie wywiadów eksperckich

Najważniejszy wniosek z wywiadów eksperckich dotyczy tego, jak w praktyce należy ujmować równe traktowanie – należy przez to rozumieć stwarzanie równych możliwości do podejmowania wyborów życiowych i prowadzenia satysfakcjonującego życia. Ten liberalny paradygmat stanowi obecnie podstawę większości polityk antidyskryminacyjnych i równościowych.

³⁰ Antosz, P. Równe traktowanie standardem dobrego rządzenia. Raport z badań sondażowych. <https://portal.uj.edu.pl/documents/4628317/aabdbce2-8ba2-4a58-b04f-c28108cd068c> (dostęp 30.11.2020)

³¹ CBOS (2014). Wieś polska – stereotypy.

³² Źródło: CBOS (2014). Wieś polska – stereotypy, s. 5.

Badani eksperci zgadzali się, że sytuacja dzieci i młodzieży z obszarów wiejskich w ostatnich latach się poprawiła. Przyznają oni, że jakość życia na wsi ciągle jest niższa niż w miastach, ale uległa ona w XXI wieku zdecydowanej poprawie.

„Teraz edukacja i nauka to jest priorytet, a wtedy [w młodości badanego] w środowiskach wiejskich priorytetem to była praca” (Pracownik kultury).

Sytuacja poprawiła się zwłaszcza jeśli chodzi o sytuację dzieci z niepełnosprawnościami, które obecnie są kształcone i uczestniczą na ile jest to możliwe w normalnym życiu ogólnodostępnej szkoły. Stało się to owszem dzięki poprawie infrastruktury - „windy właściwie stają się normą, podjazdy już dawno są normą” (Dyrektor szkoły). Jednak kluczowe znaczenie miała zmiana świadomości mieszkańców w kwestii włączania osób niepełnosprawnych w normalne życie: „ta świadomość się zmieniła” (Dyrektor szkoły).

Niestety problemem w dalszym ciągu jest to, że osoby niepełnosprawne wraz z końcem edukacji „tak naprawdę zostają w swoich domach już bez wsparcia i bez możliwości dalszego rozwoju [...] W małych ośrodkach nie ma dla nich oferty” (Działacz NGO).

Zdaniem ekspertów, pomimo pozytywnych przemian na obszarach wiejskich wciąż występują znaczne różnice pomiędzy szansami młodych z obszarów wiejskich w porównaniu z ich miejskimi rówieśnikami. Przede wszystkim w kwestii zatrudnienia – „[...] nie jest ciekawie z rynkiem pracy” (Pracownik kultury). Dotyczy to zwłaszcza osób wykształconych, dla których nie ma atrakcyjnych ofert pracy na obszarach wiejskich. I dopóki nie będzie atrakcyjnych (finansowo ale i jakościowo) miejsc pracy, młodzi nie będą chcieli zostawać na obszarach wiejskich. „Miasto wojewódzkie daje [wykształconym] pewne perspektywy” (Dyrektor szkoły).

Wciąż utrzymują się lub nawet pogłębiają bariery z dostępem do usług społecznych (edukacji, kultury) związane z brakiem infrastruktury transportowej. Przy czym problem ten dotyczy głównie rodzin o niższym statusie materialnym, które nie posiadają samochodu. A są to rodziny najbardziej zagrożone wykluczeniem, zmagające się z chronicznym bezrobociem, klienci opieki społecznej.

„Podstawowym problemem, który jest barierą na pewno w dostępie do wszelkiego rodzaju usług jest brak komunikacji z małych wsi do [najbliższego] miasta, z którego potem już można pojechać gdzieś tam dalej w świat” (Działacz NGO). Jak to ujęła, druga ekspertka z NGOśów osobiście była „skazana na wożenie dzieci”.

Dodatkowo problemy na wsi nakładają się na siebie. Jest to bardzo widoczne w dziedzinie ochrony zdrowia, w której niewielka dostępność usług medycznych jest dodatkowo pogłębianą przez trudności z transportem. „To, w jaki sposób są reglamentowane środki antykoncepcyjne powoduje, że trzeba co 3 miesiące chodzić do lekarza, żeby dostać receptę. Gdy kobieta ze wsi musi poświęcić cały dzień na dojazd do lekarza, to widać jakim problemem jest dla niej dostępność antykoncepcji

w porównaniu z kobietą z Krakowa, która może wybierać spośród wielu lekarzy dostępnych blisko miejsca zamieszkania. To kwestia państwa, żeby to zorganizować” (Pracownik biura równego traktowania).

Zresztą o ile różnice w nierównościach społecznych się nie pogłębiają i ogólna sytuacja się poprawia, to „jednak mam wrażenie, że cały czas ta różnica jest” (Działacz NGO). Realizacja potencjału poszczególnych dzieci zależy od kapitału ich rodziców – przykładem w szkołach są na przykład różnice „na wejściu” pomiędzy klasą dojeżdżającą do lokalnego miasteczka, a klasą miejscową.

W tym kontekście „likwidacja gimnazjów uniemożliwia dzieciom ze wsi wyjście poza lokalne środowisko. System dowozu dzieci gimbusami sprawdzał się i pozwalał im lepiej rozwijać się społecznie, ponieważ mogły spotykać się z osobami z innych miejscowości” (Pracownik biura równego traktowania).

Ważną przyczyną wykluczania społecznego i związanego z tym w konsekwencji odpływu ludności do miast jest wiejski (i męski) konserwatyzm - „tu mamy społeczeństwo które na pewno jest przywiązane do tradycji bardzo mocno” (Dyrektor szkoły). Lokalne zamknięte środowiska są nieprzychylnie dla szeregu grup społecznych: osób LGBT, mieszkańców napływający z miast, ale i wykształconych nowoczesnych kobiet. Życie w mieście natomiast „pozwała realizować większą paletę stylów życia” (Pracownik naukowy). Podobną szansę stwarza też wyjazd za granicę.

Mimo wszystko pytani eksperci przewidywali, że różnice pomiędzy obszarami wiejskimi i miejskimi będą się zacierać. Przy czym z jednej strony zakładali, że proces ten będzie szybciej następował na obszarach bliższym geograficznie lub lepiej dostępnych transportowo miastom, gdzie transfer miejskich wzorów kulturowych jest szybszy. Z drugiej strony zakładali, że być może rozwój nowych technologii w połączeniu z edukacją jest w stanie zniwelować bariery geograficzne.

Jeżeli chodzi o proponowane przez ekspertów wsparcie ze strony administracji rządowej czy samorządowej – oczekiwali środków finansowych (niekoniecznie dużych), ale przede wszystkim oczekiwali oddania inicjatywy społecznościom lokalnym i wsparcia dla inicjatyw oddolnych:

- „Edukacja, aktywizacja, pieniądze” (Pracownik kultury).
- „Mam takie wrażenie, że jak się pozwoli tym mieszkańcom na współudział w tworzeniu tego jak żyjemy i co robimy w naszej miejscowości, [...] no to nie będą szukali innych wyzwań w jakimś wielkim mieście. Przynajmniej część” (Działacz NGO).
- „Stwarzanie zróżnicowanych możliwości jest obowiązkiem państwa. Nie chodzi o to, żeby ze stolicy przyjeżdżał oficer kulturalny, który będzie organizował rzeczy na wsi, tylko o wspieranie lokalnych liderów” (Pracownik biura równego traktowania).

Eksperci podkreślali także potrzebę lepszej diagnozy lokalnych potrzeb i wykorzystania w tych diagnozach głosu lokalnych liderów:

„Brakuje zapytania się u źródła o te problemy i uzyskania odpowiedzi jak je rozwiązać z tej strony [...] nie od góry w dół, my wam teraz damy receptę i zróbcie tak” (Działacz NGO).

Jest to o tyle ważne, że większość diagnoz jest przygotowywana z perspektywy miast. „Potrzebne są dane, żeby lepiej zrozumieć co oznacza mieszkanie na wsi. Dopiero to pozwoli stworzyć skuteczne narzędzia do wyrównywania szans. Warunkiem zarządzania różnorodnością jest pozbycie się nierówności [...] Trzeba bardzo dobrze zbadać temat. Różne działania będą potrzebne w różnego typu wsiach i społecznościach” (Pracownik biura równego traktowania).

Dlatego programy pomocowe powinny być kierowane do konkretnych grup odbiorców w oparciu o dokładną lokalną diagnozę potrzeb. Na przykład w programach na dotacje kulturalne oferowanych ośrodkom kultury z małych miejscowości brakuje projektów na doposażenie w nowoczesny i drogi sprzęt np. projektor do filmów. Na taki sprzęt (i tym samym na atrakcyjne zajęcia) mogą sobie pozwolić dopiero większe ośrodki.

Na obszarach wiejskich brakuje instytucji „trzeciego miejsca” – miejsca nieformalnych spotkań „brak infrastruktury do spędzania wolnego czasu” (Pracownik naukowy).

Obecna „pandemia może odsłonić nowe problemy” (Działacz NGO). Przy czym znowu skutki np. braku dostępu do nauki zdalnej dotyczą mocniej konkretne grupy - młodzież z biedniejszych gospodarstw rolniczych. Ta wypowiedź eksperta dowodzi istnienia opisywanego powyżej zjawiska intersekcjonalności.

Sama idea badania sytuacji dzieci i młodzieży wiejskiej pod względem ich równego traktowania spotkała się z uznaniem ekspertów. „Fajnie, że w ogóle ktoś o to pyta i ktoś zastanawia się nad tym jak wyrównać szanse, bo jest to ważna rzecz” (Działacz NGO).

Dezagraryzacja i migracje

Oba procesy: dezagraryzacji obszarów wiejskich oraz migracji ludzi niepotrzebnych w rolnictwie są ze sobą połączone, migracje bowiem wynikają z dezagraryzacji. Przede wszystkim oba te zjawiska są powszechne i nieuniknione. Wynikają bowiem z samego rozwoju rolnictwa i ogólnego postępu technologicznego – w miarę rozwoju cywilizacyjnego coraz mniej osób jest potrzebnych do pracy w rolnictwie. Racjonalne możliwe rozwiązania są tylko dwa – migracja nadwyżek siły roboczej ze wsi do miast, lub rozwój lokalnych miejsc pracy w sektorach pozarolniczych. W ten sposób stopień dezagraryzacji obszarów wiejskich jest de facto wskaźnikiem ich rozwoju społeczno-gospodarczego. W zasadzie jest to ten sam proces historyczny, który doprowadził kiedyś do powstania samych miast (skupisk ludzi uwolnionych od zatrudnienia w rolnictwie).

Konsekwencją jest powstanie rynku usług lokalnych nie związanych z rolnictwem, np. gastronomia, drobne rzemiosła, itp. Trzecie możliwe rozwiązanie, czyli pozostawienie nadwyżek siły roboczej na wsi przy równoczesnym braku rozwoju pozarolniczych miejsc pracy, powoduje ich pozostanie w rolnictwie, co skutkuje przerostem zatrudnienia w tradycyjnych gospodarstwach rodzinnych (jest to bezrobocie ukryte). Jeśli osoby na miejscu znajdują pracę poza rolnictwem, to wieś nie ulega depopulacji. Nie ma gwałtownego odpływu ludności, dzięki temu lokalne społeczności się odtwarzają, nie zanika więź międzypokoleniowa, itd. Natomiast ceną tego jest zmiana charakteru wsi, w której funkcja rolnicza z czasem zaczyna odgrywać coraz mniejszą rolę, obszary wiejskie przestają być rolnicze i stają się wielofunkcyjne. Powstają nowe problemy wynikające z trudności pogodzenia funkcji rolniczych i pozarolniczych.³³

„Wielofunkcyjność obszarów wiejskich jest strategią (typem polityki) ich rozwoju, polegającą na zróżnicowaniu ekonomiki gminy, czyli oparciu jej na różnorodnych dziedzinach gospodarowania poprzez wkomponowanie w wiejską przestrzeń coraz więcej funkcji pozarolniczych. Wielofunkcyjność jest przy tym przeciwieństwem dla rozwoju monofunkcyjnego opierającego się głównie na produkcji surowców rolniczych.”³⁴

Ponieważ obszary wiejskie są bardzo zróżnicowane, tak naprawdę, nie ma jednej skutecznej strategii rozwoju społeczno-gospodarczego. Co więcej rolnictwo (jego struktura i typ) ma dominujący wpływ na możliwości rozwoju funkcji pozarolniczych poszczególnych gmin i powiatów. Dodatkowym czynnikiem jest więź poszczególnych obszarów z miastem – a w szczególności dostępność miejskiego rynku pracy, która z kolei wynika z połączeń infrastrukturalnych, a zwłaszcza komunikacyjnych. Jeżeli spojrzeć globalnie na typologię obszarów wiejskich w kraju przygotowaną przez autorów Monitoringu Rozwoju Obszarów Wiejskich (Rysunek 3.) można zauważyć, że wsie wielofunkcyjne dominują za zachodzie kraju, podczas gdy na wschodzie przeważają wielodochodowe gospodarstwa rolników.³⁵

Procesy dezagrarnizacji postępują w całym kraju i można je opisywać przy pomocy wspomnianych wcześniej porządków: centrum – peryferie (odległość od ośrodka miejskiego) oraz historycznego, z którego wynikają lokalne uwarunkowania struktury agrarnej.³⁶

Struktura agrarna z kolei wpływa na pozostałe obszary życia społeczno-gospodarczego. Stąd we wschodniej części kraju można w efekcie zaobserwować wzmocnienie roli rolnictwa w lokalnej strukturze gospodarczej, dominującą rolę sektora publicznego jako dostawcy pozarolniczych

³³ Rosner A., Stanny M. (2018) Rozważania o pojęciu i procesie dezagrarnizacji polskiej wsi. *Więś i Rolnictwo*, 2 (179), s. 281-292.

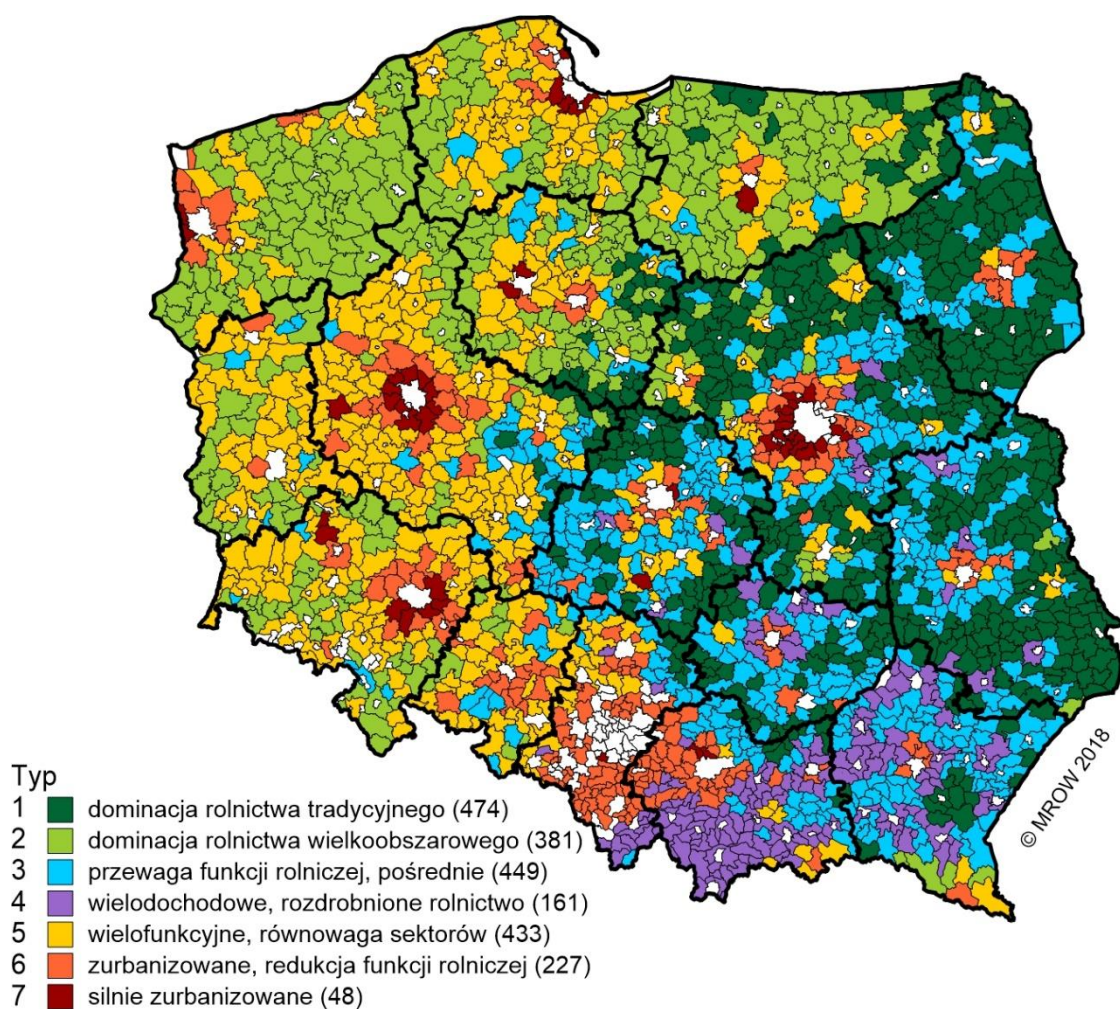
³⁴ Kłodziński, M. (1995). Uwarunkowania wielofunkcyjnego rozwoju gminy. W: L. Klank (red.). *Więś i rolnictwo w okresie transformacji systemowej*. Warszawa IRWiR PAN, s. 124.

³⁵ Stanny, M., Rosner, A., Komorowski, Ł. (2018). *Monitoring rozwoju...*, s. 14-16.

³⁶ Tamże, s. 18.

miejsce pracy, a dodatkowo na niektórych obszarach duży udział pomocy społecznej w źródłach dochodów ludności.³⁷

Równocześnie autorzy raportu „Monitoring obszarów wiejskich”³⁸ rekomendują wspieranie obszarów wiejskich nie tyle sektorowo co typologicznie. Pomoc należy adresować do obszarów o niskiej gęstości zaludnienia, „a szczególnie do „wsi” podmiejskich (problemy przestrzenne, z zarządzaniem usługami publicznymi), popegeerowskich (problemy społeczne i gospodarcze), depopulacyjnych (utrzymanie infrastruktury, stare społeczeństwo).”³⁹

Rysunek 3. Rozkład przestrzenny typów obszarów wiejskich w III etapie badań Monitoringu Rozwoju Obszarów Wiejskich.⁴⁰

W przypadku podziału na centrum – peryferie należy jeszcze zaznaczyć, że znalezienie się wśród obszarów peryferyjnych skutkuje z jednej strony emigracją osób (nadwyżki siły roboczej), z drugiej

³⁷ Tamże, s. 26-27.

³⁸ Tamże.

³⁹ Tamże, s. 27.

⁴⁰ Źródło: Stanny, M., Rosner, A., Komorowski, Ł. (2018). Monitoring rozwoju..., s. 14.

barkiem napływu kapitału, co konserwuje monofunkcyjną opartą na rolnictwie strukturę lokalnej gospodarki. To z kolei powoduje dalszą emigrację, a ponieważ emigrują głównie osoby młodsze w tym kobiety, w efekcie pozostała ludność starzeje się, a sam obszar ulega depopulacji. Co w dalszej kolejności powoduje mniejszy napływ innowacji, pogorszenie jakości lokalnych elit i deficyty kapitału społecznego.⁴¹ Co więcej, rola rolnictwa na takich obszarach i tak maleje (ze względu na mniejszą zdolność do wprowadzania innowacji), w efekcie problemy obszarów peryferyjnych pogłębiają się, a negatywne procesy związane z emigracją nasilają. I tak koło się zamyka. Dodatkowo, monofunkcyjna struktura negatywnie wpływa na dochody samorządu z lokalnych podatków, co ogranicza możliwości finansowania usług społecznych i zapobiegania powstającym problemom.⁴²

Faktem jest, że obszary wiejskie niezwykle często opuszczane są przez młode wykształcone osoby. Po studiach na wieś wraca mniejszość, szacunki wspominają o zaledwie 24 - 30% studentów, a zdecydowana większość studiujących pozostaje w mieście.⁴³ Wśród powodów powrotów młodych można wyróżnić:

- te związane z więziami społecznymi: chęcią mieszkania blisko rodziny (szczególnie ważne dla kobiet) lub przyjaciół, konieczność opiekowania się rodzicami czy też wymuszone przez partnera życiowego pozostanie na wsi
- równie ważne powody ekonomiczne – powroty tych, którym udało się znaleźć pracę w rodzinnych stronach, w tym tych, którzy przejmują domy, gospodarstwa i firmy po rodzicach
- związane z wyidealizowanym obrazem życia na wsi - wiejską idyllą przeciwstawianą brudnemu, głośnemu, niebezpiecznemu i zatłoczonemu miastu. Za plus uważany jest brak sąsiadów za ścianą. Podobnie wieś jawi się jako zdecydowanie lepsze miejsce do wychowywania dzieci.⁴⁴

Dodatkowo problemowe mogą się także wydawać relacje w związkach intymnych. Wykształconym w miastach kobietom z obszarów wiejskich, po powrocie trudno zaakceptować tradycyjne relacje w związkach, a to niewątpliwie sprzyja ich pozostawaniu w miastach.

Przy czym, co podkreślają badania, na wieś wracają głównie absolwenci których cechuje niższy kapitał kulturowy, słabsze wyniki w okresie studiów i ogólnie absolwenci łatwiejszych

⁴¹ Nurzyńska, I., Drygas M. (2018). Polityka rozwoju obszarów wiejskich w Polsce (UE) – zbędny wydatek czy konieczność? *Wieś i Rolnictwo*, 2 (179), s. 128-129.

⁴² Tamże, s. 133.

⁴³ Wasilewski, K. (2013). *Młodzież wiejska na uniwersytecie – droga na studia, mechanizmy alokacji, postawy wobec studiów*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, s. 245 oraz Matysiak, I. (2018). *Young University Graduates' Motivations for Living in the Countryside in the Context of Rural Policies in Poland*. *Wieś i Rolnictwo*, 4 (181), s. 112.

⁴⁴ Matysiak, I. (2018). *Young...* s. 120-124.

kierunków (np. nauczycielskich). Są to osoby o niższych aspiracjach statusowych oraz zawodowych w porównaniu z tymi, którzy w miastach pozostają.⁴⁵

Usługi społeczne

Nie jest łatwo zdefiniować zakres usług społecznych, brakuje jednolitej prawnej ich definicji. Na pewno cechuje je niematerialny charakter. Ponadto usługi społeczne wiążą się z tematyką poziomu życia, zaspokajają bowiem społeczne potrzeby jednostek danej społeczności. Zresztą związane z pewną zbiorowością - są świadczone i finansowane zwykle przez administrację publiczną – samorządy, państwo, choć niekoniecznie.⁴⁶

„...usługi są czynnościami podejmowanymi w celu bezpośredniego zaspokajania ludzkich potrzeb i nie polegają na wytwarzaniu dóbr materialnych; służą zaspokajaniu indywidualnych potrzeb jednostek i rodzin, choć ich jakość i dostępność ma wpływ na funkcjonowanie szerszych zbiorowości i grup społecznych; mogą być finansowane, organizowane i dostarczane zarówno przez instytucje publiczne, jak i niepubliczne – prywatne; uzyskiwane są bezekwiwalentnie, częściowo odpłatnie lub w pełni odpłatnie.”⁴⁷

Barbara Szatur-Jaworska w skład usług społecznych zaliczyła: edukację i wychowanie, ochronę zdrowia, pomoc społeczną, resocjalizację, kulturę, rekreację i wypoczynek oraz socjalne budownictwo mieszkaniowe.⁴⁸

Z kolei Agnieszka Sompolska-Rzechuła i Anna Oleńczuk-Paszal w swoim artykule zaproponowały następujące kategorie oceny poziomu życia (zaspokajania usług społecznych):

- rynek pracy,
- ochrona zdrowia,
- warunki mieszkaniowe i infrastruktura komunalna,
- kultura i turystyka,
- ochrona środowiska, w tym zdrowy tryb życia czyli sport i rekreacja
- wychowanie przedszkolne i edukacja.⁴⁹

Po dokonaniu analiz autorki konkludują, że zarówno obszary wiejskie jak i miejskie są pod tym względem silnie zróżnicowane przestrzennie. W 10 województwach wartości mierników poziomu

⁴⁵ Wasilewski, K. (2013). Młodzież wiejska na uniwersytecie. Droga na studia, mechanizmy alokacji, postawy wobec kształcenia. Toruń: UMK, s. 250-252.

⁴⁶ Sompolska-Rzechuła, A., Oleńczuk-Paszal, A. (2017). Poziom życia ludności na obszarach wiejskich i miejskich w Polsce, *Więś i Rolnictwo*, 4 (177), s. 77 oraz Grewiński, M. (2013). Usługi społeczne i socjalne jako wspólny obszar polityki i ekonomii społecznej. *Ekonomia Społeczna* (8), s. 25-27.

⁴⁷ Barbara Szatur-Jaworska [za:] Grewiński, M. (2013). Usługi społeczne i socjalne... s. 26.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Sompolska-Rzechuła, A., Oleńczuk-Paszal, A. (2017). Poziom życia ludności..., s. 80 i 83.

życia w miastach były wyższe niż na obszarach wiejskich, ale różnice te nie były znaczące – poziom życia mieszkańców obu grup w Polsce jest, zdaniem autorek, podobny.⁵⁰

Na potrzeby niniejszego opracowania do analizy przyjęto, takie kategorie usług społecznych jak:

- rynek pracy,
- infrastruktura i zasoby mieszkaniowe,
- dostęp do Internetu,
- infrastruktura sportowo-rekreacyjna i wypoczynek,
- dojazdy i transport,
- ochrona zdrowia,
- edukacja,
- kultura.

Kapitał społeczny /kapitał kulturowy

Kapitał społeczny to pojęcie z pogranicza socjologii i ekonomii, które służy do opisywania grup społecznych pod kątem ich zdolności do samoorganizacji. W skład tej koncepcji wchodzi takie elementy jak system norm społecznych funkcjonujących w grupie, poziom wzajemnego zaufania jakim darzą się jej członkowie. Ważna jest też struktura zależności pomiędzy członkami oraz lojalność i zobowiązania jakie powstają pomiędzy członkami grupy. Istotne są też sieci wzajemnego zaufania wynikającego z zależności jakie wytwarzają się w danym środowisku społecznym. “Kapitał społeczny odnosi się tu do takich cech organizacji społeczeństwa, jak zaufanie, normy i powiązania, które mogą zwiększyć sprawność społeczeństwa ułatwiając skoordynowane działania: Tak jak i inne postaci kapitału, kapitał społeczny jest produktywny, umożliwia bowiem osiągnięcie pewnych celów, których nie dałoby się osiągnąć, gdyby go zabrakło⁵¹”.

Istnieją też ujęcia teoretyczne (Pierre Bourdieu, Ronald Burt, Mark Granovetter) mówiące o tym, że kapitał społeczny jest cechą właściwą jednostce. Są to np. sieci znajomości pozwalające na zdobycie zatrudnienia, uzyskanie pomocy w zadaniach związanych z edukacją itd. Innymi słowy kapitał społeczny wyznacza jednostce jej miejsce w strukturze społecznej (pozycje i relacje w grupach społecznych).

⁵⁰ Tamże, s. 93-94.

⁵¹ Putnam, R.D., Leonardi, R., Nanetti, R. (1995). Demokracja w działaniu: tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak; Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego, s. 258.

Pierre Bourdieu przyjmował, że kapitał społeczny funkcjonuje w kontekście trzech innych kapitałów: ekonomicznego, kulturowego i symbolicznego. Życie społeczne to nieustanna konwersja wszystkich czterech kapitałów, które dokonuje się na poziomie działań jednostek.⁵²

- Kapitał ekonomiczny – to środki produkcyjne i dobra konsumpcyjne. One są wymienne na waluty lub inne środki płatnicze.
- Kapitał kulturowy – to umiejętności, zwyczaje, nawyki, wykształcenie (formalne i nieformalne). Te z kolei manifestują się różnymi stylami życia. Wskaźnikiem kapitału kulturowego może być np. poziom wykształcenia, ale też znajomość wytworów kultury. Innymi słowy kapitał kulturowy to szereg doświadczeń, które jednostka zdobywa w toku socjalizacji (znajomość literatury i filmu, nauka gry na instrumentach itd.).
- Kapitał symboliczny – to emanacja powyższych kapitałów i stanowi o prestiżu danej jednostki. „Kapitałem symbolicznym nazywam dowolny typ kapitału (ekonomiczny, kulturowy, szkolny czy społeczny), kiedy jest postrzegany według kategorii percepcji, zasad postrzegania i podziału, systemów klasyfikacji, schematów klasyfikacyjnych, schematów poznawczych, które przynajmniej częściowo wynikają z uwewnętrznienia obiektywnych struktur danego pola, to znaczy struktury dystrybucji kapitału w danym polu”⁵³. Innymi słowy kapitał symboliczny pozwala na zamianę pozostałych kapitałów oraz bierze udział w ich pomnażaniu.

Próżnia socjologiczna

Próżnia socjologiczna to koncepcja socjologiczna będąca jednocześnie tezą na temat kondycji polskiego społeczeństwa, która wskazuje na jednoczesne występowanie silnej identyfikacji z grupami pierwotnymi (np. rodzina) oraz z narodem polskim. Co najistotniejsze, towarzyszy temu relatywnie niski poziom identyfikacji z tzw. grupami średniego zasięgu, czyli na przykład społecznościami lokalnymi, sąsiedztwem itd. Koncepcję tą sformułował w 1979 roku polski socjolog Stefan Nowak⁵⁴. Pisał on że „pomiędzy poziomem grup pierwotnych a poziomem narodowej społeczności istnieje – z punktu widzenia identyfikacji ludzi i ich emocjonalnego zaangażowania – rodzaj próżni socjologicznej. Gdybyśmy chcieli naszkicować gigantyczny „socjogram” oparty na ludzkich poczuciach grupowej więzi i identyfikacji, to tak pojęta społeczna struktura naszego kraju jawiłaby się jako „federacja” grup pierwotnych, rodzin i grup opartych na przyjaźni, zjednoczonych w narodowej wspólnoty z bardzo słabymi innymi typami więzi pomiędzy tymi dwoma poziomami”⁵⁵.

⁵² Jonathan, T. (2005). *Struktura teorii socjologicznej*. Warszawa: PWN.

⁵³ Bourdieu, P. (2009). *Rozum praktyczny*. Warszawa: PWN.

⁵⁴ Nowak, S. (1979). System wartości społeczeństwa polskiego. *Studia Socjologiczne*, nr 4 (75), s. 155–173.

⁵⁵ Tamże.

Koncepcja „próżni socjologicznej” pomimo krytyki metodologicznej jest wciąż bardzo często wykorzystywana do wyjaśniania i opisywania kondycji społeczeństwa obywatelskiego oraz demokracji. Często wykorzystywana jest w pracach podejmujących dyskusję o kapitale społecznym Polaków. Termin ten może też tłumaczyć relatywnie niski stopień przywiązania do społeczności lokalnych Polaków i tworzącej go tożsamości regionalnej. Brak jest jednak badań jednoznacznie potwierdzających istnienie próżni socjologicznej. Z jednej strony, mamy do czynienia z bardzo niskim poziomem zaangażowania w działalność lokalną Polaków⁵⁶ (wolontariat, głosowanie w wyborach samorządowych, aktywność w organizacjach). Analizując jednak inne dane zebrane przez CEBOS, w warstwie deklaratywnej najmocniej jesteśmy związani z “społecznością lokalną i miejscowością w której mieszkam”. W 2015 roku na pytanie “z czym czujemy najsilniejszy związek”, ponad połowa badanych wskazała właśnie na tak zdefiniowaną lokalność. ¼ wskazała na pierwszym miejscu związek z krajem. Z rejonem (krajem) najmocniej związane było 11% badanych. Po 4% badanych wskazało na Europę oraz odpowiedź “z czymś innym”⁵⁷.

⁵⁶ Solon-Lipiński, M., Szolajska, J. (2009). Zakorzenie i uspołecznienie działań organizacji pozarządowych. Warszawa: Stowarzyszenie Klon/Jawor.

<https://www.ekonomiaspoleczna.gov.pl/download/files/Biblioteka/Zakorzenie.pdf>.

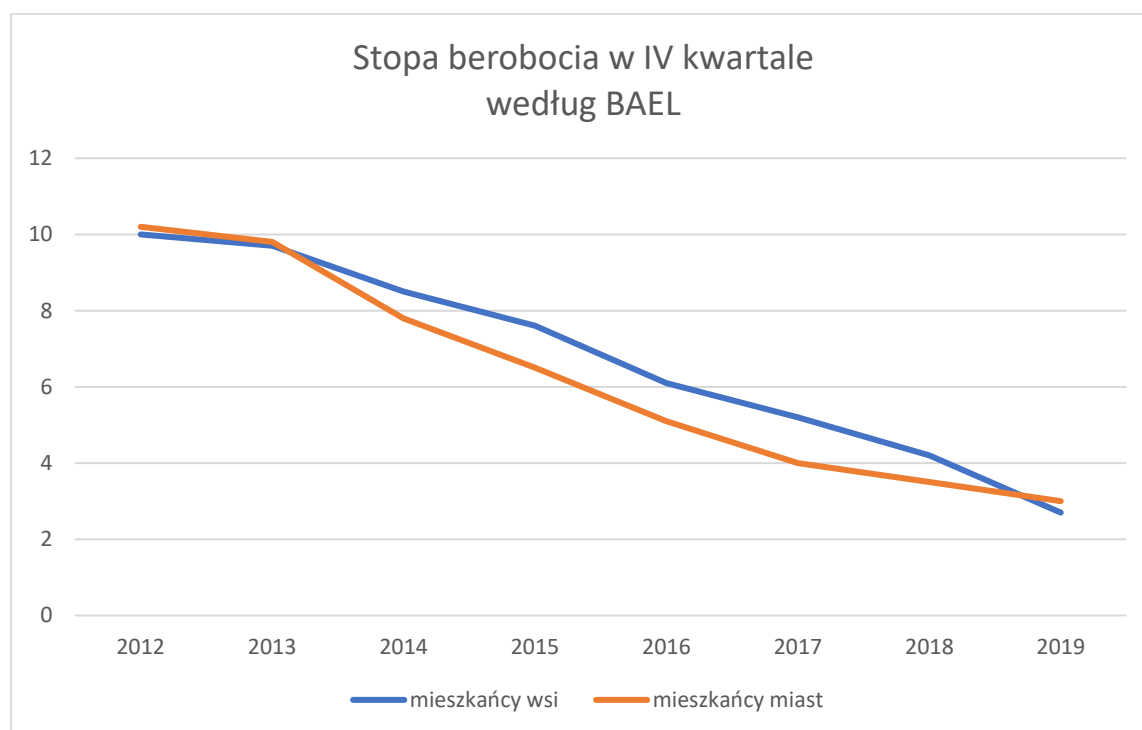
⁵⁷ CBOS (2018). Zaangażowanie Polaków na rzecz społeczności lokalnej.

Analiza danych zastanych

Statystyki publiczne oraz raporty z już przeprowadzonych badań społecznych są cennym źródłem danych dla badaczy poszukujących odpowiedzi na pytania badawcze dotyczące równego traktowania dzieci i młodzieży z obszarów wiejskich. Pozwalają one na opis sytuacji tych kategorii społecznych z wykorzystaniem obiektywnych wskaźników. Dzięki temu możliwe jest także porównanie sytuacji młodych ludzi na wsi z położeniem ich rówieśników z miast.

Rynek pracy

Jednym z podstawowych wskaźników opisujących rynek pracy jest stopa bezrobocia. Im niższa, tym potencjalnie łatwiej znaleźć pracę. W Polsce ostatni szczyt bezrobocia obserwowany był w latach 2012-2013. W późniejszych latach wskaźniki zaczęły spadać.

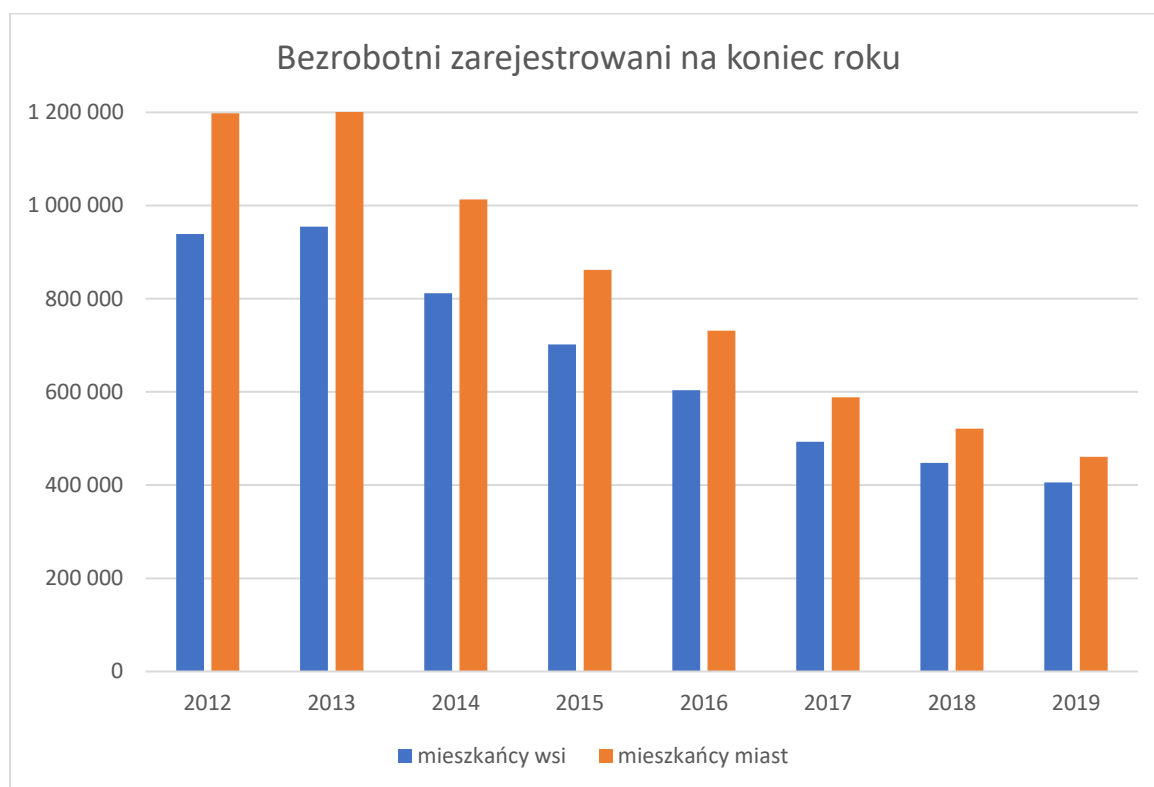
Wykres 13. Stopa bezrobocia w IV kwartale według BAEL - lata 2012-2019..⁵⁸

Spadek bezrobocia początkowo w większym stopniu dotyczył mieszkańców miast niż wsi. Niemniej jednak w 2019 roku stopa bezrobocia (szacowana według BAEL) wśród mieszkańców wsi wynosiła tylko 2,7% i była niższa niż wśród mieszkańców miast, gdzie wynosiła 3%. Na koniec 2019 roku według badania BAEL tylko 184 tys. mieszkańców wsi pozostawało bez pracy. Co prawda w ostatnim czasie nastąpił wzrost bezrobocia i w drugim kwartale 2020 roku bez pracy było już 217 tys. mieszkańców wsi. Analogicznie, wzrost liczby bezrobotnych w ostatnim czasie odnotowano także wśród mieszkańców miast, gdzie liczba bezrobotnych wzrosła od początku roku

⁵⁸ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS – Rocznik Statystyczny Pracy.

do końca drugiego kwartału z 302 tys. do 309 tys. BAEL – Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności jest co prawda tylko jednym z szacunkowych badań monitorujących rynek pracy.

Zestaw innych podstawowych i oficjalnych danych opisujących sytuację na rynku pracy jest związany z bezrobociem zarejestrowanym. Są to dane dostarczane do GUSu przez Powiatowe Urzędy Pracy. Na początek należy zaznaczyć, że liczby zarejestrowanych bezrobotnych przekraczają znacząco te, szacowane na podstawie BAELu.

Wykres 14. Liczba bezrobotnych zarejestrowanych na koniec roku - lata 2012-2019.⁵⁹

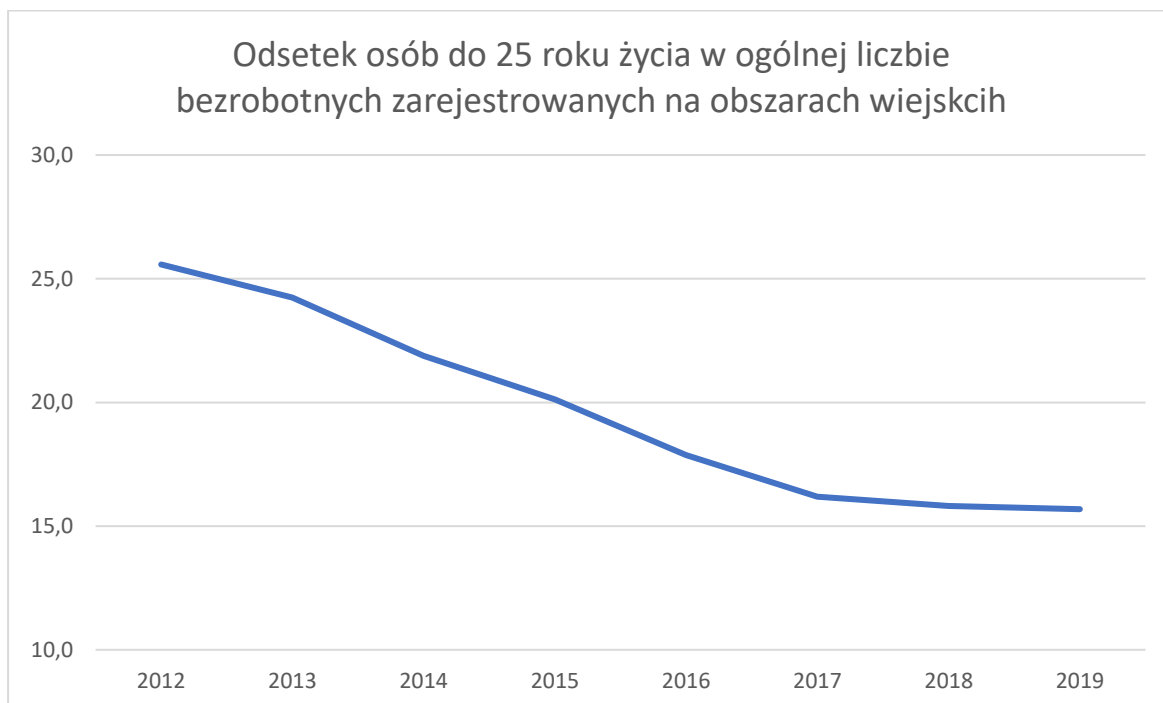
Oficjalne dane z urzędów pracy potwierdzają, że liczba bezrobotnych w kraju spada, zarówno wśród mieszkańców miast jak i wsi. Według oficjalnych danych ostatni szczyt liczby zarejestrowanych bezrobotnych w Polsce przypadł na rok 2013, kiedy to bez pracy pozostawało prawie 955 tys. mieszkańców wsi oraz 1 203 tys. mieszkańców miast. Od tamtej pory obserwowany jest spadek liczby zarejestrowanych bezrobotnych. Do 2019 roku liczba bezrobotnych mieszkańców wsi spadła o blisko 550 tys. do poziomu 406 tys. na koniec 2019 roku. W tym samym okresie liczba bezrobotnych mieszkańców miast spadła o 743 tys. do poziomu 461 tys. zarejestrowanych bezrobotnych.

⁵⁹ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS – Rocznik Statystyczny Pracy.

Wykres 15. Odsetek mieszkańców wsi w ogólnej liczbie zarejestrowanych bezrobotnych.⁶⁰

Zaprezentowane powyżej dane wskazują na poprawianie się sytuacji na rynku pracy. Niemniej jak pokazuje wykres 15. odsetek mieszkańców wsi wśród ogółu zarejestrowanych bezrobotnych rośnie, więc sytuacja tej części populacji mimo, że w świetle ogólnych danych znacznie się poprawiała, to jednak nie jest tak dobra, jak sytuacja mieszkańców miast.

Wykres 16. Odsetek osób do 25 roku życia w ogólnej liczbie bezrobotnych zarejestrowanych na obszarach wiejskich⁶¹

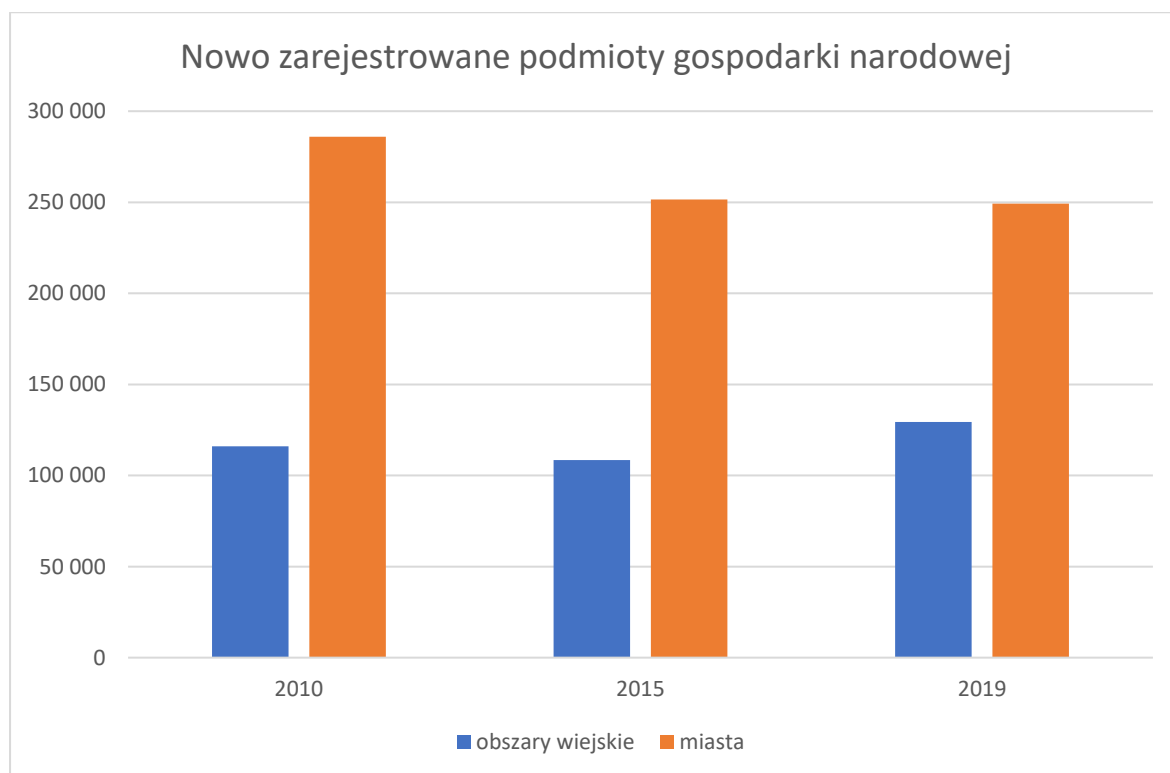
⁶⁰ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS – Rocznik Statystyczny Pracy.

⁶¹ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS – Rocznik Statystyczny Pracy.

Pocieszające jest natomiast, że w ogólnej liczbie bezrobotnych na wsi zmniejszyła się dość wyraźnie liczba osób do 25-roku życia, z ponad 25% w 2012 roku, do blisko 16% na koniec 2019 roku.

Niestety w okresie ostatniego roku nastąpił wzrost liczby bezrobotnych w kraju. Wśród mieszkańców wsi liczba zarejestrowanych bezrobotnych wzrosła od początku 2020 roku do września 2020 roku o 12% (czyli 51 tys. osób).

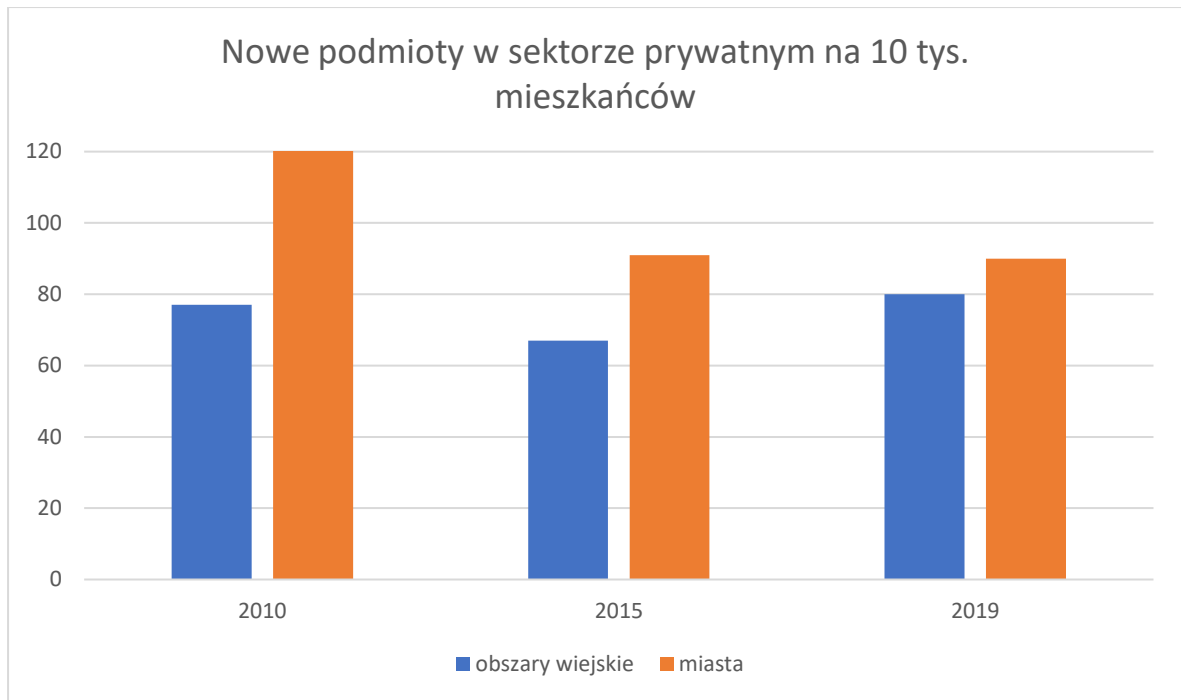
Innym ważnym wskaźnikiem dostępności miejsc pracy jest liczba powstających nowych firm, czy szerzej podmiotów gospodarki narodowej. Oczywiście w miastach rejestruje się ich znacznie więcej niż na obszarach wiejskich – tylko w samym 2019 roku w miastach zarejestrowano blisko ćwierć miliona nowych podmiotów, podczas gdy na obszarach wiejskich niespełna 130 tys.

Wykres 17. Nowo zarejestrowane podmioty gospodarki narodowej⁶²

Ta dysproporcja z biegiem lat ulega jednak zmniejszeniu, głównie ze względu na mniejszą liczbę firm zakładanych w miastach. Jeszcze w 2010 roku nowo zarejestrowane podmioty gospodarki z obszarów wiejskich stanowiły tylko 29% ogółu nowo rejestrowanych podmiotów w kraju, podczas gdy w 2019 roku ten odsetek wzrósł do 34%.

⁶² Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS – Bank Danych Lokalnych.

Wykres 18. Nowe podmioty w sektorze prywatnym na 10. tys. mieszkańców⁶³

Podobnie wskaźnik liczby nowo rejestrowanych podmiotów w sektorze prywatnym na 10 tys. mieszkańców, wciąż jest wyższy dla miast niż obszarów wiejskich (wynosił odpowiednio 90 dla miast i 80 dla obszarów wiejskich w 2019 roku). Jednak dysproporcja ta jest znacznie mniejsza niż w 2010 roku, kiedy wskaźnik ten wynosił odpowiednio 121 dla miast i 77 dla obszarów wiejskich. Przy czym znowu, zmiana wynika głównie z mniejszej ilości powstających nowych firm w miastach.

Odsetek nowo rejestrowanych podmiotów z obszarów wiejskich w ogólnej liczbie nowo rejestrowanych podmiotów według wybranych branż			
Branża \ Rok	2010	2015	2019
przetwórstwo przemysłowe	34%	39%	43%
budownictwo	42%	45%	48%
handel i naprawa samochodów	28%	31%	35%
transport i gospodarka magazynowa	31%	34%	34%
zakwaterowanie i gastronomia	27%	29%	30%
informacja i komunikacja	16%	15%	17%
finanse i ubezpieczenia	21%	21%	25%
obsługa rynku nieruchomości	13%	14%	17%
działalność profesjonalna i naukowo-techniczna	17%	18%	21%

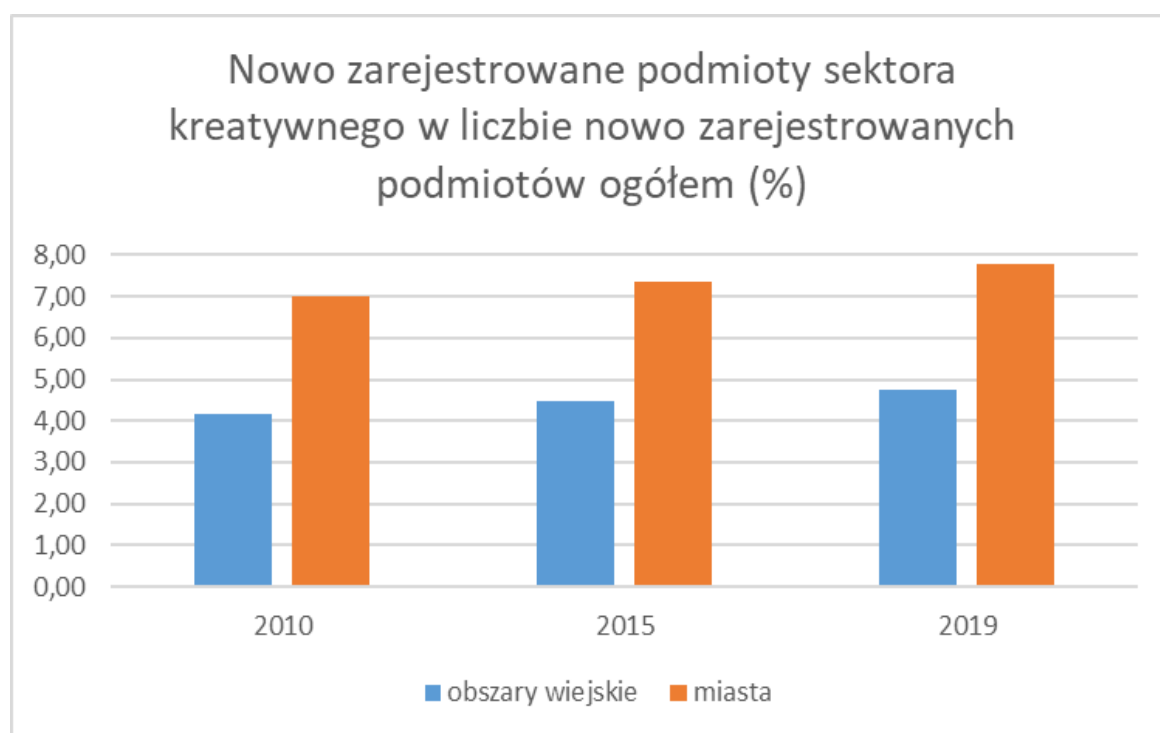
Tabela 3. Odsetek nowo rejestrowanych podmiotów z obszarów wiejskich w ogólnej liczbie nowo rejestrowanych podmiotów według wybranych branż⁶⁴

⁶³ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS – Bank Danych Lokalnych.

⁶⁴ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS – Bank Danych Lokalnych.

Jeśli spojrzeć na wybrane branże, to także widać ogólny wzrost odsetka nowo powstających firm z obszarów wiejskich. Przy czym najbardziej „zagranyzowane” branże (o największym odsetku nowo rejestrowanych firm z obszarów wiejskich) to budownictwo oraz przetwórstwo przemysłowe. Na drugim końcu znalazły z kolei takie branże jak informacja i komunikacja, obsługa rynku nieruchomości oraz działalność profesjonalna i naukowo-techniczna.

W tym kontekście warto przywołać jeszcze jeden wskaźnik – udział podmiotów z sektora kreatywnego wśród nowopowstających podmiotów, który jest wyraźnie mniejszy na obszarach wiejskich. W latach 2010-2019 wrósł co prawda o 0,56 punktu procentowego do poziomu 4,73, jednak w tym czasie w miastach udział ten zwiększył się o 0,77 punktu procentowego do poziomu 7,78. Zatem proporcjonalnie na obszarach wiejskich powstaje mniej firm związanych z nowoczesnymi technologiami, badaniami i rozwojem – czyli miejsc pracy dla bardzo dobrze wykształconych specjalistów.

Wykres 19. Odsetek nowo zarejestrowanych podmiotów sektora kreatywnego w liczbie nowo zarejestrowanych podmiotów ogółem na obszarach wiejskich i w miastach⁶⁵

Infrastruktura i zasoby mieszkaniowe

Według danych GUS (patrz tabela 4.) w Polsce jest obecnie ponad 14 mln 800 tys. mieszkań. Ponad 4 mln 800 tys. lokali znajduje się na terenach wiejskich. Średnia powierzchnia użytkowa mieszkań położonych na wsi zajmowana przez gospodarstwo domowe wynosiła w 2019 roku 94,4 m² i jest to o blisko 30m² więcej niż przeciętna powierzchnia mieszkań w miastach (64,7 m²). Jeśli weźmiemy jednak pod uwagę powierzchnie użytkową przypadającą na jedna osobę to różnice nie

⁶⁵ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS – Bank Danych Lokalnych.

są już tak znaczące. Na wsi średnio przypada 29,5 m² na członka gospodarstwa, a w mieście jest to 28,1 m². Co ważne, w przeciętnym lokalu mieszkalnym wybudowanym na terenach wiejskich mieszka średnio większa liczba domowników (3,2). W miastach na jedno mieszkanie przypadają 2,3 osoby. Również liczba osób statystycznie przypadających na jedną izbę jest korzystniejsza w miastach (0,65) niż na wsiach (0,73).

Zasoby mieszkaniowe		
	miasto	wieś
Mieszkania w tys.	10 009,0	4 803,8
Mieszkania na 1 000 ludności	434,5	313,0
liczba izb w mieszkaniu	3,56	4,37
powierzchnia użytkowa w m ²		
1 mieszkania	64,70	94,40
na 1 osobę	28,10	29,50
liczba osób na:		
1 mieszkanie	2,30	3,20
1 izbę	0,65	0,73

Tabela 4. Zasoby mieszkaniowe w 2019 roku⁶⁶

Dostępność mieszkań dla młodych ludzi można określić w drodze analizy zasobu deficytu mieszkaniowego.⁶⁷ Mimo że wskaźnik ten spada w Polsce nieprzerwanie od dwóch dekad, to sytuacja mieszkaniowa na tle innych krajów UE jest trudna. Na koniec 2019 r. deficyt mieszkaniowy wynosił 641 tys. mieszkań, co oznacza, że ok. 1,7 mln osób nie mieszkało samodzielnie. Co jednak ważne, tak definiowany niedobór mieszkań jest znacznie większy na terenach wiejskich (patrz tabela 5.). Oznacza to, że statystycznie częściej mamy do czynienia z sytuacją, gdy w jednym lokalu mamy więcej niż jedno gospodarstwo domowe. Dodatkowo na polskiej wsi wciąż (dane ze spisu powszechnego 2011) mamy do czynienia z większą liczbą mieszkań w substandardzie, co przy większym deficycie prowadzi do wzrostu wskaźnika deprivacji mieszkaniowej.⁶⁸

Deficyt mieszkaniowy				
	2011	2015	2018	2019
ogółem	-1043	-897	-712	-641
miasto	-555	-371	-256	-206
wieś	-488	-526	-456	-435

Tabela 5. Statystyczny deficyt mieszkaniowy w Polsce w latach 2011,2015,2018 i 2019⁶⁹

⁶⁶ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (2020). Gospodarka mieszkaniowa w 2019 roku.

⁶⁷ Różnicą pomiędzy liczbą gospodarstw domowych a liczbą zasobów mieszkaniowych.

⁶⁸ Wskaźnik określający lokale przeludnione, w których występuje co najmniej jeden z parametrów takich jak m.in. brak łazienki, nieszczelny dach lub zbyt małe naświetlenie.

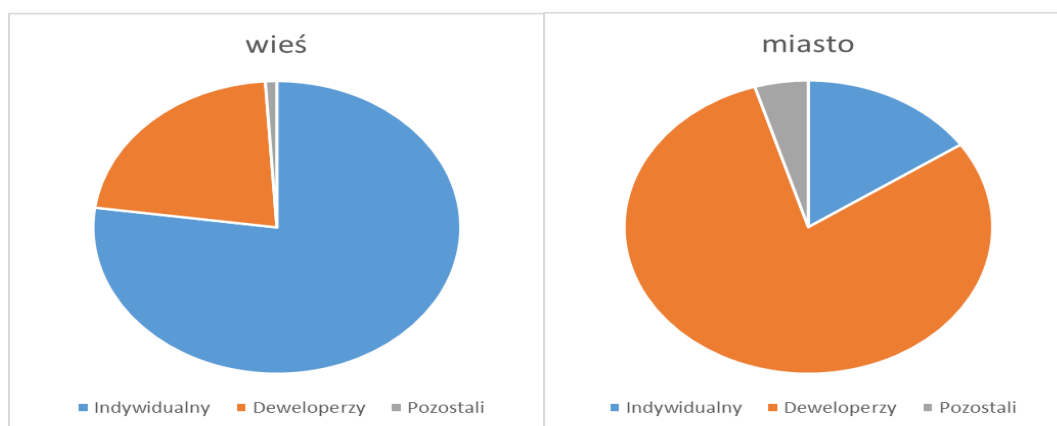
⁶⁹ Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Ministerstwo Rozwoju (2020). Raport. Stan mieszkalnictwa w Polsce. Warszawa: Ministerstwo Rozwoju.

Elementem działającym na korzyść warunków mieszkaniowych na terenach wiejskich jest relatywnie niższy koszt zakupu lub budowy lokalu mieszkalnego. Brak jest danych bezpośrednio porównujących ceny transakcyjne lokali oddawanych do użytku w miastach i na wsiach. Przeglądając się danym ofertowym w jednym z serwisów pośrednictwa (otodom.pl) można zauważyć potężne dysproporcje pomiędzy cenami lokali. Dla przykładu, poziom cenowy dla województwa małopolskiego w mniejszych ośrodkach oscyluje wokół 3000 złotych za metr kwadratowy. Dla powiatu krakowskiego cena średnia metra domu lub mieszkania wyniosła w tym samym czasie już 6613 zł. Średnia cena ofertowa mieszkania w Gminie Kraków wynosiła w listopadzie 2020 roku 9490 zł. Dysproporcje cen potwierdzają też dane GUS z 2018 roku (patrz tabela 6.). Średnie miary cen dla lokali mieszkalnych poza granicami miast są znacznie niższe niż w miastach. W przypadku rynku wtórnego różnice cen transakcyjnych w miastach stanowią niemal dwukrotność cen poza granicami miast.

Ceny lokali mieszkalnych sprzedanych w 2018 roku				
	rynek pierwotny		rynek wtórny	
	średnia	mediana	średnia	mediana
Ogółem	5 581 zł	5 182 zł	4 468 zł	3 807 zł
W granicach miast	5 733 zł	5 302 zł	4 644 zł	3 935 zł
W granicach miast na prawach powiatu	6 140 zł	5 744 zł	5 388 zł	4 813 zł
Poza granicami miast	4 266 zł	4 244 zł	2 805 zł	2 232 zł

Tabela 6. Średnie miary cen 1m² powierzchni użytkowej lokali mieszkalnych sprzedanych w 2018 roku⁷⁰

Sytuację mieszkaniową na wsi komplikuje natomiast niska podaż mieszkań dostępnych w obrocie deweloperskim. Mieszkańcy wsi mają do wyboru ofertę rynku wtórnego lub muszą inwestować indywidualnie (patrz wykres 20).

Wykres 20. Efekty budownictwa mieszkaniowego w 2018 w podziale na inwestora nieruchomości⁷¹

⁷⁰ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (2019). Ceny w gospodarce narodowej w latach 2014–2018. Warszawa: GUS.

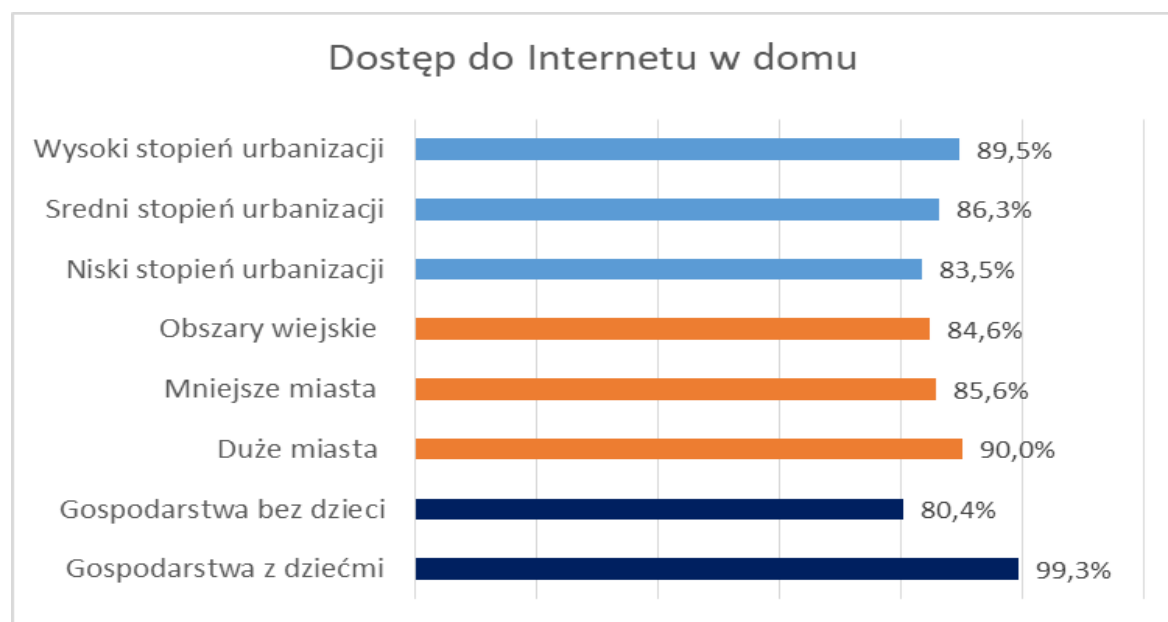
⁷¹ Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Ministerstwo Rozwoju (2020). Raport. Stan mieszkalnictwa w Polsce. Warszawa: Ministerstwo Rozwoju.

Podstawową determinantę zaspokojenia wszystkich potrzeb gospodarstw domowych, w tym potrzeb mieszkaniowych, stanowią dochody. Oznacza to, że zróżnicowanie sytuacji mieszkaniowej jest zależne od struktury i dynamiki dochodów gospodarstw domowych.

Dostęp do Internetu

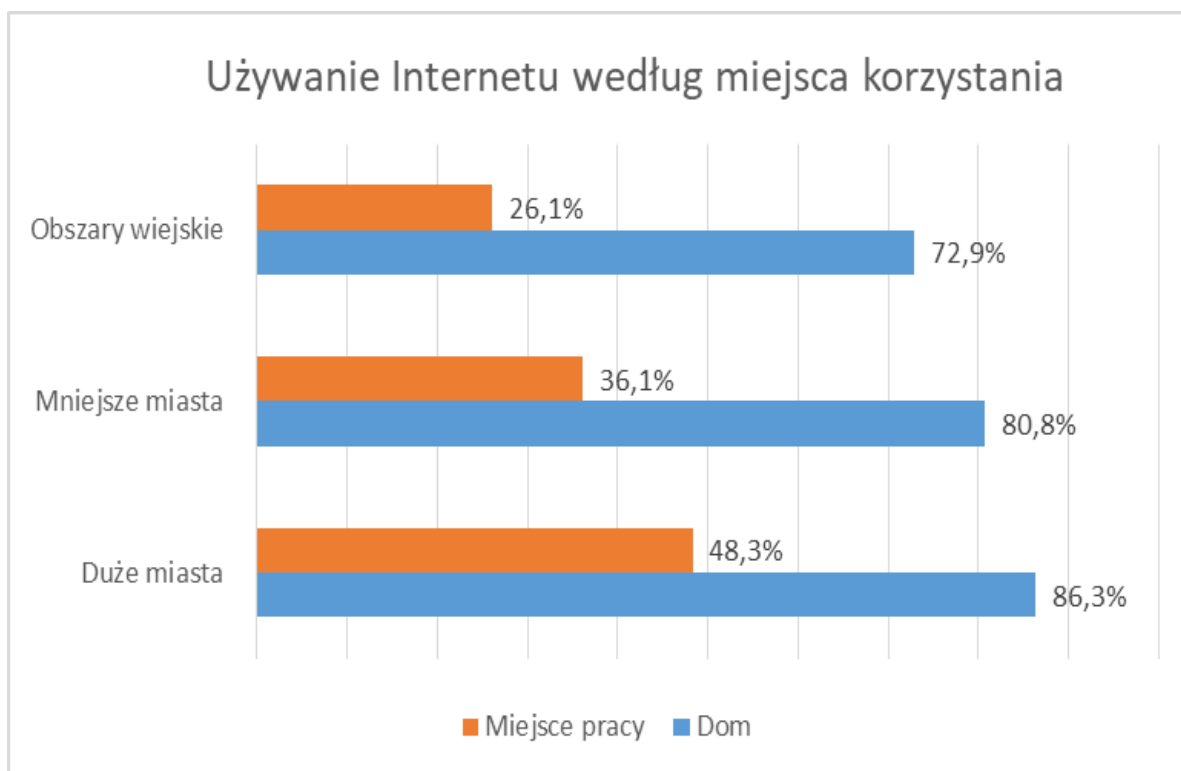
Według danych GUS w 2019 niemal wszyscy młodzi Polacy korzystali z Internetu. Wedle tych samych danych 99% osób w wieku 16–24 lat to internauci. Co ważne, młodzi Polacy korzystają z tej technologii w sposób wysoce intensywny. Blisko 97% badanych przez GUS deklaruje, że robi to codziennie, co jest wynikiem większym od danych zebranych przez Eurostat dla wszystkich krajów UE, gdzie wartość ta wynosiła średnio 95%. Młodzi Polacy różnią się względem pozostałej części społeczeństwa jeśli chodzi o intensywność wykorzystania Internetu. Z sieci w sposób intensywny (codziennie) korzysta ponad 64% ogółu Polaków.

Korzystanie z Internetu jest oczywiście pochodną jego dostępności. Wedle danych GUS w 2019 86,7% polskich gospodarstw domowych posiadało dostęp do Internetu, przy czym 83,3% posiadało dostęp szerokopasmowy. Wysycenie tą technologią było znacząco większe w gospodarstwach z dziećmi (99,3%), niż bez dzieci (80,4%) (patrz wykres nr 21.). Internet jest nieco częściej dostępny w gospodarstwach na terenach o wysokim stopniu urbanizacji. W konsekwencji w dużych miastach dostęp do niego posiadało 90% gospodarstw. W przypadku wsi odsetek wyniósł 84,6%. Mieszkańcy terenów wiejskich znacznie rzadziej korzystają z Internetu w miejscu swojej pracy (26,1% - patrz wykres nr 22.). W dużych miastach z Internetu w pracy korzysta blisko dwukrotnie więcej osób (48,3%).

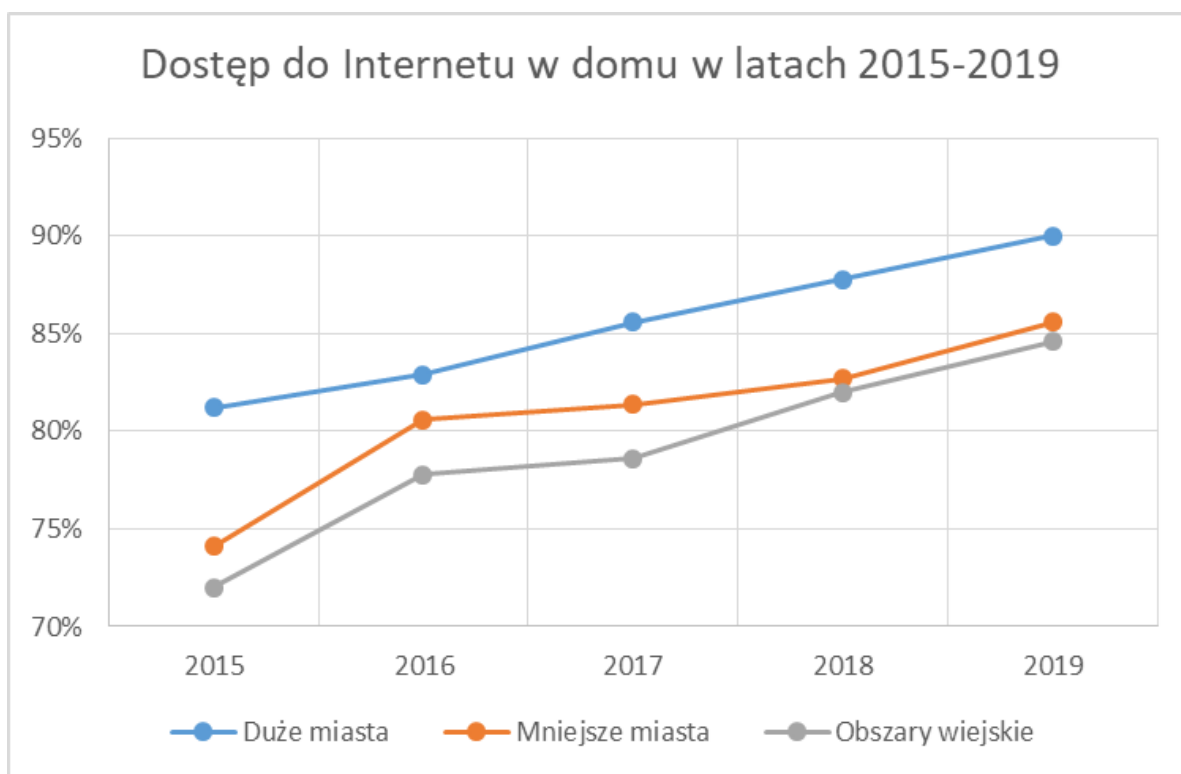

Wykres 21. Gospodarstwa domowe posiadające dostęp do Internetu w domu w 2019⁷²

⁷² Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (2019). Społeczeństwo informacyjne w Polsce. Wyniki badań statystycznych z lat 2015–2019. Warszawa: GUS.

Wykres 22. Osoby korzystające z Internetu według miejsca korzystania w 2019⁷³

Wykres 23. Gospodarstwa domowe posiadające dostęp do Internetu w domu w latach 2015-2019⁷⁴

⁷³ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (2019). Społeczeństwo informacyjne w Polsce. Wyniki badań statystycznych z lat 2015–2019. Warszawa: GUS.

⁷⁴ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (2019). Społeczeństwo informacyjne w Polsce. Wyniki badań statystycznych z lat 2015–2019. Warszawa: GUS.

Kiedy analizujemy dynamikę upowszechnienia się tej technologii w ostatnich 5 latach (patrz wykres 23), widać że na wsiach i w małych miasteczkach dynamika wzrostu nowych przyłączeń była większa i dystans między małymi ośrodkami a metropoliami stopniowo się zmniejsza. Dla przykładu w 2015 roku na terenach wiejskich Internet był dostępny jedynie w 72% gospodarstw. Innymi słowy poziom cyfrowego wykluczenia na terenach wiejskich maleje. Można też założyć, że jest on zjawiskiem marginalnym wśród ludzi młodych zamieszkujących tereny wiejskie. Mowa tu jednak o tzw. dostępie materialnym i technologicznym zwanym też wykluczeniem cyfrowym pierwszego stopnia (E. Hargittai⁷⁵). Tymczasem do opisu różnic w dostępie do Internetu potrzebne jest spojrzenie na kluczowe umiejętności posługiwania się nowoczesnymi technologiami i korzystania z zasobów Internetu, czyli tzw. podział drugiego stopnia⁷⁶. Dane zebrane w badaniu EU Kids Online 2019 pokazują (patrz tabela 7.), że polska młodzież wykorzystuje intensywnie sieć głównie do oglądania filmów, słuchania muzyki, konwersacji z rodziną i przyjaciółmi, przeglądania zawartości mediów społecznościowych oraz gier online. Działania związane z aktywnym tworzeniem treści są domeną znacznie mniejszej liczby nastolatków. Również zachowania związane z szeroko pojętą aktywnością obywatelską i polityczną są przez polską młodzież skutecznie stosunkowo rzadko. Niestety brak jest dostępnych danych pozwalających porównać aktywności online młodzieży wiejskiej i miejskiej.

Aktywności młodych ludzi (9-17 lat) online	
Oglądałem/am filmiki	84,0%
Słuchałem/am muzyki online	77,4%
Komunikowałem/am się z rodziną lub przyjaciółmi	77,3%
Odwiedzałem/am portal społecznościowy	61,5%
Grałem/am w gry online (sam/a)	57,7%
Szukałem/am informacji dotyczących możliwości pracy/nauki	56,2%
Szukałem/am czegoś do kupienia lub informacji, ile coś kosztuje	56,1%
Używałem/am internetu do nauki w szkole	47,1%
Szukałem/am informacji z kraju i ze świata w internecie	41,6%
Uczestniczyłem/am w grupie online, gdzie ludzie dzielą się swoimi zainteresowaniami/hobby	29,7%
Używałem/am internetu do rozmowy z ludźmi z innych krajów	22,7%
Szukałem/am informacji na temat zdrowia potrzebnych mi lub komuś, kogo znam	20,7%
Dyskutowałem/am online z innymi osobami na tematy społeczne lub polityczne	11,0%
Przygotowałem/am własne wideo lub muzykę i udostępniłem/am online	10,1%
Włączyłem/am się w kampanię/protest albo podpisałem petycję online	4,7%

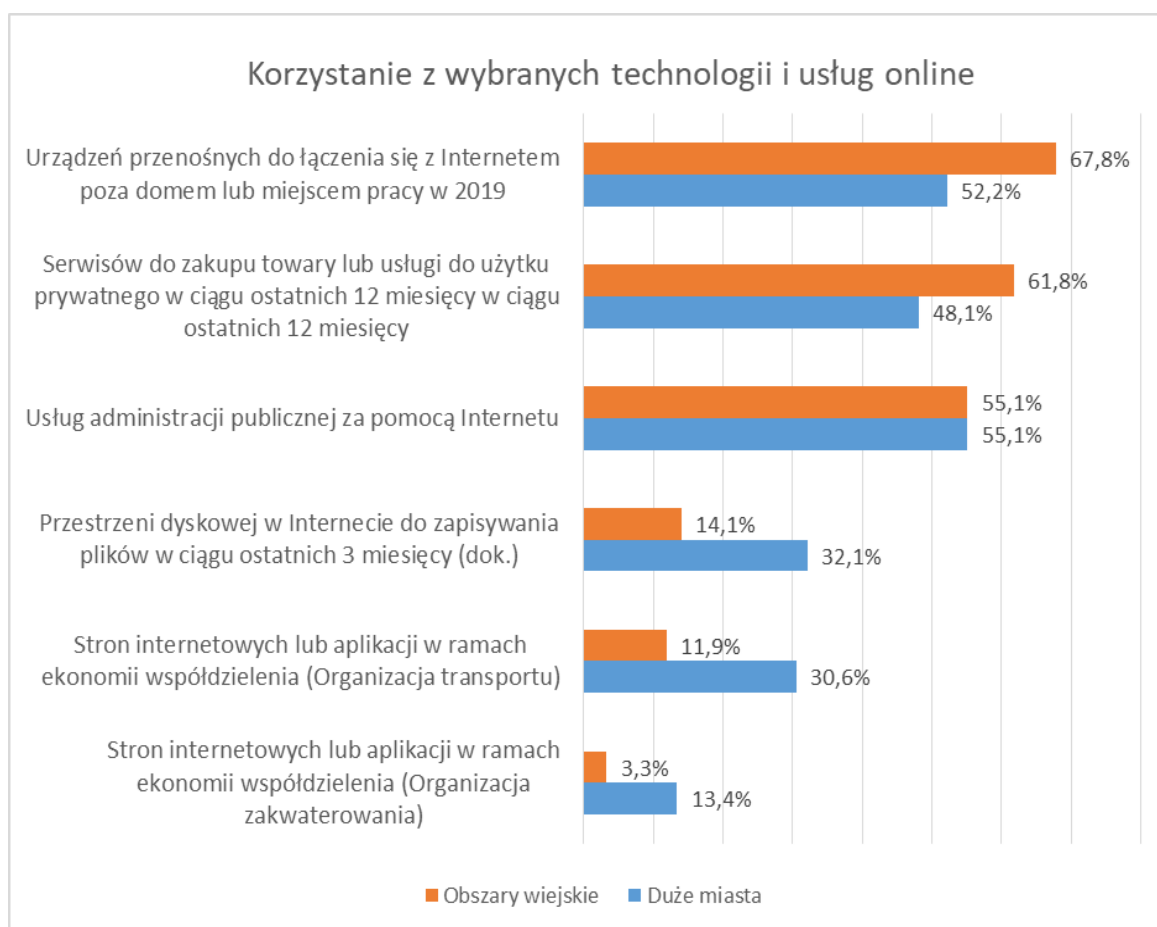
Tabela 7. Częstotliwość podejmowania przez młodych ludzi (9-17 lat) wybranych aktywności online (procent podejmujących aktywność raz w tygodniu lub częściej).⁷⁷

⁷⁵ Hargittai, E. (2002). Second – Level Digital Divide: Differences in People’s Online Skills. First Monday, vol.7, no. 4.

⁷⁶ Tamże.

⁷⁷ Źródło: Opracowanie własne za: Pyżalski J. et al. (2019). Polskie badania EU Kids Online 2019.

Jednak jak widać na wykresie 24. użytkownicy Internetu mieszkający na terenach wiejskich i w dużych miastach różnią się w sposobach korzystania z technologii i usług online. Mieszkańcy wsi częściej korzystają z technologii mobilnych, aby połączyć się z siecią. Częściej też korzystają z serwisów do zakupu towarów i usług od osób prywatnych (np. Allegro, OLX). Internauci z dużych miast częściej wykorzystują sieć do przechowywania danych w chmurze (dyski sieciowe) oraz znacząco częściej korzystają ze stron internetowych w ramach tzw. ekonomii współdzielenia (np. platformy do organizacji zakwaterowania lub transportu). Co ciekawe, wielkość miejscowości zamieszkania nie różnicuje korzystania z cyfrowych usług administracji publicznej.

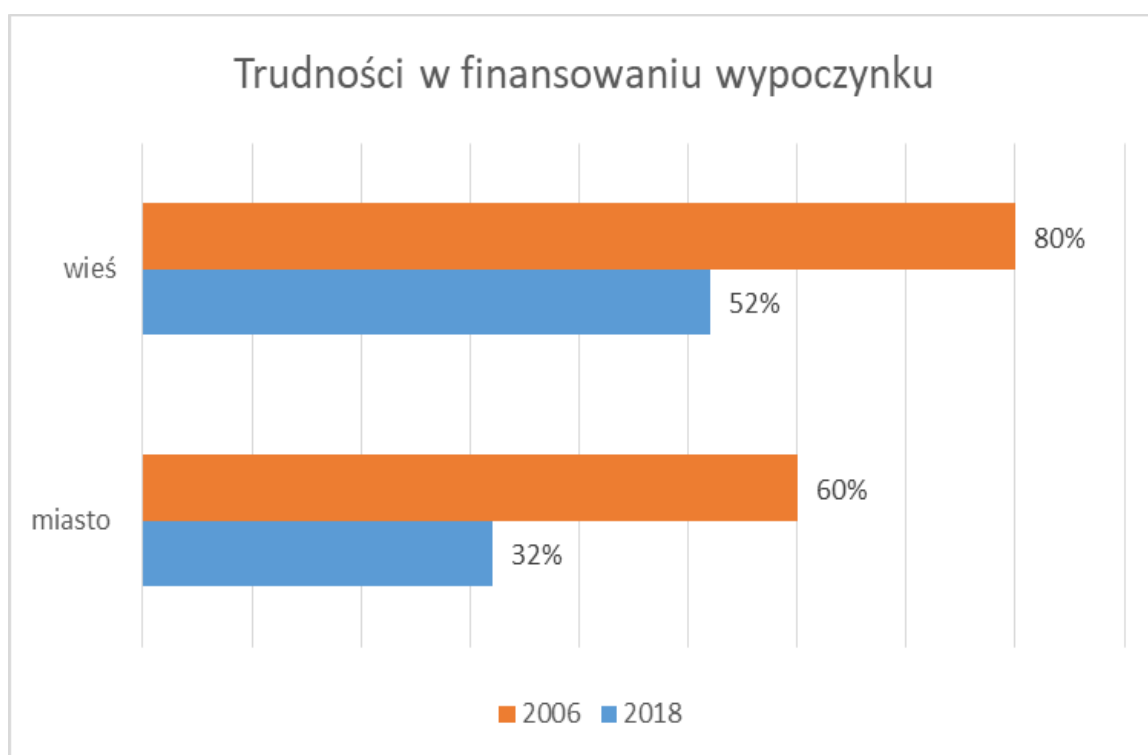
Wykres 24. Korzystanie z wybranych technologii i usług online w 2019 roku⁷⁸

Wypoczynek i aktywność fizyczna

Czas wolny jako okres odpoczynku od obowiązków zawodowych oraz czynności związanych z codziennym życiem przeznaczany jest przez ludzi na wypoczynek (bierny lub czynny), na rozrywkę lub rozwijanie zainteresowań. Poniżej opisujemy różnice w dostępie do aktywnych form wypoczynku jakie można zaobserwować między mieszkańcami terenów wiejskich i miejskich.

⁷⁸ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (2019). Społeczeństwo informacyjne w Polsce. Wyniki badań statystycznych z lat 2015–2019. Warszawa: GUS.

Na sposób realizacji wypoczynku dłuższego (urlopy) wpływają nie tylko dominujące postawy oraz wzorce, ale przede wszystkim warunki ekonomiczne gospodarstw domowych. Z danych GUS wynika, że wciąż ponad połowa gospodarstw domowych z terenów wiejskich posiada problemy w zaspakajaniu potrzeby corocznych wyjazdów urlopowych (patrz wykres 25.). W przypadku mieszkańców miast problem z organizacją tygodniowego wypoczynku dla całej rodziny raz w roku dotyczy blisko 1/3 gospodarstw domowych. Co jednak ważne, poprawa stopy życiowej pod tym względem dotyczy zarówno miast jak i wsi. Bezwzględny spadek pomiędzy rokiem 2006 a 2018 liczby gospodarstw deklarujących brak środków na podróże urlopowe wyniósł w tych dwóch kategoriach po 28%.

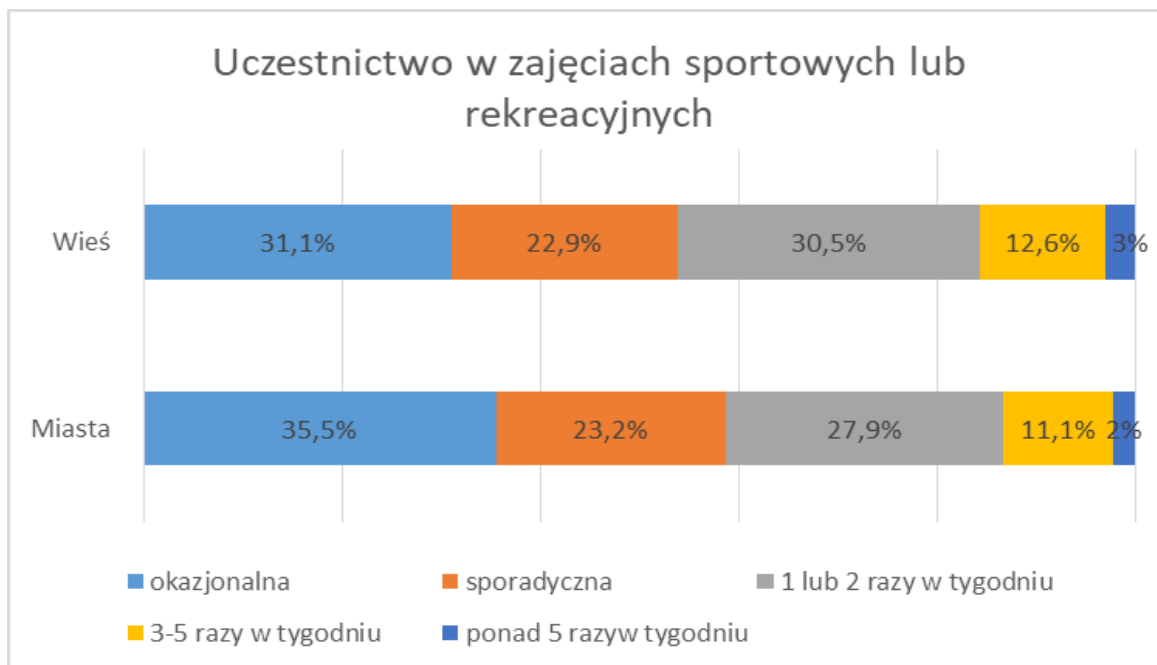

Wykres 25. Gospodarstwa domowe z problemami z zaspakajaniem wybranych potrzeb (tygodniowy wypoczynek rodziny raz w roku) w 2006 i 2018 roku.⁷⁹

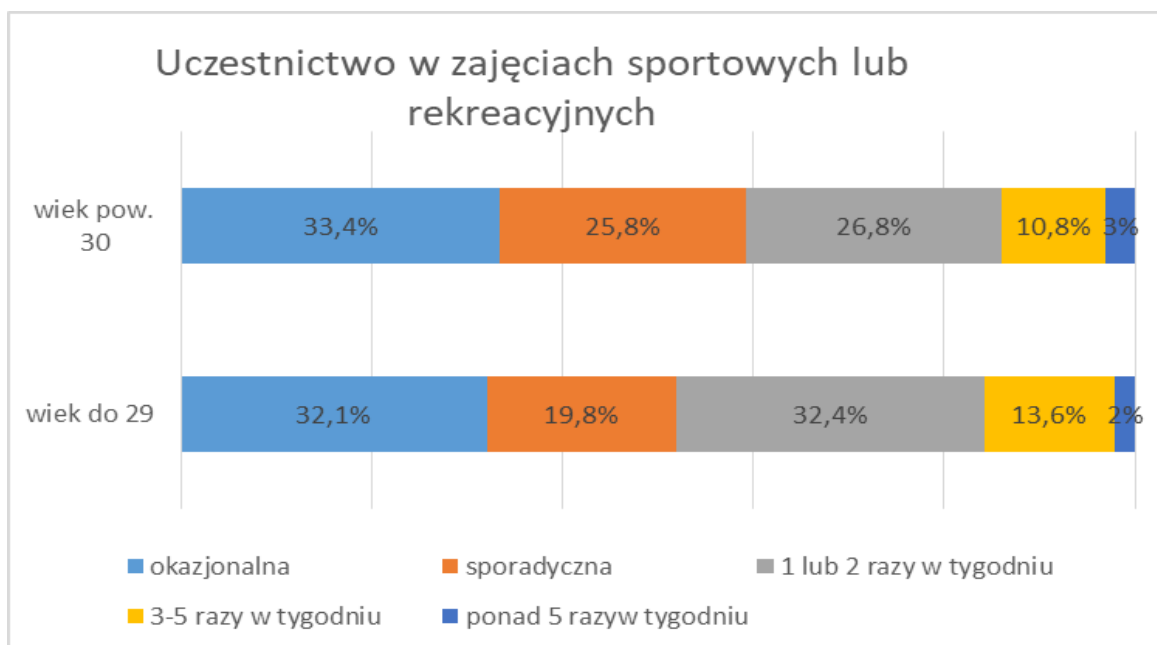
Rekreacja i sport to podstawowe aktywności związane z utrzymaniem dobrostanu fizycznego i psychicznego. Regularną aktywność fizyczną (minimum 1 lub 2 razy w tygodniu lub częściej) deklaruje mniej niż połowa Polaków badanych w 2016 przez GUS (patrz wykres 26.). Co ważne, z punktu widzenia niniejszego opracowania, miejsce zamieszkania nie różnicuje w tej kwestii w sposób znaczący. Widać jednak większą aktywność mieszkańców wsi. Regularną aktywność deklaruje 46,2% badanych mieszkańców wiejskich gospodarstw domowych. W przypadku mieszkańców miast jest to 41,2%.

⁷⁹ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS: Dochody i warunki życia ludności Polski (raport z badania EU-SILC w 2018 oraz 2006 r).

Co ważne, większą aktywność deklarują mieszkańcy w młodszych przedziałach wiekowych (patrz wykres nr 27). Niemal połowa (48,2%) respondentów badania GUS w przedziałach do 29 lat deklaruje, że uczestniczy w zajęciach sportowych regularnie (min raz w tygodniu). W przypadku badanych w przedziale wiekowym od 30 lat wartość ta wynosi 40,8%.

Wykres 26. Uczestnictwo członków gospodarstw domowych w zajęciach sportowych lub rekreacyjnych⁸⁰

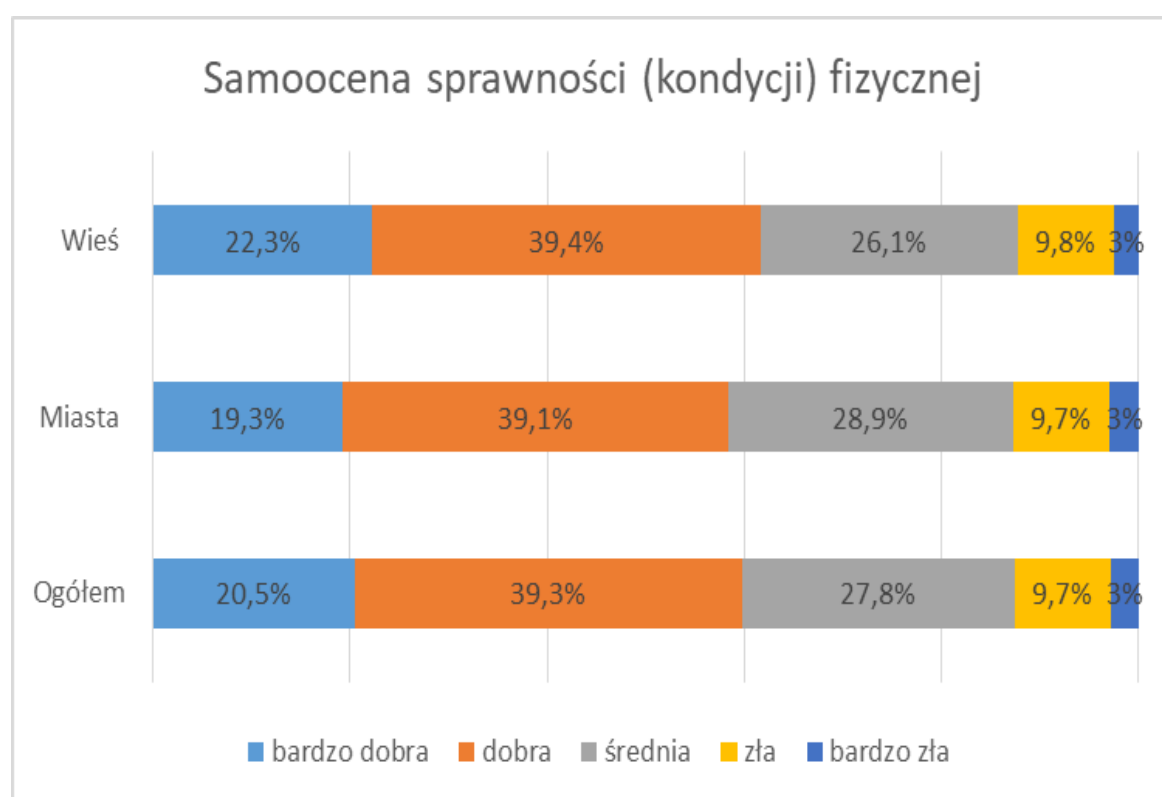
Wykres 27. Uczestnictwo członków gospodarstw domowych w zajęciach sportowych lub rekreacyjnych (kategorie wiekowe)⁸¹

⁸⁰ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (2017). Uczestnictwo w sporcie i rekreacji ruchowej w 2016 r. Warszawa: GUS.

⁸¹ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (2017). Uczestnictwo w sporcie i rekreacji ruchowej w 2016 r. Warszawa: GUS.

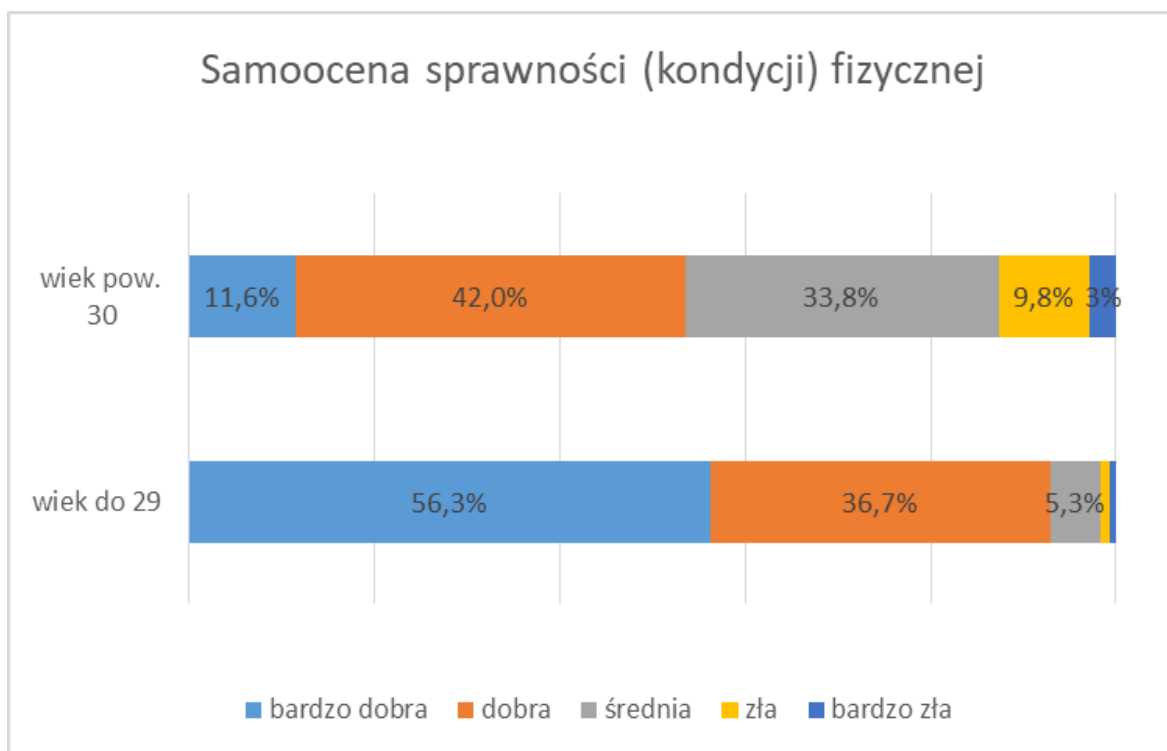
Wyższa aktywność mieszkańców wsi może mieć swoje konsekwencje w wyższej samoocenie kondycji fizycznej. Mieszkańcy gospodarstw domowych z terenów wiejskich nieznacznie częściej (3% różnicy) wskazywali, że ich kondycja jest bardzo dobra (22,3% do 19,3% - patrz wykres nr 16) lub dobra (39,4% do 38,1). Osoby uskarżające się na swoją kondycję są mniejszością względem osób zadowolonych zarówno w mieście (12,7% odpowiedzi zła i bardzo zła) jak i na wsi (12,3%).

W samoocenie sprawności fizycznej znacznie wyraźniej różnicuje wiek. Co było dość łatwe do przewidzenia, sprawność maleje wraz z wiekiem. Jako dobrą lub bardzo dobrą swoją kondycję określa blisko 93% osób do 29 roku życia. Już tylko ponad połowa (53%) badanych w kategoriach wiekowych 30+ zgadza się taką oceną własnej sprawności fizycznej.

Wykres 28. Subiektywna ocena ogólnej sprawności (kondycji) fizycznej członków gospodarstw domowych⁸²

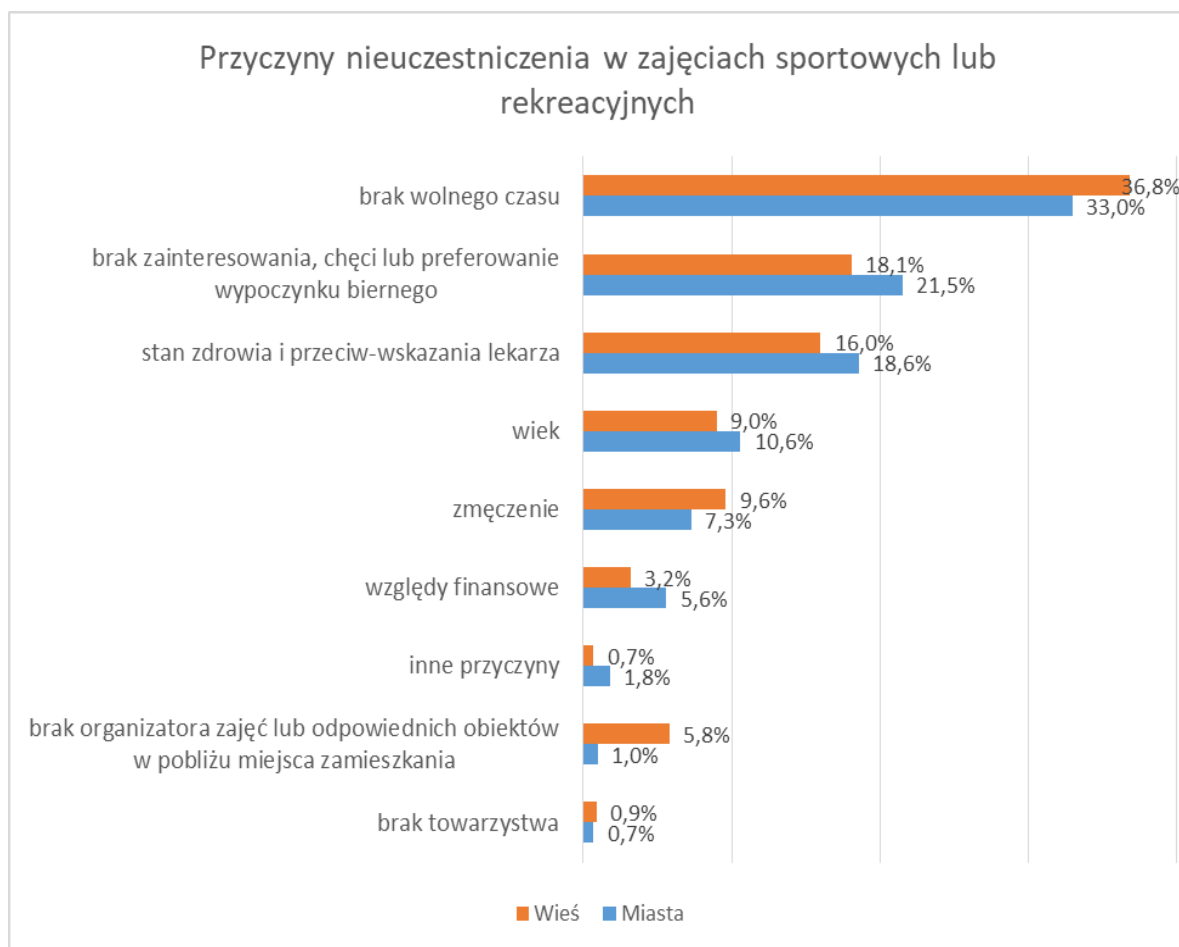
⁸² Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (2017). Uczestnictwo w sporcie i rekreacji ruchowej w 2016 r. Warszawa: GUS.

Wykres 29. Subiektywna ocena ogólnej sprawności (kondycji) fizycznej członków gospodarstw domowych⁸³

W kwestii przyczyn nieuczestniczenia w regularnej aktywności sportowej członków gospodarstw domowych (patrz wykres 30.), podstawowymi barierami są brak czasu oraz zainteresowań (chęci). Mieszkańcy terenów wiejskich częściej od mieszkańców miast tłumaczą się brakiem czasu i zmęczeniem. Co warto podkreślić, blisko 6% ankietowanych ze wsi jako przyczyny nieuczestniczenia podaje brak organizacji zajęć lub odpowiedniej infrastruktury. W przypadku mieszkańców miast na taki problem wskazuje niespełna 1% badanych i jest to kategoria zmiennej najbardziej różnicującą te dwie kategorie mieszkańców Polski. Mieszkańcy miast niską aktywność sportową częściej od mieszkańców wsi tłumaczą brakiem zainteresowań i chęci, gorszym stanem zdrowia, ale co ważne również względami finansowymi.

⁸³ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (2017). Uczestnictwo w sporcie i rekreacji ruchowej w 2016 r. Warszawa: GUS.

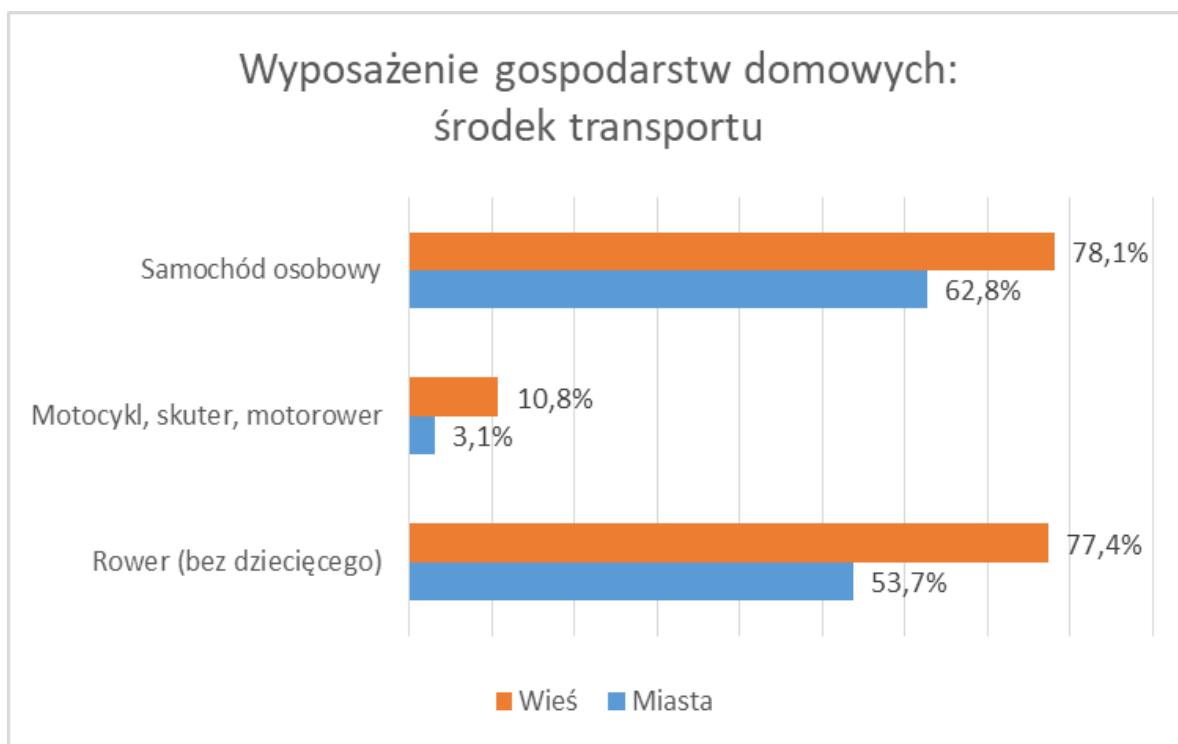

Wykres 30. Przyczyny nieuczestniczenia w zajęciach sportowych lub rekreacji ruchowej przez członków gospodarstw domowych⁸⁴

Dojazdy i transport

Pomimo mniejszych dochodów jakimi dysponują wiejskie gospodarstwa domowe mają one do dyspozycji znacznie więcej pojazdów komunikacji indywidualnej. Wedle danych GUS w 2019 roku (patrz wykres nr 31) ponad 78% gospodarstw domowych na terenach wiejskich posiadało samochód osobowy. Jest to o ponad 15% więcej niż w przypadku gospodarstw miejskich. Podobnie prezentuje się porównanie dostępności motocykli, skuterów i motorowerów. Na wsi jest ich o 7,7% więcej niż w miastach (10,8% do 3,1%). Również rower jest znacznie bardziej powszechny na terenach wiejskich. Ponad 77% gospodarstw posiada minimum jeden (z wyłączeniem rowerów dziecięcych), w miastach jest to odpowiednio 53,7%.

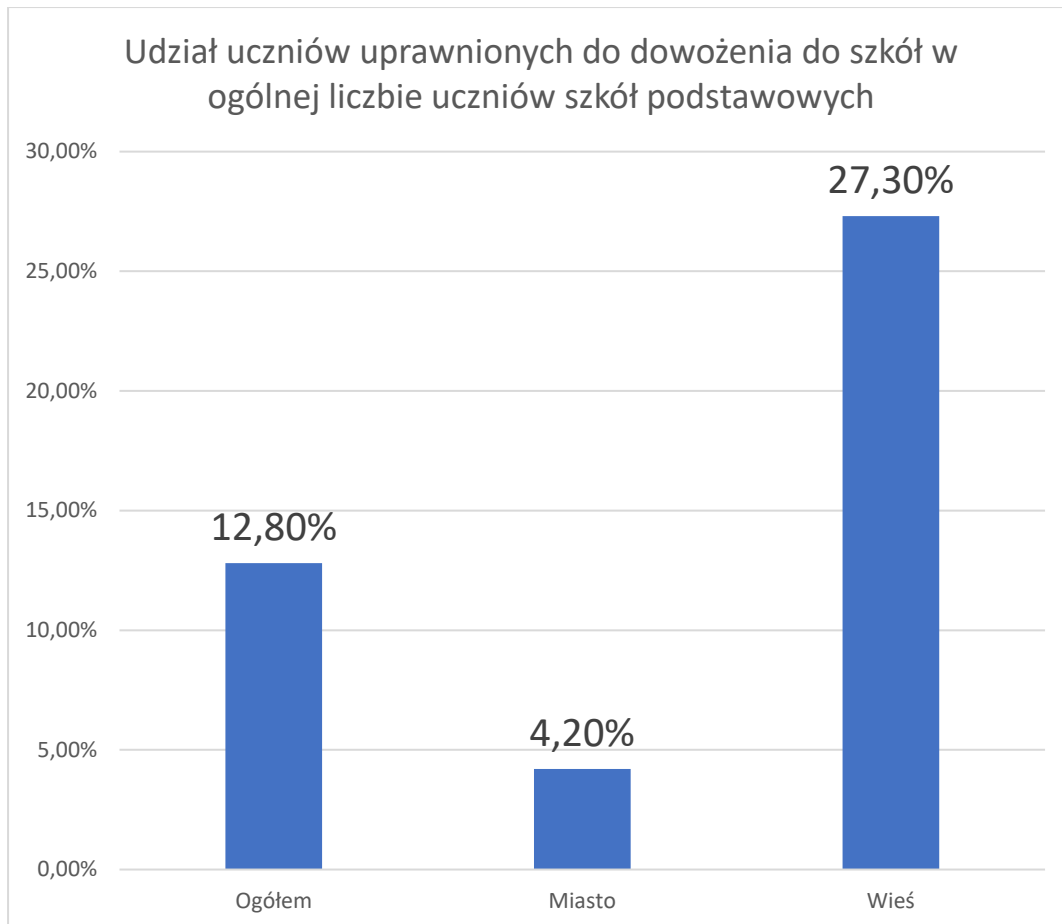
⁸⁴ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (2017) Uczestnictwo w sporcie i rekreacji ruchowej w 2016 r. Warszawa: GUS.

Wykres 31. Wyposażenie gospodarstw domowych w 2019 roku: środki transportu⁸⁵

Posiadanie indywidualnych środków transportu nie jest tylko różnicą stylów życia między miastem, a wsią. Mamy do czynienia z koniecznością będącą konsekwencją niższego poziomu zaludnienia. Dla przykładu, gdy przyjrzymy się danym dotyczącym udziałów uczniów uprawnionych do dowożenia do szkół, to widać że potrzeby transportowe mieszkańców wsi są znacząco większe. W roku szkolnym 2018/2019 ponad jedna czwarta uczniów wiejskich szkół podstawowych kwalifikowała się do bezpłatnego dowożenia. Dla porównania, wśród szkół miejskich odsetek ten obejmował niecałe 5% uczniów. Przy czym jakość (częstotliwość kursów, dogodność godzin) tego transportu jest rzeczą godną zbadania. Przykład obecnej pandemii pokazał, że na przykład mechanizm darmowych przejazdów komunikacją gminną może nie sprawdzać się, kiedy zostaną wprowadzone limity ilości pasażerów.

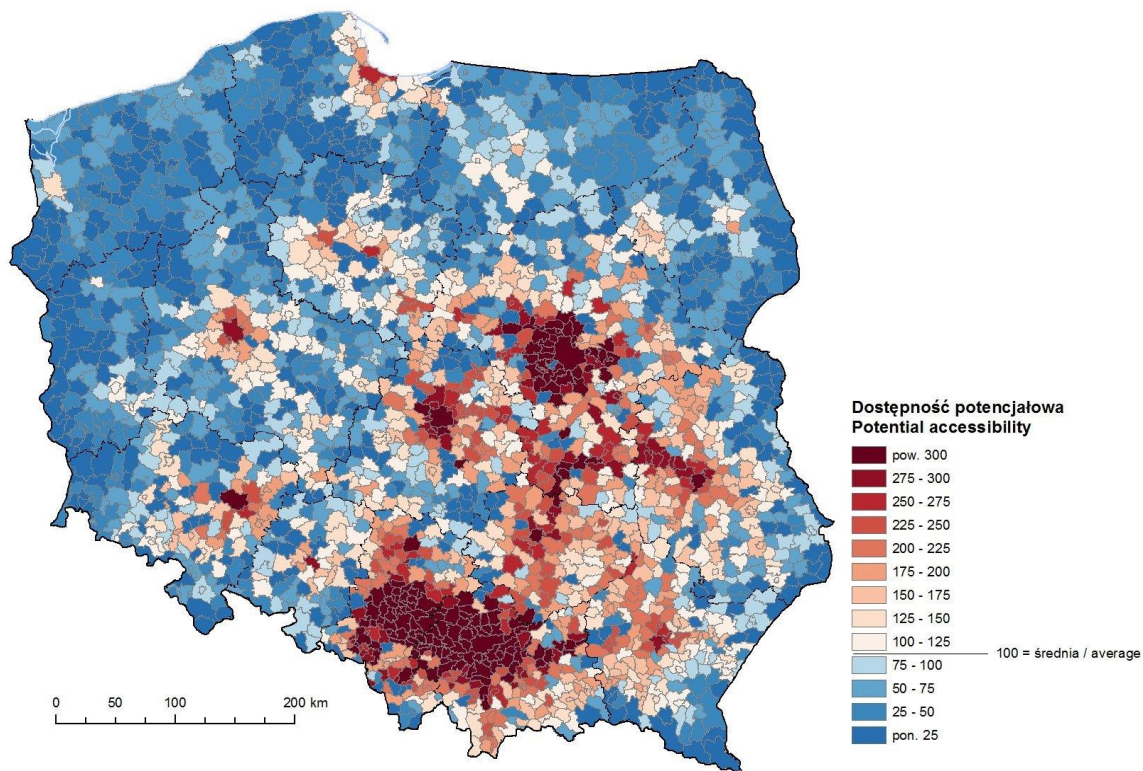
⁸⁵ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (2020) Budżety gospodarstw domowych w 2019 r. Warszawa: GUS.

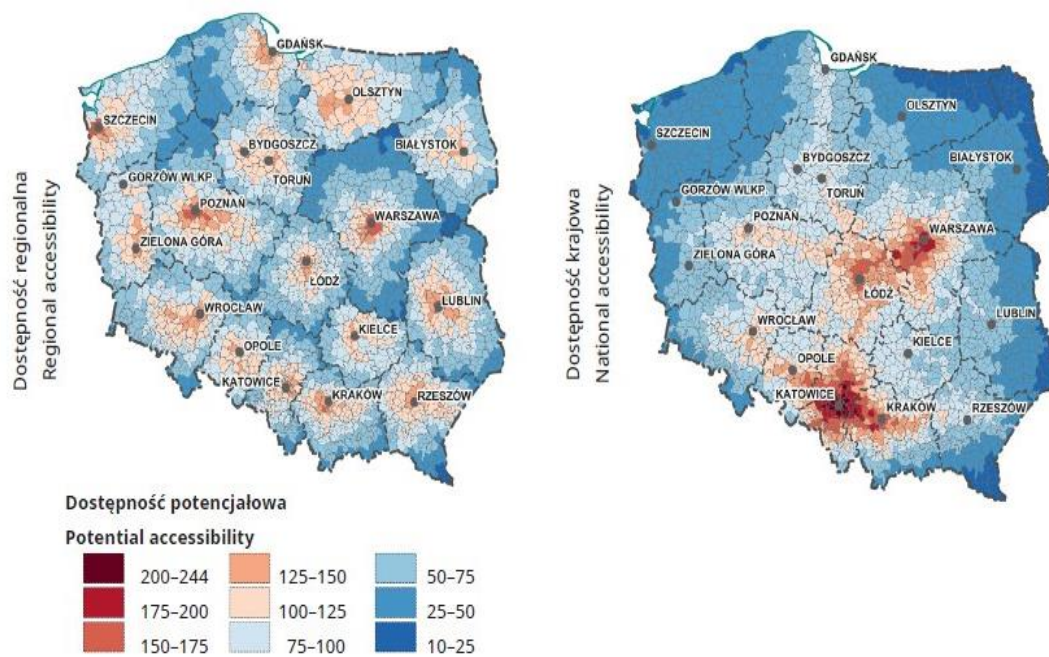
Wykres 32. Udział uczniów uprawnionych do dowożenia do szkół w ogólnej liczbie uczniów szkół podstawowych w 2018/19 roku.⁸⁶

Mniejsza dostępność transportowa jest głównie konsekwencją oddalenia od głównych szlaków komunikacyjnych (szlaki kolejowe, jak i drogi krajowe), co ma konsekwencje dla rozwoju transportu indywidualnego. Natomiast w przypadku transportu publicznego bardzo niskie wartości tego wskaźnika są również na terenach o dużej gęstości dróg, czy nawet w bezpośrednim sąsiedztwie dużych miast. Analizując mapę dostępności potencjalnej komunikacji autobusowej (patrz rysunek 4.) widać generalnie lepszą dostępność tej formy transportu w Polsce wschodniej niż zachodniej. Zróżnicowania mają niekiedy bardzo lokalny wymiar, co prowadzi do wniosku, że o poziomie wykluczenia komunikacyjnego decydują nie tylko odległość od głównych szlaków komunikacyjnych i ośrodków miejskich (patrz rysunek 5.), ale też regionalne i lokalne polityki transportowe.

⁸⁶ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (2019) Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2018/2019. Warszawa: GUS.

Rysunek 4. Dostępność w transporcie publicznym autobusowym. Dane za 2015⁸⁷

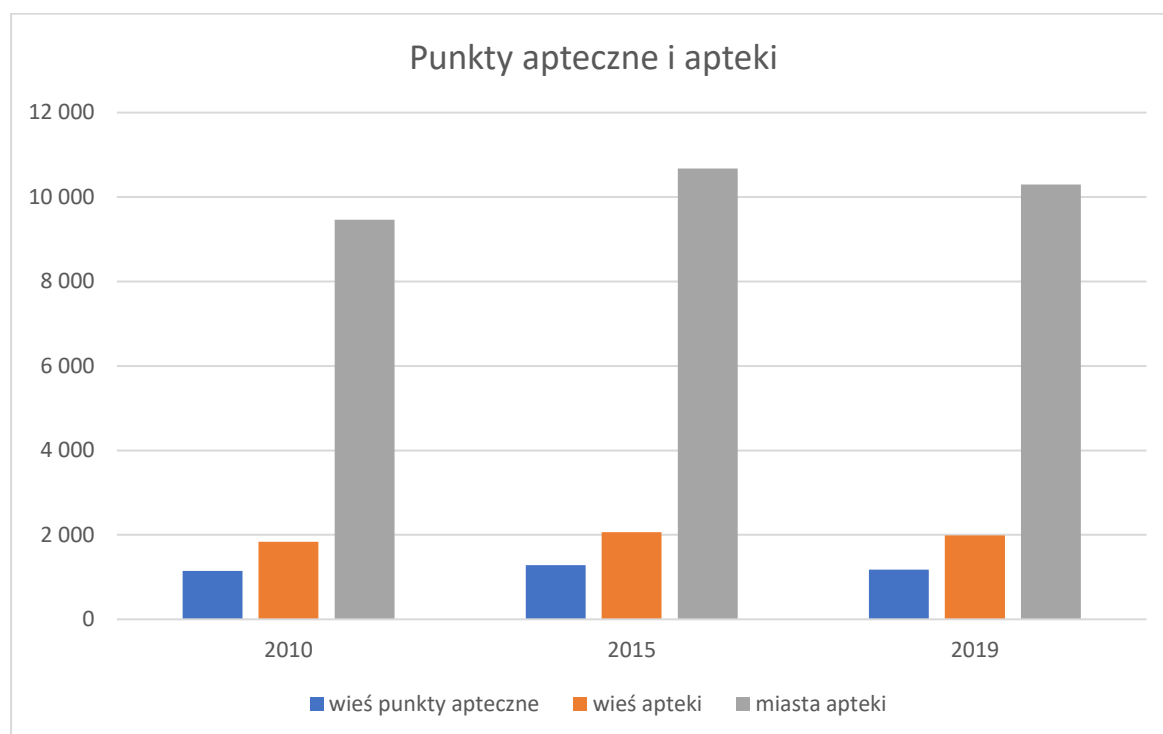
Rysunek 5. Dostępność drogowa obszaru Polski w roku 2015⁸⁸

⁸⁷ Źródło: Rosik, P. i inni (2017) Multimodalna dostępność transportem publicznym w Polsce, Prace Geograficzne 258. Warszawa: IGiPZ PAN.

⁸⁸ Źródło: Komornicki, T. i inni (2015). Wpływ wybranych korytarzy drogowych na środowisko przyrodnicze i rozwój społeczno-ekonomiczny obszarów przyległych, Prace Geograficzne, 249, Warszawa: IGiPZ PAN.

Ochrona zdrowia

Dostępność instytucji ochrony zdrowia jest ważnym czynnikiem określającym jakość życia i wpływającym na nierówności społeczne.

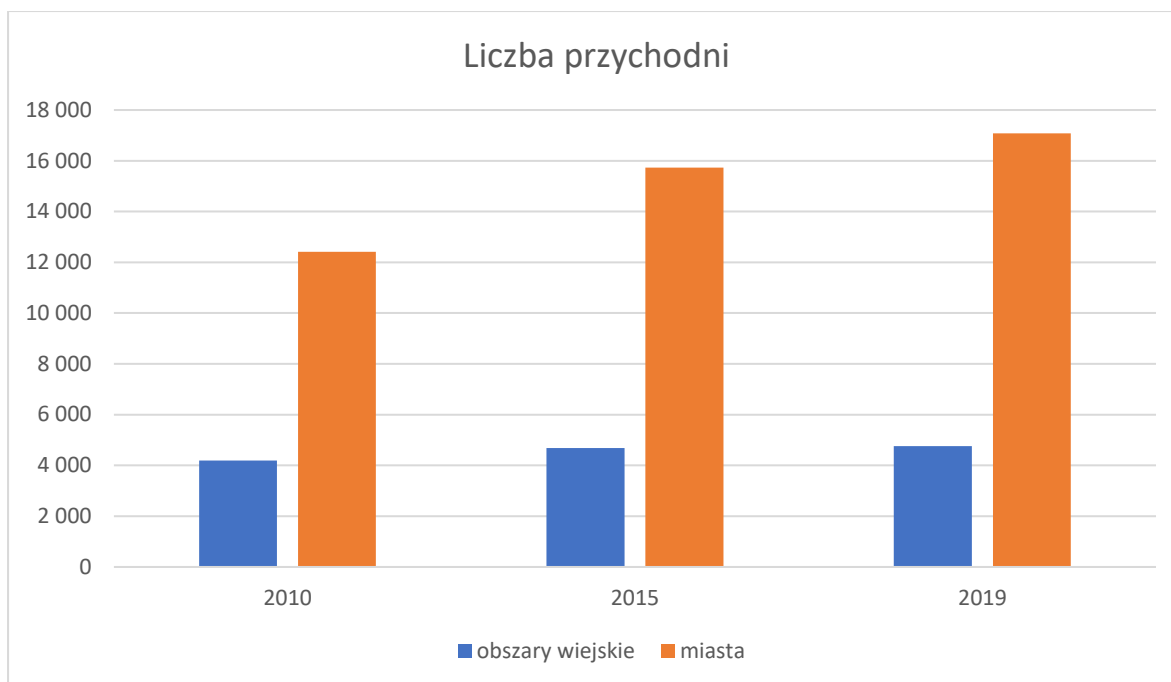

Wykres 33. Liczba aptek i punktów aptecznych w Polsce⁸⁹

Na obszarach wiejskich w 2019 roku działało blisko 2 tys. aptek, kilkadziesiąt mniej niż w 2015 roku. Sieć aptek z obszarów wiejskich była uzupełniana przez 1173 punkty apteczne (o 110 mniej niż w 2015 roku). W 2019 roku w miastach funkcjonowało blisko 10,3 tys. aptek (o 378 mniej niż w 2015 roku). To znaczy, że na każde cztery apteki – trzy znajdowały się w mieście, a jedna na wsi. Należy przypomnieć, że na wsiach mieszka 40% ludności kraju. Dane pokazują zatem, że dostęp tej części populacji kraju do aptek jest wyraźnie gorszy, niż w porównywanej populacji miejskiej, a jak widać na wykresie 33. ta dysproporcja jest na przestrzeni lat stała.

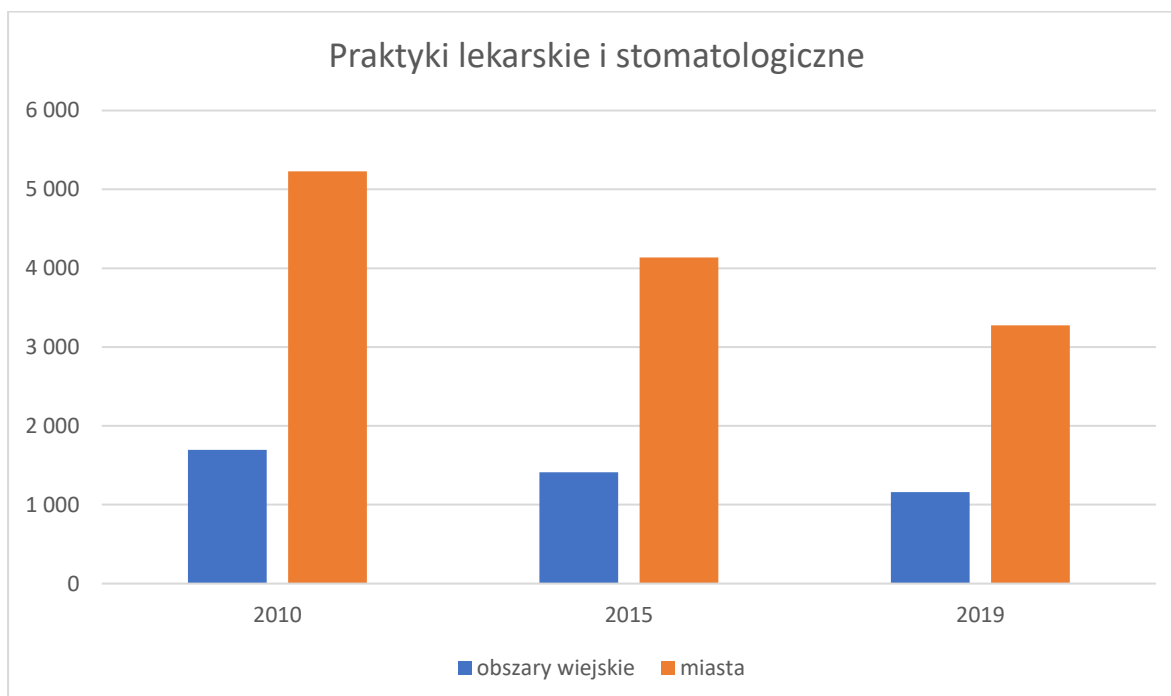
Różnice w dostępie do instytucji służby zdrowia były jeszcze większe w przypadku przychodni. Jeszcze w 2010 roku na obszarach wiejskich znajdowało się 25% wszystkich przychodni w kraju, podczas gdy w 2019 roku już tylko 22%. Przy czym w liczbach bezwzględnych liczba przychodni na obszarach wiejskich zwiększyła się o 574. W tym samym czasie liczba dostępnych przychodni w miastach wzrosła o 4,6 tyś!

⁸⁹ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS– Bank Danych Lokalnych.

Wykres 34. Liczba przychodni w Polsce⁹⁰

Nieco lepiej wyglądała sytuacja w przypadku drugiego składnika opieki ambulatoryjnej, czyli praktyk lekarskich i stomatologicznych. Udział praktyk na obszarach wiejskich w latach 2010-2019 wzrósł z 24 do 26 procent, tylko było to spowodowane przez proporcjonalnie mniejszy spadek ilości świadczonych praktyk na obszarach wiejskich niż w mieście.

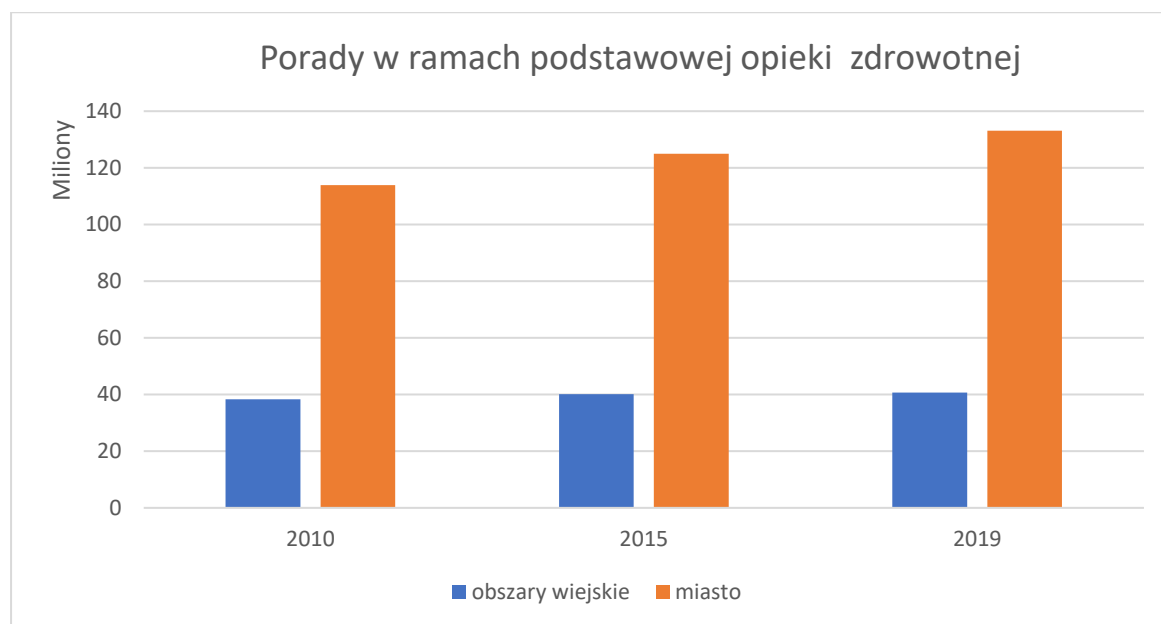

Wykres 35. Liczba działających praktyk lekarskich i stomatologicznych w kraju⁹¹

⁹⁰ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS – Bank Danych Lokalnych.

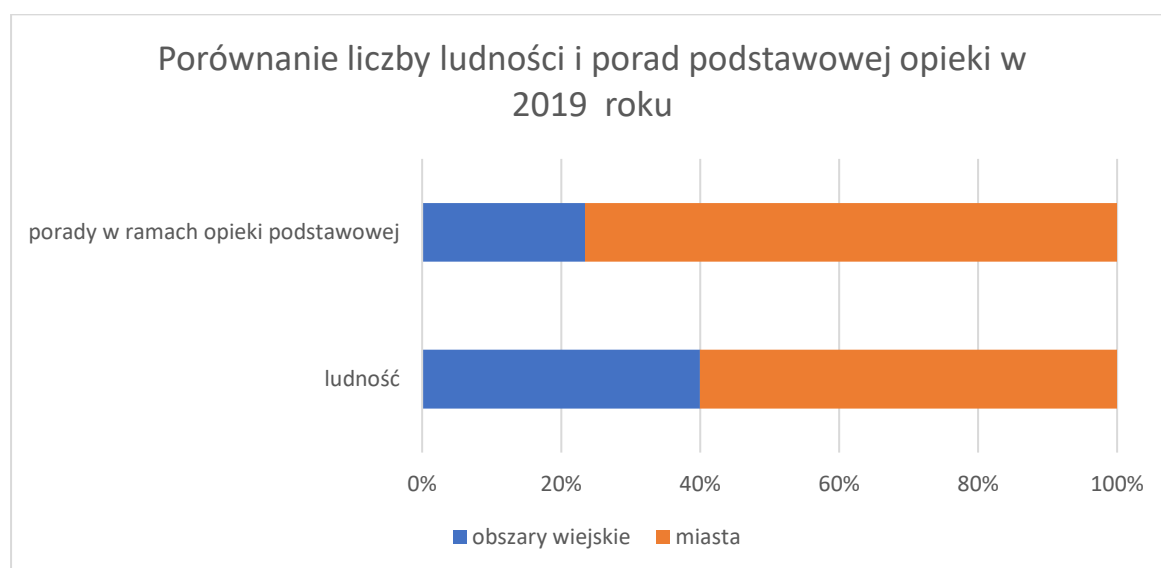
⁹¹ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS – Bank Danych Lokalnych.

Nie dziwi zatem fakt, że występowały również znaczne dysproporcje pomiędzy analizowanymi typami obszarów jeśli chodzi o liczbę udzielonych porad w ramach podstawowej opieki zdrowotnej (zobacz wykres 36.).

Wykres 36. Liczba udzielonych porad w ramach podstawowej opieki zdrowotnej w Polsce⁹²

Co nieco pocieszające, na przestrzeni lat 2010-2019 liczba udzielonych porad na obszarach wiejskich zwiększyła się o 6% (o 2,3 mln porad). Niestety, w tym samym czasie w miastach liczba udzielanych porad, a wskazane tutaj dane dotyczą tylko tych w ramach podstawowej opieki, zwiększyła się o 16% (o 19,1 mln – czyli prawie o połowę wszystkich porad świadczonych na obszarach wiejskich).

Wykres 37. Procentowe porównanie liczby mieszkańców oraz udzielonych porad w ramach opieki podstawowej⁹³

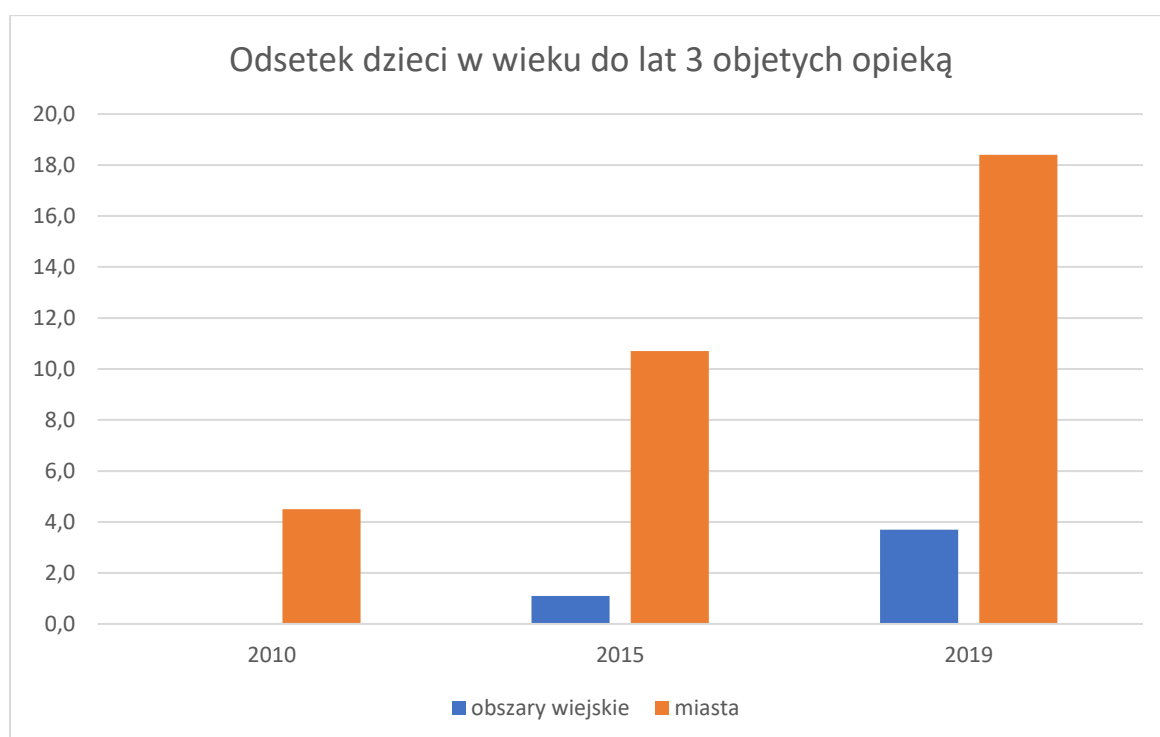
⁹² Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS – Bank Danych Lokalnych.

⁹³ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS – Bank Danych Lokalnych.

Ogólnie w 2019 roku na obszarach wiejskich, zamieszkiwanych przez 40% ludności kraju udzielono tylko 23% porad podstawowej opieki lekarskiej. W 2010 roku było to jeszcze 25%, więc innymi słowy w porównaniu z mieszkańcami miast ludność na wsi leczy się rzadziej!

Dostępność żłobków

Kolejnym bardzo ważnym elementem wpływającym na jakość życia, zwłaszcza młodych rodziców oraz najmłodszych dzieci, są żłobki. Ostatnie dziesięciolecie to dynamiczny rozwój instytucji opieki nad dziećmi do lat 3 – żłobków, oddziałów żłobkowych i różnego rodzaju klubików dziecięcych. I co należy wyraźnie podkreślić – przede wszystkim w miastach!

Wykres 38. Odsetek dzieci w wieku do 3 lat objętych opieką instytucjonalną w żłobkach, oddziałach żłobkowych i klubikach dziecięcych⁹⁴

W latach 2010-2019 odsetek maluchów objętych opieką w placówkach w miastach zwiększył się z 5 do 18 punktów procentowych. Miejskie żłobki i kluby dziecięce na koniec 2019 roku oferowały w sumie prawie 140 tys. miejsc (na 683 tys. dzieci), prawie dwa razy więcej niż w 2015 roku. W tym czasie (lata 2010-2019) odsetek dzieci korzystających z opieki żłobków i klubików dziecięcych na obszarach wiejskich wzrósł z poziomu zerowego⁹⁵ do 3,7%. Liczba miejsc oferowanych w placówkach wiejskich na koniec 2019 roku wynosiła 20,5 tys. (na 476. tys. dzieci). W porównaniu z rokiem 2015 liczba miejsc oferowanych przez wiejskie placówki potroiła się. Niemniej w liczbach bezwzględnych dostęp do żłobków na obszarach wiejskich jest wciąż dalece niewystarczający.

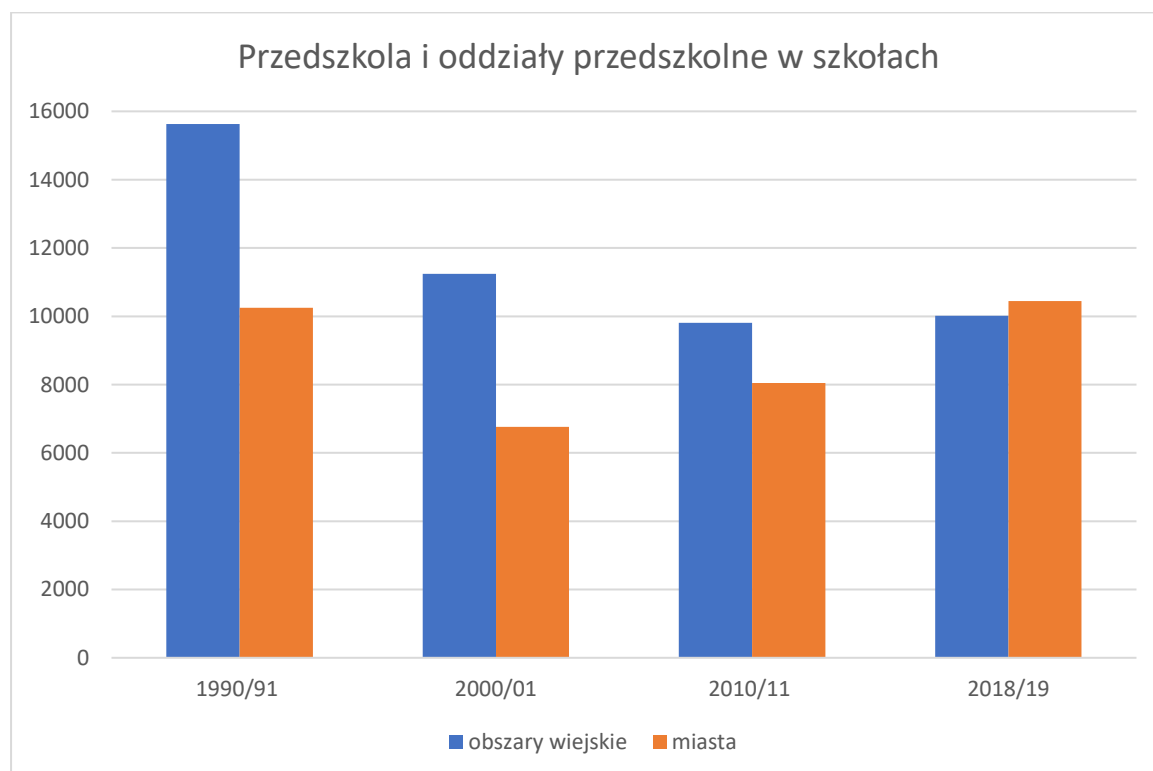
⁹⁴ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS – Bank Danych Lokalnych.

⁹⁵ Oficjalne dane GUS – Bank Danych Lokalnych podają 0,0%!

Edukacja

Najważniejszym elementem infrastruktury społecznej wpływającym na szanse życiowe dzieci i młodzieży z obszarów wiejskich są placówki edukacyjne – ich ilość oraz jakość.

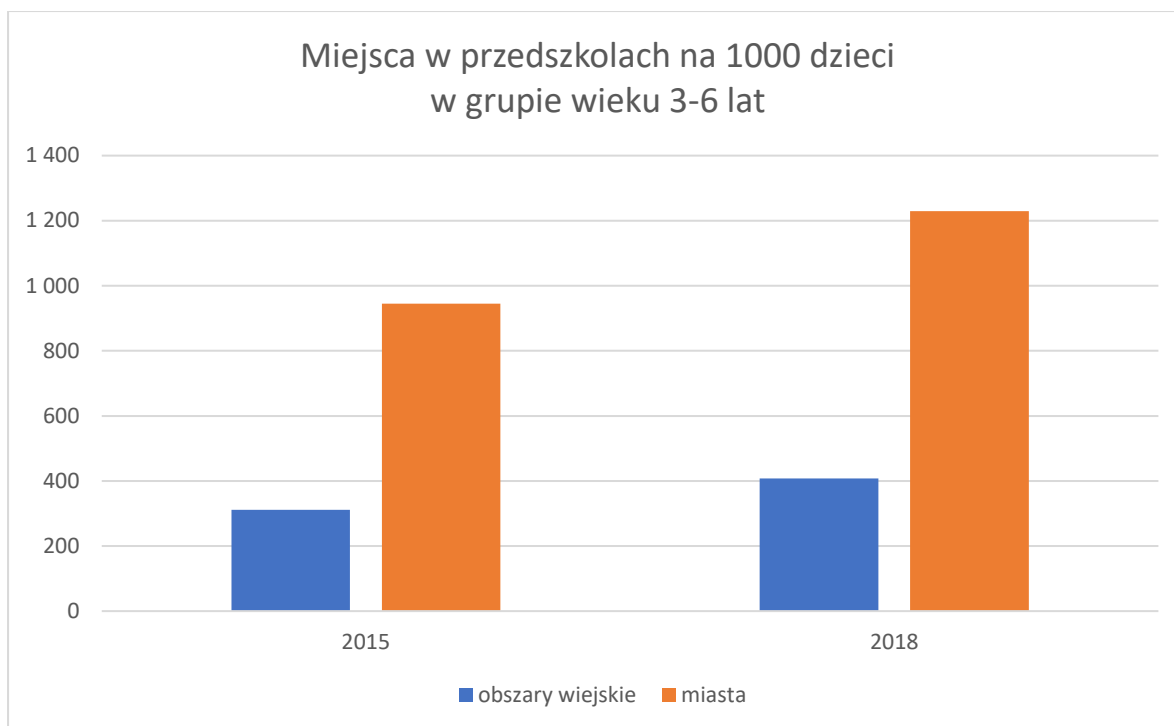
Jeżeli chodzi o dostęp dzieci do przedszkoli i oddziałów przedszkolnych to tego typu placówek na wsi jest obecnie mniej niż w miastach – sieć tego typu placówek opiekuńczych jest rzadsza. Nie zawsze tak było. Sytuacja ta zmieniła się w wyniku likwidowania placówek. W latach dziewięćdziesiątych, malała liczba placówek, zarówno w miastach, jak i na wsi. Jednak na przełomie wieków w miastach liczba placówek zaczęła rosnąć. Tymczasem na wsi jeszcze w 2010 roku było 1431 placówek mniej niż w 2000 roku. I dopiero w ostatnich latach obserwujemy wzrost liczby przedszkoli na wsiach, przy równoczesnym dalszym spadku liczby oddziałów przedszkolnych w wiejskich szkołach. W efekcie liczba placówek w miastach jest dziś większa niż na przełomie lat 1990/1991, podczas gdy na obszarach wiejskich liczba placówek jest o jedną trzecią mniejsza. Co więcej, liczba placówek w mieście szybciej rośnie. W roku szkolnym 2018/2019 samych przedszkoli przybyło w Polsce 389, z czego jedynie 112 na obszarach wiejskich.⁹⁶

Wykres 39. Przedszkola i oddziały przedszkolne w kraju⁹⁷

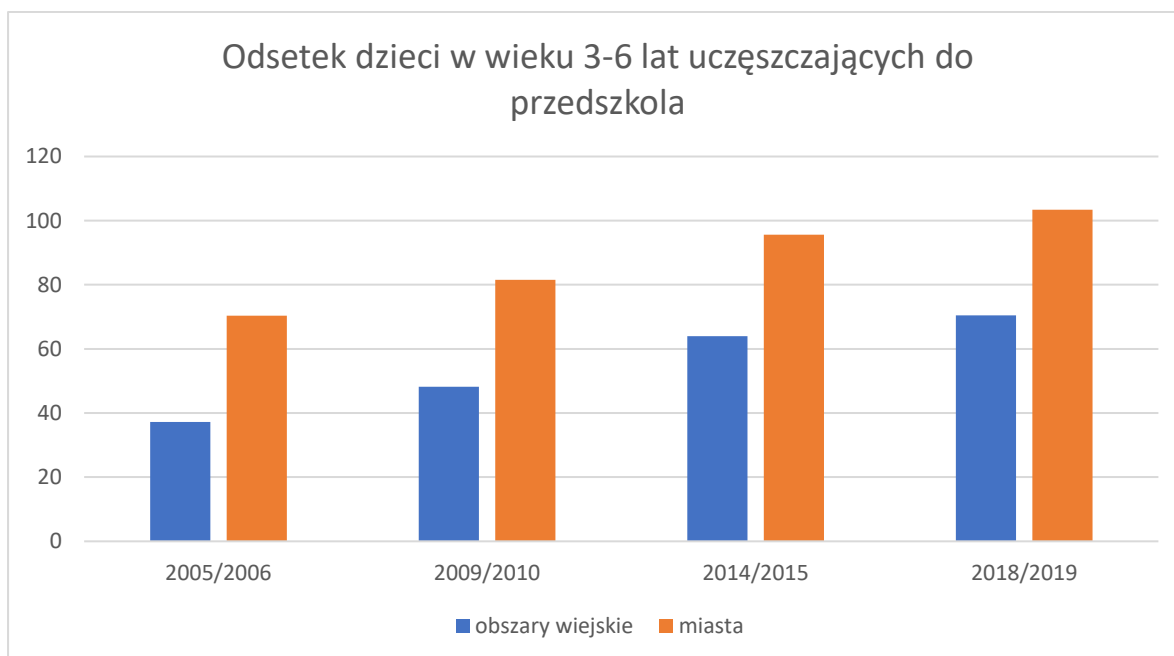
⁹⁶ GUS (2019). Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2018/2019. Warszawa: GUS, s. 30.

⁹⁷ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (2019). Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2018/2019. Warszawa: GUS.

Wykres 40. Miejsca w przedszkolach na 1000 dzieci w grupie wieku 3-6 lat w kraju⁹⁸

W efekcie pod względem dostępności infrastruktury przedszkolnej obszary wiejskie wypadają zdecydowanie gorzej niż miasta. W 2018 roku w miastach na 1000 dzieci istniało 1230 miejsc w placówkach przedszkolnych, podczas gdy na obszarach wiejskich jedynie 408.

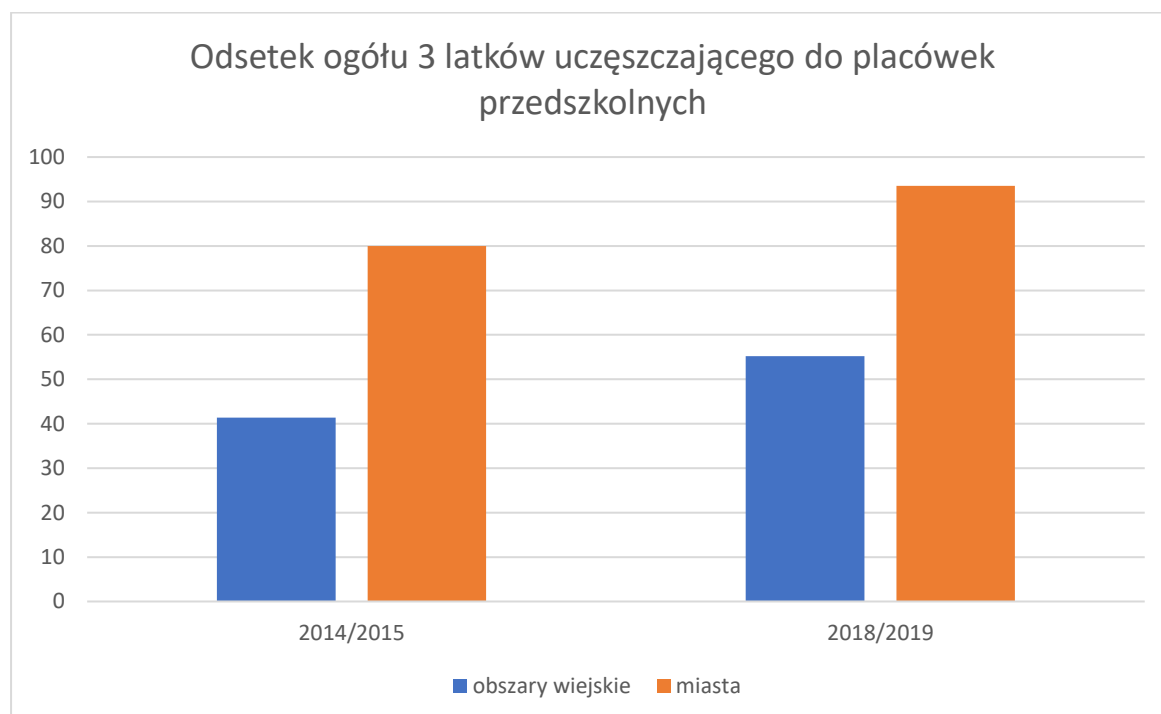
Wykres 41. Odsetek dzieci w wieku 3-6 lat uczęszczających do placówek wychowania przedszkolnego⁹⁹

⁹⁸ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (2019). Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2018/2019. Warszawa: GUS.

⁹⁹ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (2019). Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2018/2019. Warszawa: GUS.

Mimo mniejszej liczby placówek oraz mniejszej liczby miejsc na obszarach wiejskich niż w miastach, do przedszkoli i oddziałów przedszkolnych uczęszcza z roku na rok coraz większa liczba dzieci. W ostatnich piętnastu latach odsetek ten prawie się podwoił – z 37% w roku 2005/2006 do 71% w roku 2018/2019. Na zmianę tę na pewno wpływ miały rozwiązania prawne – objęcie 6-latków obowiązkiem rocznego przygotowania przedszkolnego w 2004/2005 roku, czy obowiązek zapewnienia miejsca w placówkach przez gminy wszystkim zgłoszonym dzieciom od lat 3 - wprowadzony w 2017 roku.

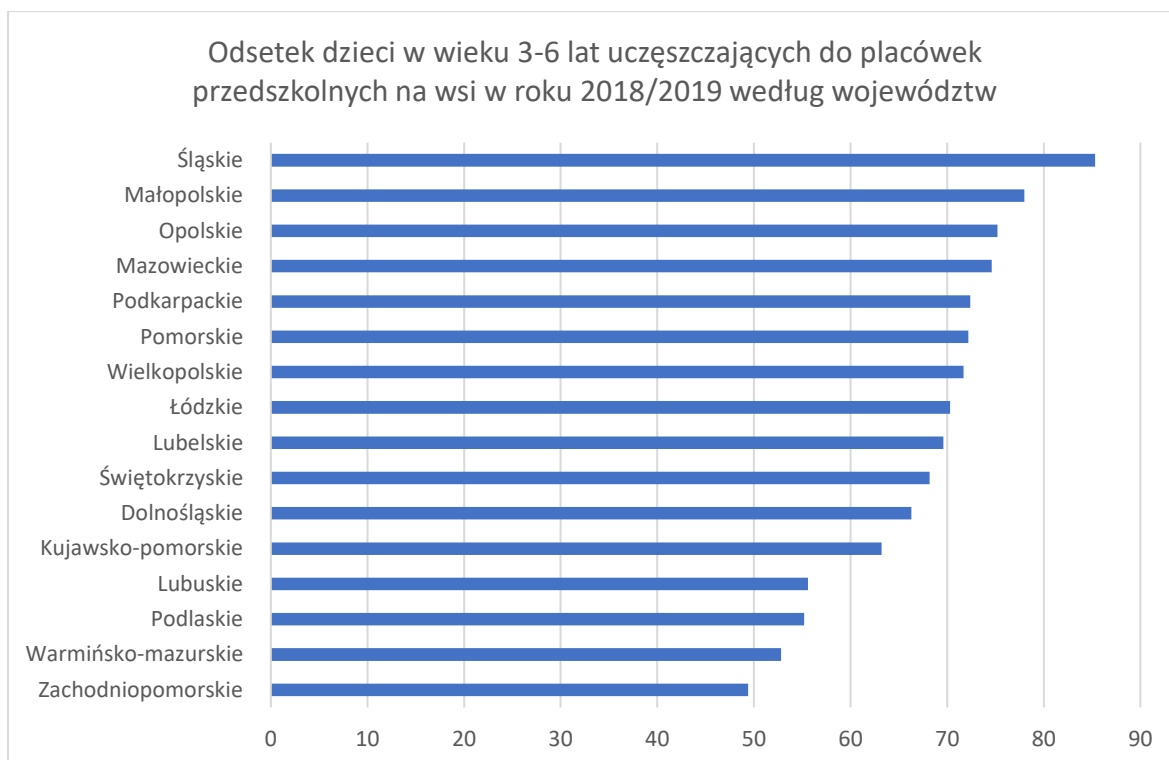
Wciąż jednak wychowanie przedszkolne jest bardziej powszechne w mieście – zobacz wykres 42 (uwzględniając fakt, że część dzieci z terenów wiejskich jest dowożona do placówek w miastach). Dzieci miejskie wcześniej zatem zaczynają edukację i socjalizację z rówieśnikami, co ma bardzo duży wpływ na ich rozwój.

Wykres 42. Odsetek ogółu 3 latków uczęszczającego do placówek przedszkolnych¹⁰⁰

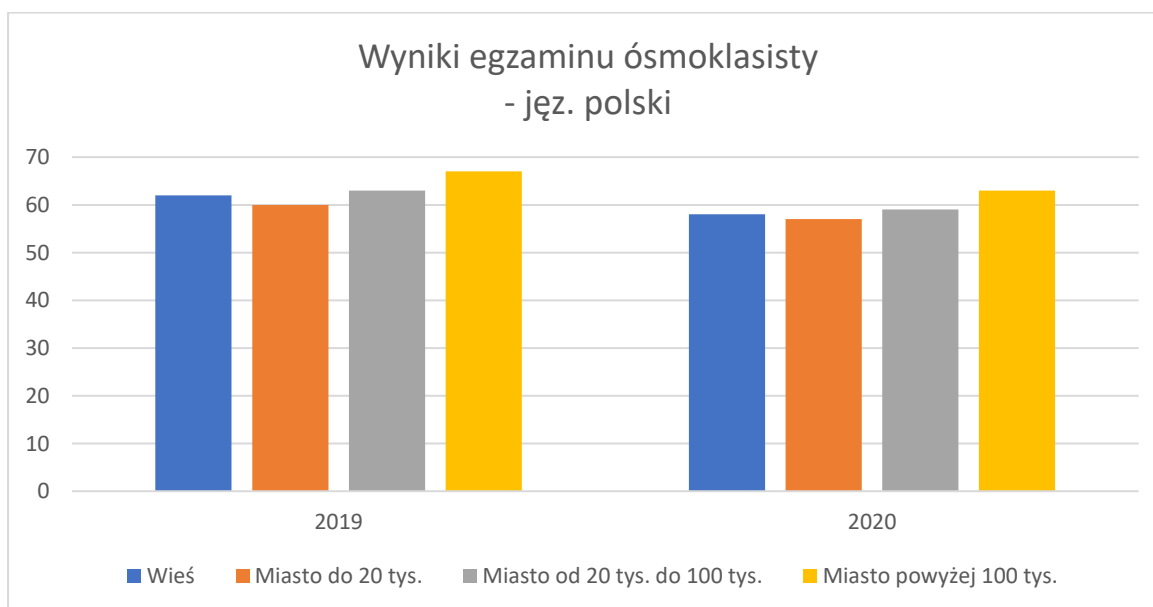
Co istotne, pomiędzy województwami występują znaczne różnice pod względem powszechności uczęszczania dzieci z obszarów wiejskich do przedszkoli. W województwie Śląskim do placówek przedszkolnych uczęszczało w roku szkolnym 2018/2019 ponad 85% dzieci wiejskich w wieku 3-6 lat. Nieco mniej w Małopolsce, na Opolszczyźnie czy Mazowszu (75-78%). Z drugiej strony są województwa takie jak lubuskie i podlaskie, gdzie odsetek ten kształtuje się na poziomie około 55% lub jest nawet niższy – 53% w warmińsko-mazurskim i jedynie 49% w województwie zachodniopomorskim.

¹⁰⁰ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (2019). Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2018/2019. Warszawa: GUS.

Wykres 43. Odsetek dzieci w wieku 3-6 lat uczęszczających do placówek przedszkolnych na wsi w roku 2018/2019 według województw¹⁰¹

Kolejnym etapem edukacji po przedszkolach są szkoły podstawowe. I jak pokazują wyniki uzyskiwane przez ósmoklasistów na końcowym egzaminie, ma ogromne znaczenie to, gdzie znajduje się szkoła.

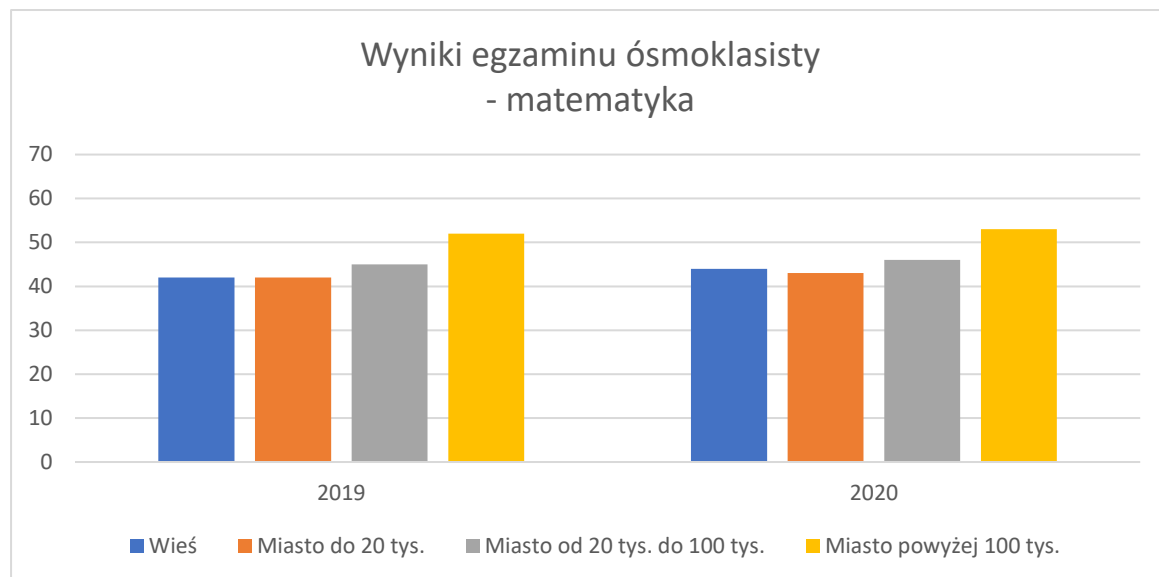

Wykres 44. Średni wynik egzaminów ósmoklasisty z jęz. polskiego¹⁰²

¹⁰¹ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS, US Olsztyn (2020). Obszary wiejskie w Polsce w 2018r. Warszawa-Olsztyn: GUS.

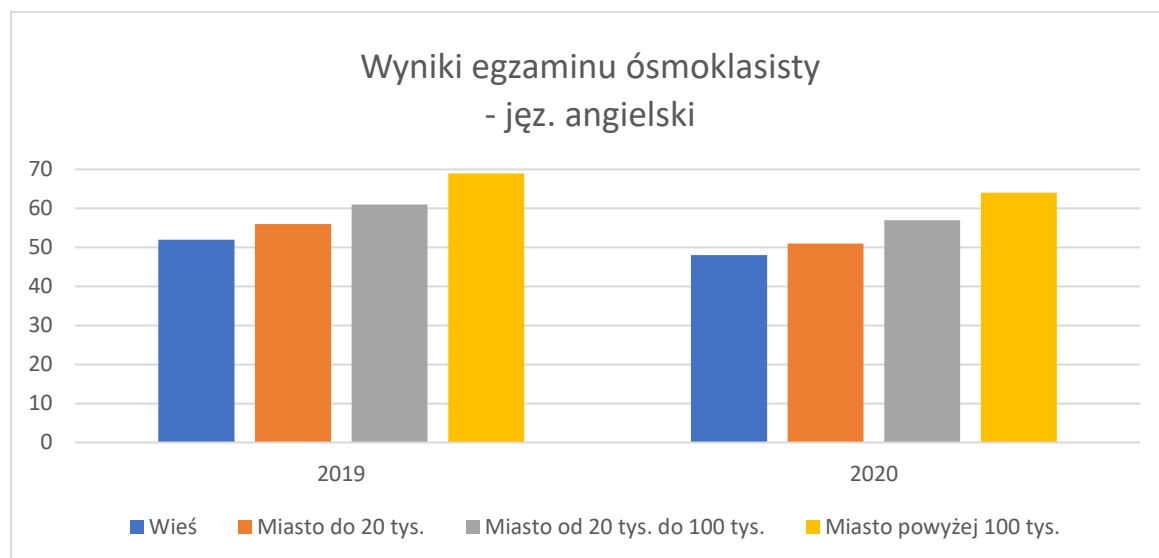
¹⁰² Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Centralnej Komisji Egzaminacyjnej <https://cke.gov.pl/egzamin-osmoklasisty/wyniki/> (dostęp: 14.11.2020).

Różnice te są najmniejsze w przypadku wyników z jęz. polskiego – tutaj właściwie nie ma różnic pomiędzy wynikami uczniów ze szkół wiejskich, małych i średnich miast. Uczniowie z dużych miast wypadają minimalnie lepiej.

Wykres 45. Średni wynik egzaminów ósmoklasisty z matematyki¹⁰³

W przypadku wyników z egzaminu z matematyki wciąż nie ma różnicy pomiędzy wynikami uczniów ze szkół wiejskich i małych miasteczek (wykres 45.). Owszem nieznacznie lepiej wypadają uczniowie ze średnich miast, a jeszcze lepiej z dużych.

Wykres 46. Średni wynik egzaminów ósmoklasisty z jęz. angielskiego¹⁰⁴

¹⁰³ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Centralnej Komisji Egzaminacyjnej <https://cke.gov.pl/egzamin-osmoklasisty/wyniki/> (dostęp: 14.11.2020).

¹⁰⁴ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Centralnej Komisji Egzaminacyjnej <https://cke.gov.pl/egzamin-osmoklasisty/wyniki/> (dostęp: 14.11.2020).

Natomiast bardzo widoczne różnice rzędu 16-17% obserwujemy w wynikach egzaminu z języka angielskiego. I co istotne, są to różnice na niekorzyść placówek z obszarów wiejskich.

Do takich samych wniosków można dojść porównując wcześniejsze wyniki egzaminów gimnazjalnych, gdzie uczniowie z dużych miast wypadali nieco lepiej w egzaminach humanistycznych i matematyczno-przyrodniczych i zdecydowanie lepiej w egzaminach językowych.¹⁰⁵

Na wyniki egzaminów, jakość kształcenia ale i dobrostan uczniów na pewno ma wpływ dodatkowe wsparcie i oferta dodatkowych usług, które szkoły zapewniają swoim uczniom. Wiejskie szkoły podstawowe całkiem nieźle radzą sobie z dofinansowywaniem i refundacją posiłków. Uczniowie wiejskich podstawówek, którzy stanowią 43% populacji uczniów szkół podstawowych w kraju, stanowią jedynie 33% populacji uczniów korzystających z pełnopłatnych posiłków. Równocześnie stanowią 46% uczniów w grupie tych, którzy mają posiłki dofinansowane, oraz 58% których posiłki są refundowane (wykres 47.).

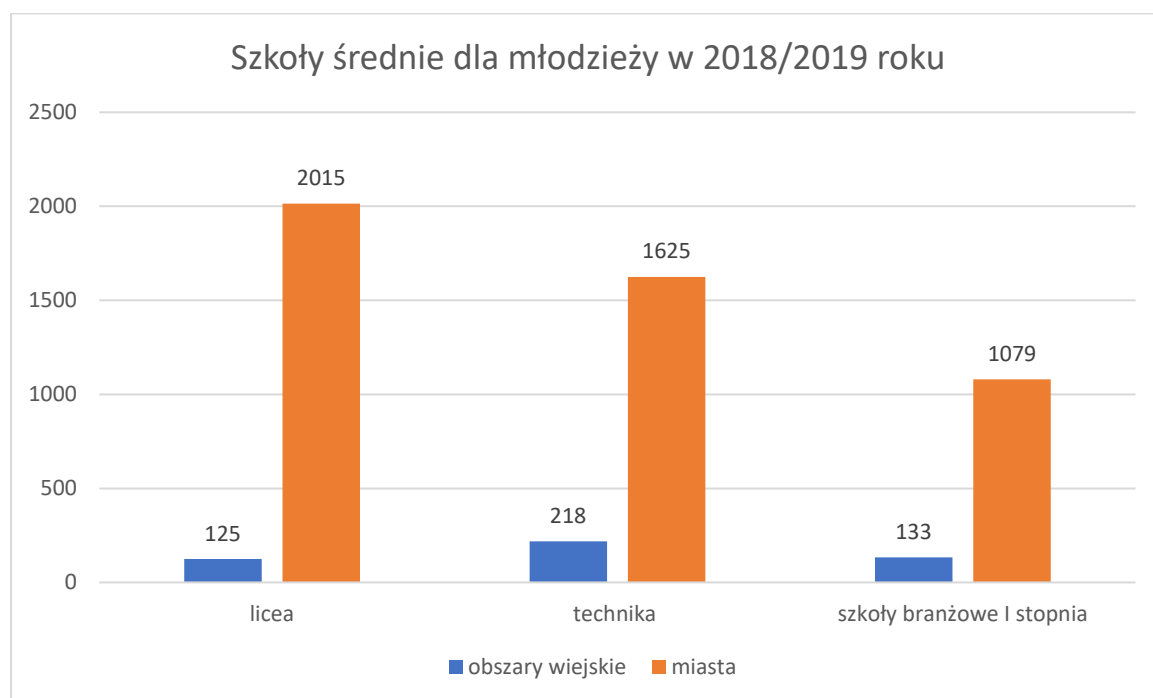
Wykres 47. Procentowy udział uczniów szkół podstawowych w korzystaniu z wybranych form wsparcia edukacji w roku szkolnym 2018-2019¹⁰⁶

Z drugiej strony uczniowie wiejskich podstawówek proporcjonalnie rzadziej korzystają z różnych form pomocy psychologicznej – stanowią jedynie 35% populacji korzystających.

¹⁰⁵ Zobacz dane Centralnej Komisji Egzaminacyjnej <https://cke.gov.pl/egzamin-gimnazjalny/wyniki/>

¹⁰⁶ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (2019). Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2018/2019. Warszawa: GUS. oraz Ministerstwa Edukacji Narodowej - Pomoc Psychologiczno-pedagogiczna w szkołach w roku szkolnym 2018/2019. <https://dane.gov.pl/pl/dataset/1964.pomoc-psychologiczno-pedagogiczna-w-szkolach> (dostęp: 14.11.2020).

Podobnie, chociaż w mniejszym stopniu, uczniowie wiejskich szkół podstawowych proporcjonalnie rzadziej uczestniczą w pozalekcyjnych zajęciach dodatkowych niż ich miejscy rówieśnicy – stanowią jedynie 39% populacji uczestników tych zajęć. Przy czym, pod względem popularności typów zajęć nie było różnic w mieście i na wsi. Najczęściej uczniowie uczęszczali na dodatkowe zajęcia przedmiotowe. Następne pod względem popularności były zajęcia sportowe i artystyczne (w tych dwóch typach zajęć różnice w powszechności na korzyść dzieci miejskich były najmniejsze), a w dalszej kolejności na zajęcia sklasyfikowane jako inne oraz informatyczne. Zajęciami o najmniejszej popularności były zajęcia turystyczno-krajoznawcze oraz techniczne.¹⁰⁷

Wykres 48. Szkoły średnie dla młodzieży w 2018/2019 roku¹⁰⁸

Jeżeli chodzi o następny etap kształcenia – szkoły ponadpodstawowe, to ich zdecydowana większość funkcjonuje w miastach. W roku szkolnym 2018/2019 na obszarach wiejskich funkcjonowało jedynie 6% z ogólnej liczby liceów ogólnokształcących, 12% z ogólnej liczby techników i 11% z ogółu szkół branżowych I stopnia w kraju.

Przy tym w pierwszej setce Rankingu Liceów Perspektyw znalazło się tylko jedno (niepubliczne) liceum z obszarów wiejskich, 3 licea z miasteczek (do 20 tys. mieszkańców) i 4 licea z małych miast (do 40 tys. mieszkańców).¹⁰⁹

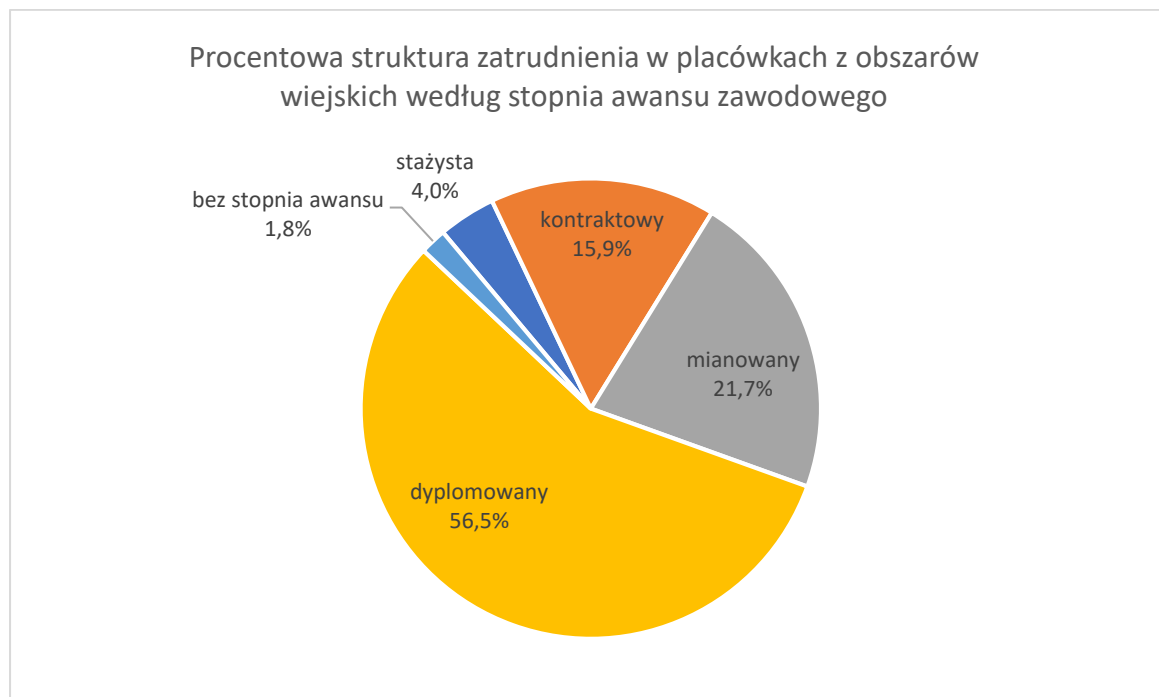
¹⁰⁷ GUS (2019). Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2018/2019. Warszawa: GUS, tablice.

¹⁰⁸ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (2019). Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2018/2019. Warszawa: GUS.

¹⁰⁹ <https://licea.perspektywy.pl/2020/> (dostęp: 21.11.2020).

Z kolei w przypadku techników, w pierwszej setce Rankingu Techników Perspektyw znalazły się 4 technika z obszarów wiejskich (w tym jedno z Kleszczowa na 4 miejscu), 14 techników z małych miasteczek (do 20 tys. mieszkańców) oraz 12 z małych miast (do 40 tys. mieszkańców).¹¹⁰

Jak zatem widać, szkoły ponadpodstawowe z obszarów wiejskich (i mniejszych ośrodków miejskich) z nielicznymi wyjątkami, nie gwarantują uczniom wysokiego poziomu edukacji.

Wykres 49. Poziom awansu zawodowego nauczycieli z obszarów wiejskich w roku 2018/2019¹¹¹

Na wpływ jakości kształcenia na pewno ma wpływ jakość kadry nauczycielskiej, którą obiektywnie można próbować zmierzyć poziomem awansu zawodowego. Ogólnie rzecz biorąc poziom awansu zawodowego nauczycieli z wiejskich placówek edukacyjnych nie odbiega od poziomu nauczycieli z miast, a nawet jest nieco wyższy. W obu grupach zdecydowaną większość stanowią nauczyciele z najwyższym stopniem awansu – dyplomowani (56,5% na wsi oraz 55,7% w mieście), a drugą najliczniejszą grupą są nauczyciele mianowani (21,7% na wsi oraz 19,7% w mieście). Natomiast wśród nauczycieli placówek miejskich można zaobserwować nieznaczną przewagę nauczycieli kontraktowych, stażystów oraz nauczycieli bez stopnia awansu.¹¹² Ponieważ w liczbach bezwzględnych nauczycieli w placówkach miejskich jest ponad dwa razy więcej niż nauczycieli w placówkach wiejskich, te drobne różnice mogą świadczyć o nieco młodszej (z krótszym stażem zawodowym) kadrze miejskich placówek. Zatem, to raczej nie jakość kadry nauczycielskiej

¹¹⁰ <https://technika.perspektywy.pl/2020/> (dostęp: 21.11.2020).

¹¹¹ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (2019). Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2018/2019. Warszawa: GUS.

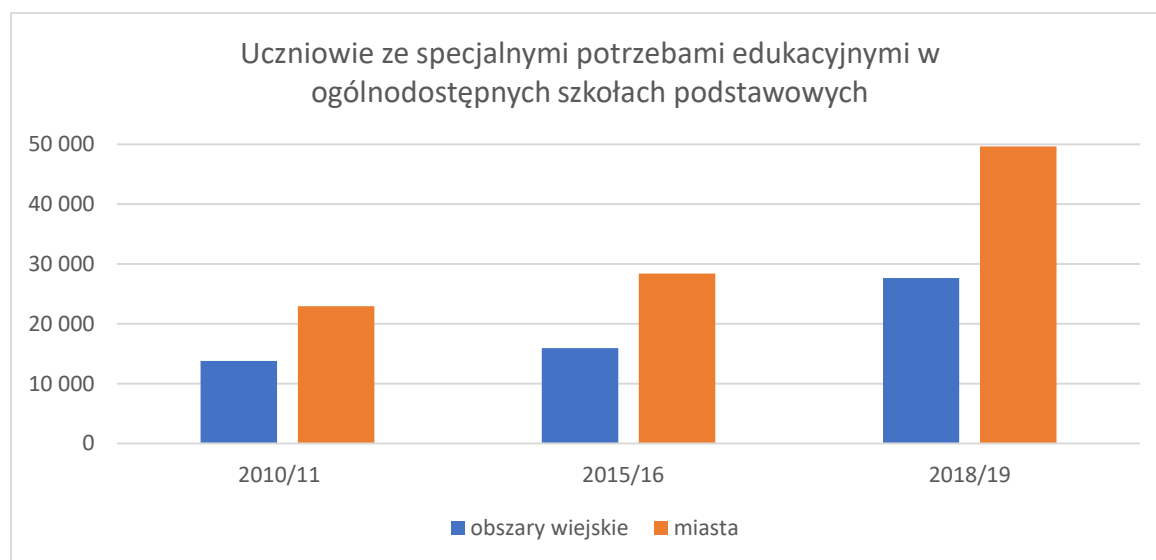
¹¹² GUS (2019). Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2018/2019. Warszawa: GUS.

wpływa na gorsze wyniki egzaminów uczniów szkół z obszarów wiejskich, ale raczej czynniki środowiskowe i społeczne.

Ciekawostką natomiast jest, że w placówkach miejskich w zawodzie nauczyciela pracuje więcej mężczyzn. Stopień feminizacji kadry w roku szkolnym 2018/2019 wynosił w mieście 81,2%, a na wsi 84,4%.¹¹³ Nie wpływa to oczywiście na poziom kształcenia, natomiast warto jest być może pogłębić diagnozę (wynikającą z dodatkowych badań). W liczbach bezwzględnych oznacza to, że w miastach w zawodzie nauczyciela pracuje blisko 3 razy więcej mężczyzn niż na wsi (67 tys. względem 24 tys.)¹¹⁴ Ta grupa zawodowa może być dobrym wskaźnikiem z jednej strony większego przywiązania do tradycyjnych ról społecznych na obszarach wiejskich, a równocześnie możliwości realizacji szans na wiejskim rynku pracy przez osoby wykształcone.

Szkoły specjalne

W roku szkolnym 2018/19 na obszarach wiejskich funkcjonowało 205 podstawowych szkół specjalnych, natomiast w miastach 735. Od roku 1990/91 liczba podstawowych szkół specjalnych na obszarach wiejskich zwiększyła się o 27% (43 nowe placówki), gdy tymczasem w miastach o 21% (128 nowych placówek). Ogólna liczba uczniów podstawowych szkół specjalnych w latach 1990/91-2018/19 zmniejszyła się o ponad połowę, a dokładnie o 54% w miejskich szkołach specjalnych oraz 52% w szkołach specjalnych z obszarów wiejskich. Poza czynnikami demograficznymi główną przyczyną tego zjawiska było przyjmowanie większej części uczniów ze specjalnymi potrzebami do ogólnodostępnych szkół podstawowych – klas specjalnych, integracyjnych czy ogólnodostępnych.

Wykres 50. Uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w ogólnodostępnych szkołach podstawowych¹¹⁵

¹¹³ Tamże.

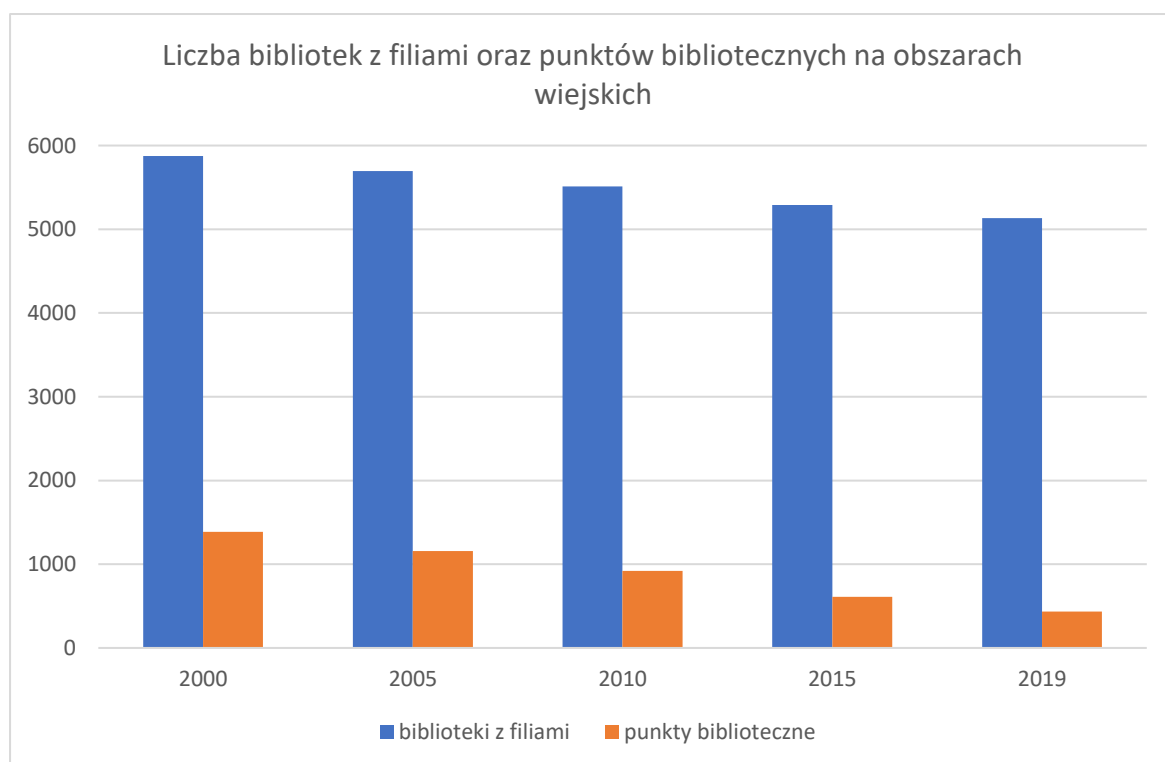
¹¹⁴ Tamże.

¹¹⁵ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (2019). Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2018/2019. Warszawa: GUS.

Zaobserwowany w ostatnich latach wzrost liczby uczniów ze specjalnymi potrzebami w szkołach podstawowych wynika przede wszystkim z reformy likwidującej gimnazja i wydłużeniu edukacji w szkołach podstawowych. Niemniej można zaobserwować stałą tendencję wzrostu liczby uczniów ze szczególnymi potrzebami. Wzrost ten jest nieznacznie większy w szkołach miejskich. W roku szkolnym 2010/11 37,6% uczniów ze szczególnymi potrzebami uczęszczało do szkół podstawowych na obszarach wiejskich, a w roku 2018/19 35,8%. Należy zaznaczyć, że uczniowie szkół z obszarów wiejskich stanowią 43% populacji uczniów podstawówek. To być może świadczy o powolnym odpływie uczniów ze specjalnymi potrzebami z obszarów wiejskich do szkół miejskich. Aby to sprawdzić, należałoby zbadać ilu faktycznie uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi zamieszkałych na obszarach wiejskich uczy się w szkołach w mieście.

Dostępność i korzystanie z oferty kulturalnej

Biblioteki publiczne są jedną z podstawowych instytucji dostępu do kultury w kraju i w zasadzie jedyną bezpłatną. Tymczasem od kilkunastu lat można zaobserwować stopniową likwidację sieci placówek oraz zmniejszające się wskaźniki wykorzystania zbiorów, przekładające się na mniejsze czytelnictwo w społeczeństwie. Trend ten jest wyraźnie widoczny na przykładzie placówek bibliotecznych na obszarach wiejskich.

Wykres 51. Liczba bibliotek z filiami oraz punktów bibliotecznych na obszarach wiejskich w wybranych latach¹¹⁶

Jeszcze w 2000 roku na obszarach wiejskich działało prawie 5900 bibliotek z filiami, podczas gdy w 2019 funkcjonowały już tylko 5132 placówki. Co jest szczególnie istotne, przez lata sieć

¹¹⁶ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS – Bank Danych Lokalnych.

bibliotek i filii na wsi była uzupełniania przez punkty biblioteczne (mikro placówki w których można było wypożyczyć i zwrócić książkę). Tymczasem od kilkunastu lat punkty biblioteczne są stale likwidowane: jeszcze w 1995 roku działało ich na obszarach wiejskich blisko 3 tys., pięć lat później już tylko 1387, a w roku 2019 jedynie 435.¹¹⁷ Co ważne, zmiany w sieci oraz wykorzystaniu bibliotek przebiegają zasadniczo odmiennie w zależności od umiejscowienia placówek.

Procentowa zmiana w infrastrukturze oraz wykorzystaniu bibliotek w Polsce w latach 2005-2019		
	obszary wiejskie	miasta
liczba bibliotek z filiami	-9,9	-5,0
w tym tylko bibliotek	-5,4	6,5
liczba punktów bibliotecznych	-62,5	-5,6
liczebność księgozbioru	-11,8	-1,9
liczba czytelników	-20,4	-17,8
liczba wypożyczeń	-32,8	-25,2

Tabela 8. Procentowa zmiana w infrastrukturze oraz wykorzystaniu bibliotek w Polsce w latach 2005-2019¹¹⁸

Tabela 8. prezentuje procentowe zmiany w latach 2005-2019 dla obszarów miejskich oraz wiejskich. Liczba placówek maleje w całym kraju, ale zdecydowanie więcej bibliotek i filii zostało zlikwidowanych na obszarach wiejskich. W miastach liczba samych bibliotek uległa nawet zwiększeniu o 6,5% (z 954 w roku 2005 do 1016 w roku 2019), co świadczy nie tylko o likwidowaniu, ale o próbie przekształcenia i unowocześnienia sieci. Również likwidacja punktów bibliotecznych w mieście nie miała tak szerokiego zakresu. Co jest z tym związane – księgozbiór bibliotek miejskich w analizowanych latach zmniejszył się tylko o 2%, podczas gdy księgozbiór bibliotek wiejskich o 12%.

Nie powinien zatem dziwić fakt, że liczba zarejestrowanych czytelników oraz wypożyczeń zmniejszyła się bardziej na obszarach wiejskich. Zastanawiać może natomiast niezbyt wielka różnica na korzyść obszarów miejskich jeśli chodzi o wskaźniki wykorzystania bibliotek (liczby czytelników i wypożyczeń – tabela 8.), w porównaniu z tak dużą likwidacją infrastruktury bibliotecznej na obszarach wiejskich – a więc usunięcia podstawowego czynnika jakim jest dostęp.

Biblioteki z obszarów wiejskich są z reguły mniejsze, dla porównania 5132 placówki wiejskie miały na koniec 2019 roku w sumie 49,2 mln egzemplarzy książek, podczas gdy nieco ponad 2700

¹¹⁷ Zobacz GUS – Bank Danych Lokalnych.

¹¹⁸ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS – Bank Danych Lokalnych

bibliotek miejskich miało ich 76 milionów. Są też krócej otwarte – cztery na dziesięć placówek na wsi jest otwartych mniej niż 20 godzin tygodniowo, a jedynie co dziesiąta jest czynna dłużej niż 40 godzin tygodniowo. Dla porównania w miastach jest na odwrót.

Odsetek placówek bibliotecznych według tygodniowej liczby godzin działalności w 2019						
	1-10 godzin	11-20 godzin	21-30 godzin	31-40 godzin	41-50 godzin	51-60 godzin
miasta	0,6	6,0	11,1	43,1	26,7	9,3
obszary wiejskie	8,8	30,5	14,7	36,6	7,0	2,1

Tabela 9. Odsetek placówek bibliotecznych według tygodniowej liczby godzin działalności w 2019 roku¹¹⁹

W związku z zauważonymi ograniczeniami w dostępie do placówek oczywiste są mniejsze wskaźniki wykorzystywania bibliotek na obszarach wiejskich (liczba czytelników przypadająca na bibliotekę, czytelników na 1000 ludności, czy wypożyczeń przypadających na bibliotekę lub 1000 mieszkańców). Nawet jeśli nie uwzględniać tradycyjnych uwarunkowań czytelnictwa spowodowanych przez czynniki społeczno-klasowe.

	obszary wiejskie		miasta	
	2005	2019	2005	2019
czytelnicy na 1 bibliotekę	275	293	1562	1630
czytelnicy na 1000 ludności	128	98	232	194
wypożyczenia na 1 bibliotekę	5639	5064	29407	27918
wypożyczenia na 1000 ludności	2628	1695	4374	3329

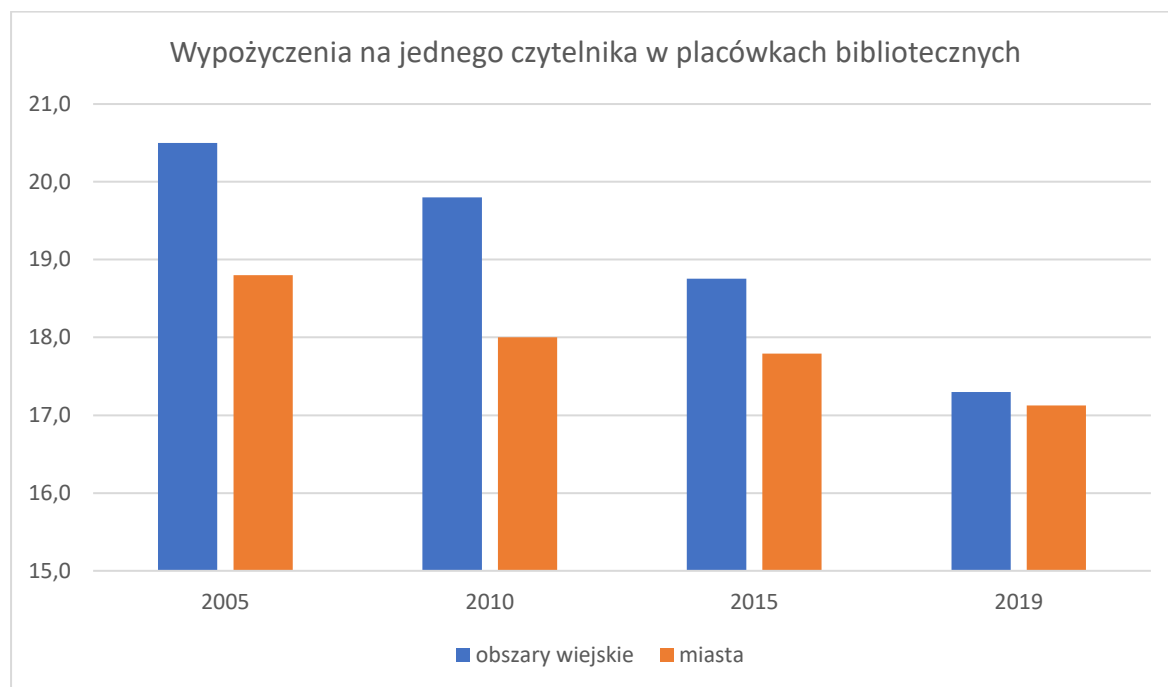
Tabela 10. Wybrane wskaźniki biblioteczne dla miast i obszarów wiejskich w latach 2005 i 2009¹²⁰

Co natomiast zaskakujące – biblioteki z obszarów wiejskich przy wszystkich swoich ograniczeniach mają, większą liczbę wypożyczeń zbiorów na jednego czytelnika w porównaniu

¹¹⁹ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (2020). Kultura 2019. Warszawa: GUS.

¹²⁰ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS – Bank Danych Lokalnych.

z bibliotekami miejskimi (wykres 52.). Jeśli więc ktoś już do nich trafi, to korzysta z nich częściej niż w mieście, chociaż różnica ta z biegiem lat maleje i obecnie już jest minimalna.

Wykres 52. Wypożyczenia na jednego czytelnika w placówkach bibliotecznych w wybranych latach¹²¹

Poza placówkami bibliotecznymi na obszarach wiejskich najbardziej powszechne są instytucje upowszechniania kultury takie jak centra kultury, domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice. W 2019 roku działało w Polsce na obszarach wiejskich 1156 instytucji tego typu oraz 1533 ich filii. W sumie 2689 instytucji. Dla porównania w polskich miastach działało 1286 instytucji tego typu oraz 280 filii – razem 1566 placówek. Jeśli doliczyć filie to na obszarach wiejskich instytucji było zdecydowanie więcej. Z drugiej strony prawie połowa instytucji na obszarach wiejskich to były świetlice (1304), a więc instytucje mniejsze, uboższe oraz o mniejszym zakresie działania. Można zatem powiedzieć, że liczba podstawowych instytucji: centrów, domów i ośrodków kultury była zbliżona – w 2019 roku działało 1313 instytucji na obszarach wiejskich oraz 1237 w miastach.¹²²

¹²¹ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS – Bank Danych Lokalnych.

¹²² GUS (2020). Kultura 2019. Warszawa: GUS, tablice.

Baza infrastrukturalna instytucji kultury na obszarach wiejskich i w miastach w 2019 roku		
	obszary wiejskie	miasta
Ogółem liczba placówek z filiami	2689	1566
liczba placówek bez filii	1156	1286
Jednostki posiadające salę widowiskową	1052	1110
kino cyfrowe	72	393
kino analogowe	35	128
infrastruktura koncertowa i teatralna	785	1029
infrastruktura konferencyjna (multimedia)	513	686
Pracownie specjalistyczne działające w jednostce – ogółem	3287	4628
fotograficzne	72	250
filmowe	38	171
plastyczne	830	1118
muzyczne	698	1003
politechniczne	20	67
studia radiowe	7	35
studia telewizyjne	13	36
komputerowe	625	352
ceramiczne	125	297
multimedialne (do nauki języków obcych)	90	132
sale baletowe/taneczne	682	935
inne	87	232

Tabela 11. Baza infrastrukturalna instytucji kultury (centrów, domów, ośrodków, klubów i świetlic) na obszarach wiejskich i w mieście w 2019 roku¹²³

Jak wynika z danych zaprezentowanych w tabeli 11. placówki miejskie były dużo lepiej wyposażone niż placówki z obszarów wiejskich. Dotyczy to zarówno wyposażenia sal widowiskowych jak i liczby posiadanych specjalistycznych pracowni. Placówki z obszarów

¹²³ Źródło: GUS (2020). Kultura 2019. Warszawa: GUS, tablice.

wiejskich miały natomiast zdecydowanie więcej pracowni komputerowych (625) w porównaniu z placówkami miejskimi.

Placówki z obszarów wiejskich częściej wyposażone były w dostęp do szerokopasmowego Internetu (1710 placówek z obszarów wiejskich, w porównaniu z 1324 placówkami miejskimi) oraz zdecydowanie częściej zapewniały darmowy dostęp do Internetu – 1695 placówek na wsi i 980 placówek w mieście.¹²⁴

Wydarzenia i ich uczestnicy zorganizowane przez instytucje kultury w 2019 roku		
	obszary wiejskie	miasta
Imprezy zorganizowane przez jednostki - ogółem	81 597	162 242
Uczestnicy imprez – ogółem	7 924 776	29 571 036
Grupy artystyczne – ogółem	6 335	9 835
Członkowie grup artystycznych – ogółem	105 955	170 050
Koła (kluby/sekcje) – ogółem	9 964	17 425
Członkowie kół (klubów/sekcji) – ogółem	187 144	388 336
Kursy zorganizowane przez jednostkę – ogółem	2 137	4 461
Absolwenci kursów – ogółem	33 142	67 871

Tabela 12. Wydarzenia i ich uczestnicy zorganizowane przez instytucje kultury w 2019 roku¹²⁵

Miejskie instytucje kultury również aktywniej działają niż te z obszarów wiejskich. Organizują więcej imprez czyli seansów filmowych, wystaw, festiwali i przeglądów, prelekcji, spotkań, wykładów, konferencji, warsztatów, pokazów teatralnych czy imprez interdyscyplinarnych. Instytucje z obszarów wiejskich zorganizowały jedynie więcej imprez z kategorii turystycznych i sportowo-rekreacyjnych – nieco ponad 13 tys, podczas gdy instytucje miejskie tego rodzaju imprez 11,2 tys. Instytucje z obszarów wiejskich zorganizowały też zdecydowanie mniej imprez z płatnym wstępem – 4,2 tys, podczas gdy instytucje miejskie blisko 40 tys. Liczba zorganizowanych imprez przełożyła się oczywiście na liczbę uczestników i nawet w kategorii imprez turystycznych i sportowo-rekreacyjnych instytucje z obszarów wiejskich odnotowały mniejszą publiczność. Jeśli dokładniej przyjrzeć się danym z tabeli 12. można zauważyć, że instytucje miejskie organizując dwukrotnie więcej imprez przyciągnęły ponad trzy i półkrotnie

¹²⁴ GUS (2020). Kultura 2019. Warszawa: GUS, tablice.

¹²⁵ Źródło: GUS (2020). Kultura 2019. Warszawa: GUS, tablice.

liczniejszą publiczność. To świadczy o mniejszej skali organizowanych przedsięwzięć przez instytucje z obszarów wiejskich.

Podobnie wyglądała kwestia grup artystycznych. Instytucje z obszarów wiejskich prowadziły mniej grup teatralnych, muzyczno-instrumentalnych, grup wokalnych (chórów), czy tanecznych niż instytucje miejskie i w związku z tym mniej osób było ich członkami. Jedynie grupy folklorystyczne (ludowe, pieśni i tańca, kapele) przeważały na obszarach wiejskich, było ich w 2019 roku 1753, w porównaniu z tego typu grupami instytucji miejskich, których było 1236. Ogólnie jednak dysproporcja w ilości grup artystycznych i ich członków pomiędzy instytucjami z obszarów wiejskich i miejskich nie była tak duża jak w przypadku imprez czy kół (klubów/sekcji).¹²⁶

Koła (kluby/sekcje) pokrywają się w zasadzie z typami pracowni w instytucjach kultury (muzyczne, taneczne, plastyczne, itp.), a dodatkowo zaliczają się do nich koła literackie, dyskusyjne kluby filmowe, kluby seniora (Uniwersytety Trzeciego Wieku), a także koła gospodyń wiejskich. I właśnie ten ostatni typ stanowił ponad jedną czwartą (dokładnie 2761) kół instytucji z obszarów wiejskich i skupiał blisko 53 tys. członków. Jeśli chodzi o pozostałe typy kół znowu więcej jednostek oraz co z tego wynika - członków skupiały instytucje miejskie. W liczbach bezwzględnych największa różnica dotyczyła Uniwersytetów Trzeciego Wieku, które skupiały na obszarach wiejskich blisko 30 tys. uczestników, a w miastach 92 tys. Kolejna istotna różnica to fakt, że w instytucjach z obszarów wiejskich jedynie około jednej czwartej kół wiązało się z płatnym udziałem, podczas gdy w instytucjach miejskich aż 57%. Interesujące, że w instytucjach z obszarów wiejskich dysponujących 625 pracownikami komputerowymi w 2019 roku działało jedynie 125 kół informatycznych. Dla porównania w miejskich instytucjach działało takich kół 261 przy 352 pracownikach.¹²⁷

Co prawda, możliwości jakie daje posiadanie pracowni komputerowej zostało uzupełnione przez oferowanie dodatkowych kursów. W 2019 roku instytucje z obszarów wiejskich zorganizowały 297 kursów komputerowych, które ukończyło blisko 5 tys. osób. Ogólna liczba organizowanych kursów (nauki języków obcych, plastycznych, nauki gry na instrumentach, wiedzy praktycznej, tańca czy wspomnianych komputerowych) i wynikająca z tego liczba absolwentów była jednak znowu nieproporcjonalnie mniejsza w instytucjach z obszarów wiejskich w porównaniu z instytucjami miejskimi. Podobnie, odsetek płatnych kursów oferowanych przez instytucje z obszarów wiejskich, mimo że wynosił 36% był ponad dwukrotnie niższy niż w instytucjach miejskich, gdzie 76% kursów wiązało się z opłatami.¹²⁸

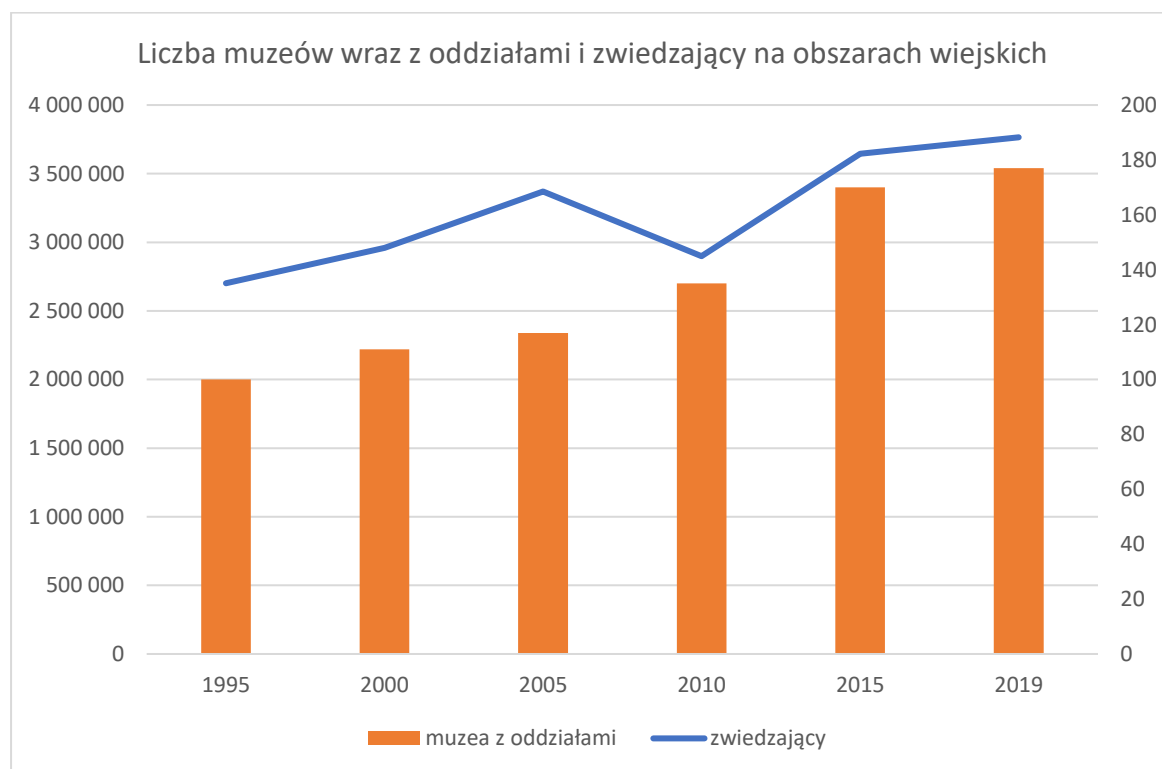
¹²⁶ GUS (2020). Kultura 2019. Warszawa: GUS, tablice.

¹²⁷ Tamże.

¹²⁸ Tamże.

Kina działające na obszarach wiejskich należą do rzadkości, chociaż jeszcze w 1995 roku działały 52 takie kina. Dzisiaj funkcjonuje 19, z czego 13 to kina niedawno powstałe – w 2015 roku na obszarach wiejskich działało jedynie 7 kin. 2 kina to multiplexy działające formalnie na obszarach wiejskich, ale w pobliżu miast. Z pozostałych siedemnastu 14 należy do jednostek samorządu terytorialnego. To małe kina posiadające 20-180 miejsc i z jednym wyjątkiem wyświetlające rocznie od 30 do 350 seansów i odwiedzane rocznie przez około 1 – 10 tys. widzów każde.¹²⁹

W 2019 roku na obszarach wiejskich istniało 177 muzeów i oddziałów muzealnych, który odwiedziło 3,7 mln osób. Dla porównania w tym samym roku w miastach istniały 782 muzea i oddziały muzealne, które odwiedziło 36 mln zwiedzających.¹³⁰ Z porównania tych danych widać, że muzea z obszarów wiejskich są proporcjonalnie do ilości znacznie rzadziej odwiedzane niż muzea miejskie. Fakt ten nie powinien dziwić, największe i najbogatsze muzea znajdują się w miastach, podobnie popularne centra nauki. Niemniej przegląd danych historycznych pokazuje, że muzealnictwo na obszarach wiejskich również się rozwija, w ciągu ostatnich dwudziestu pięciu lat liczba muzeów i oddziałów na obszarach wiejskich prawie się podwoiła (wzrosła ze 100 do 177), a liczba osób odwiedzających wzrosła o 40%. Wciąż jednak muzea, podobnie jak kina nie są powszechną instytucją na polskiej wsi.

Wykres 53. Liczba muzeów wraz z oddziałami i zwiedzający na obszarach wiejskich w wybranych latach¹³¹

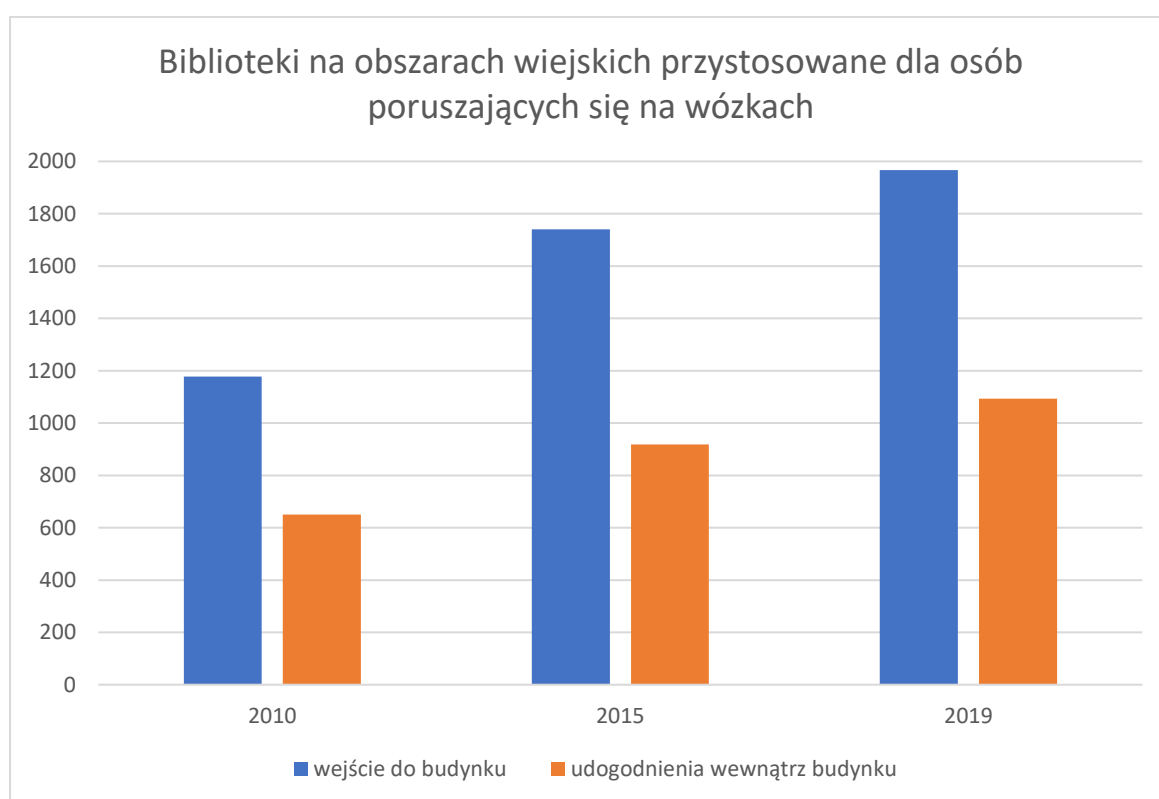
¹²⁹ Tamże.

¹³⁰ Tamże.

¹³¹ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS – Bank Danych Lokalnych.

Dostępność obiektów kultury dla osób niepełnosprawnych na przestrzeni lat zwiększa się również na obszarach wiejskich. Przykładowo w latach 2010-2019 liczba bibliotek i filii, które przystosowały swoje wejście dla osób na wózkach zwiększyła się o 798 placówek, a liczba tych które przystosowały wnętrza obiektów wzrosła o 443 (wykres 54.).

Wciąż jednak biblioteki wiejskie są gorzej przygotowane na obsługę użytkowników ze szczególnymi potrzebami, niż biblioteki miejskie. Najgorzej wygląda kwestia przystosowania w udogodnienia dla osób niewidzących i słabowidzących. Z pośród 5132 placówek w roku 2019 tylko 21 posiadało takie udogodnienia. Jeśli chodzi o udogodnienia dla osób na wózkach, to jedna trzecia bibliotek wiejskich (i ponad połowa miejskich) miała wejście przystosowane dla takich osób, a co piąta (w mieście co trzecia) miała udogodnienia wewnątrz budynku.

Wykres 54. Wzrost dostępności bibliotek dla osób na wózkach inwalidzkich¹³²

¹³² Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS - Bank Danych Lokalnych.

Przystosowanie instytucji do potrzeb osób niepełnosprawnych – odsetek z ogółu instytucji na obszarach wiejskich i miastach na koniec 2019 roku		
	obszary wiejskie	miasta
biblioteki		
obiekt wyposażony w udogodnienia dla osób niewidzących i słabowidzących	0,4	3,1
udogodnienia dla osób na wózkach	wejście do budynku	38,3
	udogodnienia wewnątrz budynku	21,3
instytucje kultury		
obiekt wyposażony w udogodnienia dla osób niewidzących i słabowidzących	6,2	10,4
udogodnienia dla osób na wózkach	wejście do budynku	55,4
	udogodnienia wewnątrz budynku	38,5

Tabela 13. Przystosowanie instytucji do potrzeb osób niepełnosprawnych – odsetek z ogółu instytucji na obszarach wiejskich i miastach na koniec 2019 roku¹³³

W kwestii udogodnień dużo lepiej wypadały instytucje kultury – centra, ośrodki, domy, kluby i świetlice. Na wsi ponad połowa tego typu obiektów posiadała wejście przystosowane do potrzeb osób na wózkach, 39% udogodnienia wewnątrz budynków. 6% instytucji było wyposażone w udogodnienia dla osób niewidzących i słabo widzących. Natomiast, wciąż w miastach odsetek instytucji z udogodnieniami był znacząco wyższy.

Spośród muzeów działających na obszarach wiejskich w 2019 roku 41% miało udogodnienia dla osób poruszających się na wózkach inwalidzkich przy wejściu do budynku i 35% udogodnienia wewnątrz budynku.¹³⁴

Kina działające na obszarach wiejskich to w większości nowe obiekty, są zatem nieźle przystosowane dla osób poruszających się na wózkach. Z 19 wiejskich kin – 14 placówek miało podjazdy, a 13 udogodnienia wewnątrz budynków.¹³⁵

¹³³ Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (2020). Kultura 2019. Warszawa: GUS, tablice.

¹³⁴ GUS (2020). Kultura 2019. Warszawa: GUS, tablice.

¹³⁵ Tamże.

Wyniki badania ankietowego

Dostępność obiektów powiązanych z usługami publicznymi na obszarach wiejskich

Zaprezentowane we wcześniejszej części raportu dane opisujące usługi społeczne na obszarach wiejskich zostały skonfrontowane z opiniami młodych mieszkańców wsi na temat dostępności obiektów, w których są one świadczone. Osoby biorące udział w badaniu były proszone o ocenę czy w promieniu 5 km od ich domu rodzinnego znajdują się różnego typu obiekty: sportowe, kulturalne, związane z ochroną zdrowia, edukacją, opieką nad dziećmi, spędzaniem czasu wolnego, praktykami religijnymi oraz transportem publicznym.

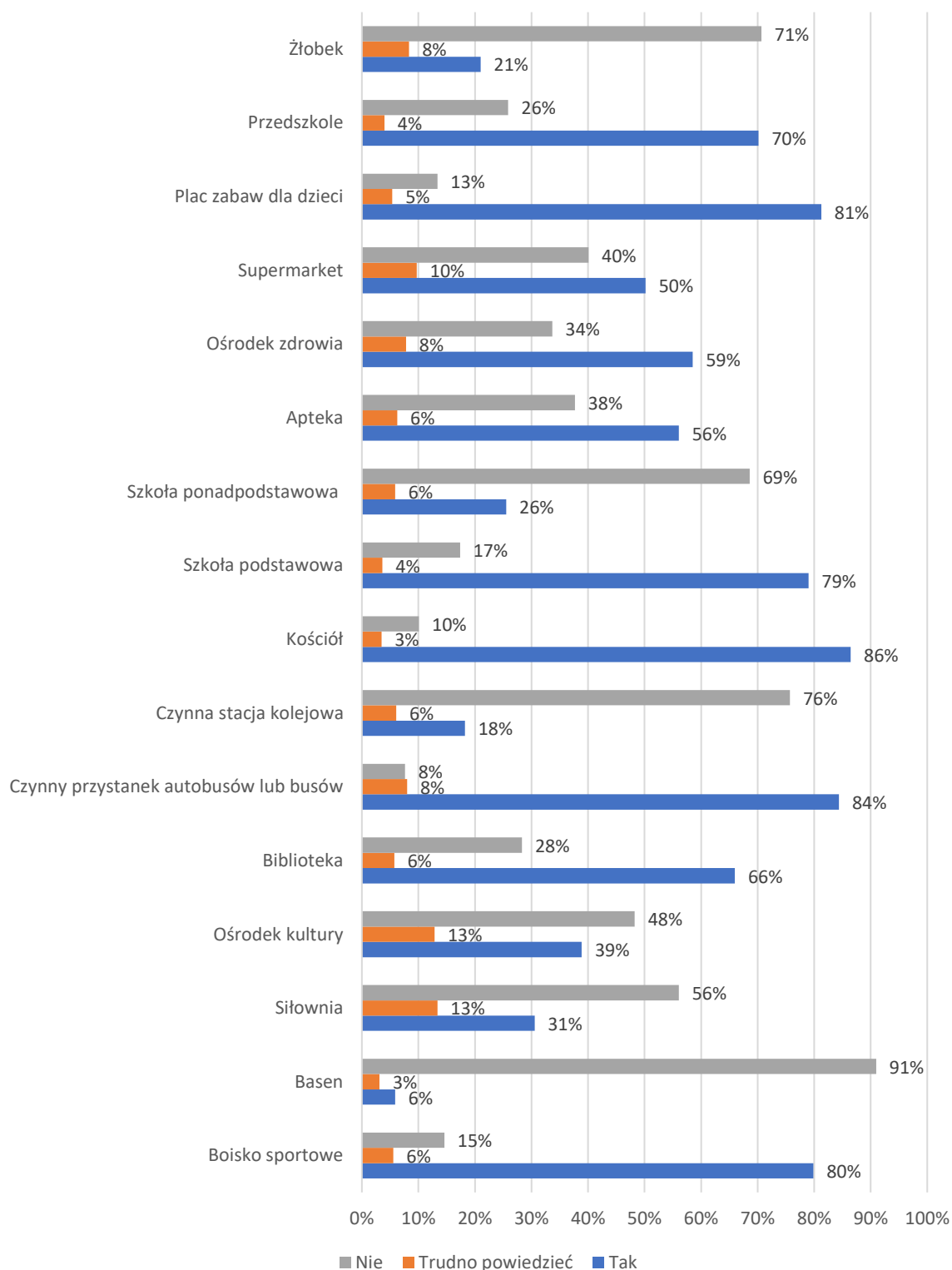
Najbardziej rozpowszechnionymi na obszarach wiejskich obiektami są kościoły. Aż 86% badanych uczniów oceniło, że w odległości 5 km od ich domu znajduje się dostępny kościół. Kościół jest z pewnością instytucją dysponującą najgęstszą siecią placówek rozsianych po całym kraju i wydaje się, że przewyższa pod tym względem instytucje centralne i samorządowe. Przeprowadzone badania wskazują, że kościoły na wsiach są o wiele bardziej dostępne niż ośrodki zdrowia, apteki czy szkoły podstawowe. Czy tak powszechne występowanie kościołów na obszarach wiejskich przekłada się na tworzoną przez nie ofertę dla dzieci i młodzieży, a jeśli tak, to czy młodzi ludzie chętnie z niej korzystają? Na te pytania udzielona zostanie odpowiedź w dalszej części raportu.

W zakresie dostępności obiektów sportowych uzyskano niejednoznaczne dane. Z jednej strony na obszarach wiejskich szeroko dostępne są boiska sportowe (stwierdziło tak aż 80% badanych młodych osób). Wynika to zapewne z kilku czynników:

- Boiska często usytuowane są na terenach szkół,
- Na obszarach wiejskich działają kluby sportowe, które tworzą ofertę spędzania czasu wolnego dla młodzieży,
- Nadal widoczne są efekty rządowego programu budowy tzw. „Orlików”.

Wysoka dostępność boisk sportowych nie przekłada się jednak na powszechność infrastruktury sportowej w ogóle. 56% respondentów stwierdziło, że w odległości do 5 km od ich domu rodzinnego nie jest dostępna siłownia. Odmiennego zdania była jedynie niespełna 1/3 młodych osób biorących udział w badaniu. Jeszcze bardziej niepokojące są odpowiedzi respondentów dotyczących dostępności basenów. Tylko 6% z nich jest przekonanych o możliwości skorzystania z pływalni. Wynika z tego, że oferta zajęć sportowych dla młodzieży wiejskiej jest ograniczona.

Dostępność obiektów w promieniu 5 km od miejsca zamieszkania (n=576)

Wykres 55. Dostępność obiektów w promieniu 5 km od miejsca zamieszkania.

Według danych GUS opracowanych przez Pracownię Bibliotekoznawstwa Instytutu Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej liczba czynnych bibliotek wiejskich (przeszło 5 tysięcy) przewyższa liczbę tego typu obiektów usytuowanych w miastach (2715).¹³⁶ Przekłada się to na stosunkowo dobrą ich dostępność dla młodzieży wiejskiej – 66% respondentów potwierdziło, że biblioteka znajduje się w odległości do 5 km od ich domu. Z drugiej strony aż 28% badanych młodych ludzi uważa, że wypożyczalnia książek znajduje się w dalszej odległości od ich miejsca zamieszkania. Oznacza to, że gdyby chcieli samodzielnie dotrzeć do nich piechotą, zabrałoby im to więcej niż godzinę czasu. Niezbyt optymistyczne są dane dotyczące ośrodków kultury. Są one zazwyczaj umiejscowione w centrum gmin wiejskich, co powoduje, że wielu ich mieszkańców musi pokonać znaczną odległość by do nich dotrzeć. 48% badanych uczniów szkół rolniczych ocenia, że ośrodek kultury umiejscowiony jest dalej niż 5 km od ich domu rodzinnego.

Nie zaskakują dane dotyczące szkół. 79% respondentów stwierdziło, że w odległości 5 km od ich miejsca zamieszkania znajduje się szkoła podstawowa. Licea, technika i szkoły branżowe są już jednak bardziej oddalone od większości z nich. Tylko 26% badanych osób byłoby w stanie dotrzeć do nich piechotą w ciągu godziny. Inaczej przedstawia się dostępność placówek edukacyjnych i opiekuńczych dla młodszych dzieci. W tym przypadku o wiele gęstsza jest siatka przedszkoli - 70% badanych twierdzi, że przynajmniej jedno znajduje się w promieniu 5 km od ich domu. Zdecydowanie uboższa jest oferta opieki nad młodszymi dziećmi – 71% uczniów oceniło, że w pobliżu ich miejsca zamieszkania nie znajduje się żłobek. Młodzi rodzice na wsi mają zazwyczaj niewielkie szanse skorzystania z oferowanych przez niego usług. To nasuwa przypuszczenie, że stosunkowo trudne musi być dla nich godzenie ról rodzinnych i zawodowych, co może obniżać atrakcyjność wsi jako miejsca zamieszkania. W tym kontekście niewielkim pocieszeniem jest to, że w czołówce najpowszechniej występujących na wsi obiektów znalazły się place zabaw (81% wskazań pozytywnych).

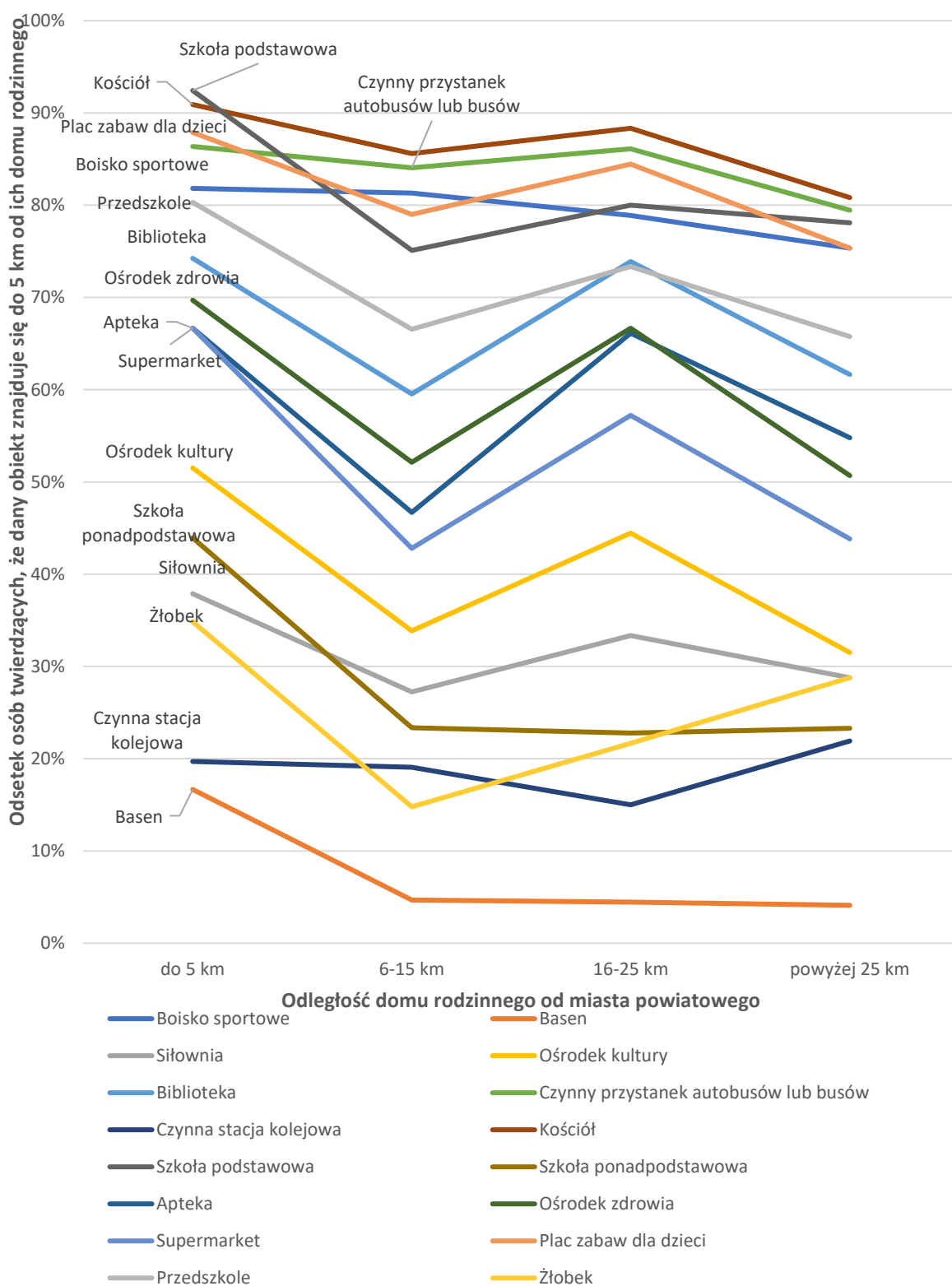
Dla młodych rodziców ważną kwestią jest z pewnością nie tylko dostęp do usług edukacyjnych i opiekuńczych, ale także oferta w zakresie pomocy medycznej. Wyniki badania ankietowego są w tym względzie zbieżne z rezultatami analizy danych zastanych. Dostępność ośrodków zdrowia i aptek w porównaniu z innymi obiektami kształtuje się na przeciętnym poziomie. Nie jest ona aż tak dramatycznie niska jak w przypadku basenów, ale aż 34% badanych osób nie mogłoby skorzystać z podstawowej opieki zdrowotnej w bliższej odległości niż 5 km od swojego domu. Oczywiście sam fakt istnienia budynku ośrodka zdrowia w polskich warunkach nie oznacza jeszcze, że usługi medyczne są w nim dostępne w nieograniczony sposób. Z pewnością powoduje to znaczne komplikacje dla wielu młodych rodziców, którzy muszą skorzystać z konsultacji

¹³⁶ Budyńska, B., Jezierska, M. (2018). Stan bibliotek w Polsce objętych badaniem Głównego Urzędu Statystycznego – 2018 r. Warszawa: IKiCz BN, <https://www.bn.org.pl/raporty-bn/stan-bibliotek-w-polsce/stan-bibliotek-w-polsce-2018> (dostęp 18.11.2020).

lekarskiej. Dla wielu z nich ośrodki zdrowia są zbyt odległymi obiektami by możliwe było do nich dostanie się na piechotę. Alternatywą dla przejazdu własnym samochodem może być w tym przypadku jedynie transport autobusowy. Aż 84% badanych osób stwierdziło, że w odległości 5 km od ich domu znajduje się czynny przystanek autobusowy. Należy w tym przypadku stwierdzić, że prezentowane dane cechują się niewystarczającym poziomem dokładności. Przystanek usytuowany w odległości kilkudziesięciu minut marszu nie rozwiązuje oczywiście problemów z transportem, jakie mogą spotykać młodych ludzi na wsi. Przeprowadzone badania wskazują, że większość młodych mieszkańców wsi ma jednak teoretyczną możliwość skorzystania z transportu autobusowego przynajmniej w wyjątkowych przypadkach. Inaczej sytuacja prezentuje się w odniesieniu do transportu kolejowego. Przytłaczająca większość, ponad $\frac{3}{4}$ badanych (76%), stwierdziło, że w odległości 5 km od ich domu nie znajduje się czynna stacja kolejowa. Patrząc z perspektywy ogólnopolskiej należy stwierdzić, że ta forma transportu jest praktycznie nieobecna na obszarach wiejskich.

Wykres nr 56 pozwala pogłębić analizę danych dotyczących odległości różnych obiektów od domu rodzinnego. Odpowiedzi osób twierdzących, że dany obiekt znajduje się w promieniu do 5 km od ich miejsca zamieszkania zostały powiązane z udzielonymi przez nich informacjami na temat oddalenia ich domu rodzinnego od najbliższego miasta powiatowego. Innymi słowy, analiza ta pozwala stwierdzić czy odległość rodzinnej wsi od najbliższego miasta powiatowego wpływa na dostępność różnych obiektów. Pierwszy wniosek z tej analizy nie zaskakuje. Osoby, których domy rodzinne znajdują się najbliżej miasta powiatowego mają zarazem najbliżej do wszystkich typów obiektów. Wyjątkiem jest tu jedynie czynna stacja kolejowa, która najczęściej znajduje się w pobliżu najbardziej oddalonych od stolic powiatów wsi. To zaburzenie w rozkładzie danych wynika jednak zapewne z jej niewielkiej liczebności – bardzo niewiele osób wskazało, że w ich bliskości znajduje się przystanek kolei oraz również stosunkowo niewielki był zbiór osób mieszkających z dala od siedzib władz powiatu. To spowodowało, że pozytywne odpowiedzi niewielkiej grupy osób zmieniły ułożenie krzywej. W przypadku pozostałych obiektów zależność jest jasna: osoby, których domy znajdują się do 5 km od stolicy powiatów mają krótszą drogę do różnych potrzebnych obiektów niż osoby, które zamieszkują dalej niż 16 km od tego miasta.

Odległość do obiektów publicznych w zależności od oddalenia domu rodzinnego od miasta powiatowego (n=776)

Wykres 56. Odległość do obiektów publicznych w zależności od oddalenia domu rodzinnego od miasta powiatowego.

Zastanawiające jest jednak, że zależność pomiędzy odległością od siedziby powiatu i odległością do poszczególnych obiektów nie jest prostą zależnością liniową. Dostępność wielu obiektów jest lepsza dla osób mieszkających więcej niż 16 km do miasta powiatowego niż dla respondentów, których dom rodzinny znajduje się w odległości od 6 do 15 km od niego. W przypadku niektórych obiektów zdarza się, że dostępność obiektów jest dla tych ostatnich nawet mniejsza niż dla osób mieszkających z dala od stolicy powiatu. Może to częściowo wynikać z faktu, że osoby mieszkające do 15 km od siedziby samorządu powiatowego stanowili najliczniejszą kategorię badanych osób. Z drugiej jednak strony liczebność kategorii respondentów, których dom rodzinny znajduje się w odległości od 16 do 25 km od stolicy powiatu była porównywalna. Należy zatem przypuszczać, że na odpowiedzi respondentów wpłynął jeszcze jakiś inny czynnik. Prawdopodobne wydaje się, że kluczowe znaczenie mają tu praktyczne konsekwencje oddalenia od większego miasta. W miejscowościach znacznie oddalonych od stolic powiatów potrzeba zapewnienia danej usługi jest większa. Innymi słowy, im dalej do apteki, biblioteki czy siłowni, tym większa potrzeba by taki obiekt powstał na obszarach wiejskich. Zebrane dane wskazują na to, że odległość 15 km od miasta jest na tyle niewielka, że nie stymuluje powstania większości typów obiektów uwzględnionych w ankiecie. Jednocześnie jest to odległość, która nie jest możliwa do przebycia na co dzień na piechotę, co uzależnia od transportu autobusowego bądź wymusza konieczność korzystania z prywatnych środków transportu.

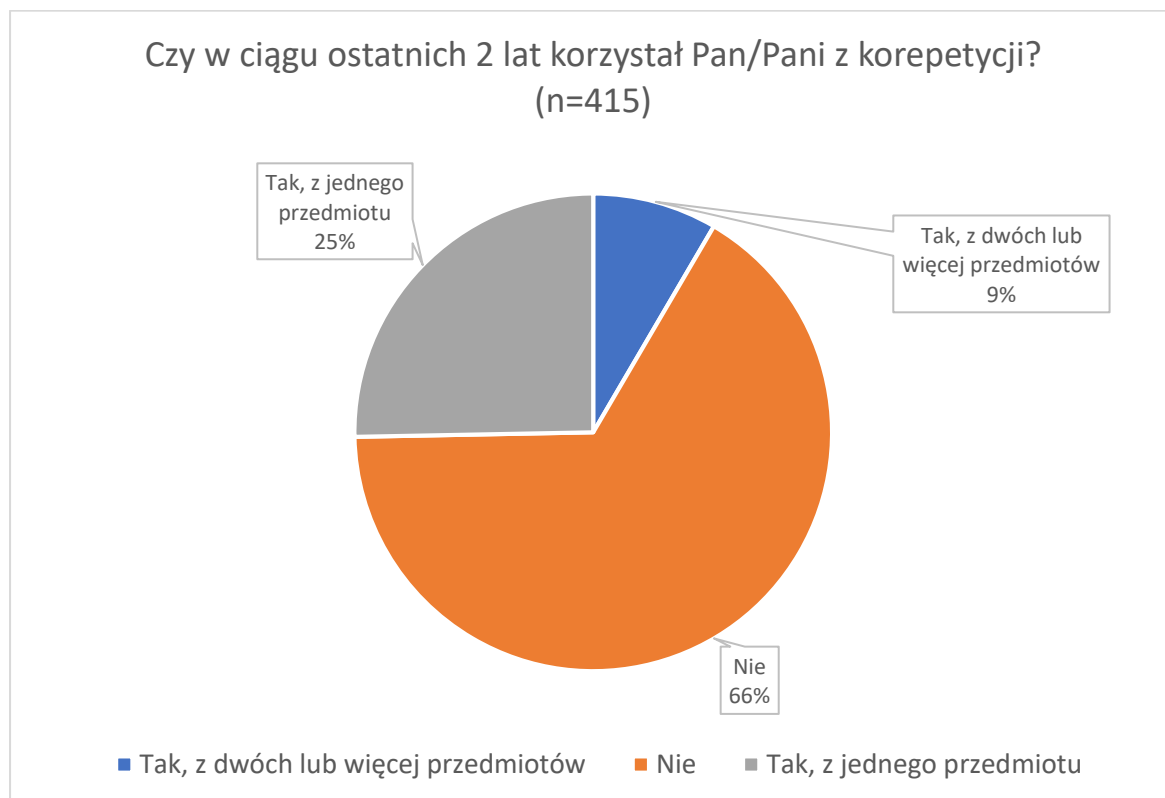
Podsumowując ten wątek należy stwierdzić, że dla osób mieszkających z dala od stolic powiatów kluczowe jest wspieranie powstania obiektów, w których możliwe jest świadczenie ważnych usług społecznych w pobliżu ich miejsca zamieszkania. Z kolei mieszkańcy obszarów wiejskich położonych najbliżej większych miast najbardziej potrzebują dobrej infrastruktury oraz odpowiednich usług transportowych.

Edukacja i możliwość rozwoju własnych zainteresowań

W 2016 roku firma Millward Brown przeprowadziła badania techniką CAWI dotyczące pozaformalnej edukacji. Badanie przeprowadzone było na reprezentatywnej próbie 1313 dorosłych Polek i Polaków posiadających dzieci w wieku 13-19 lat. 31% z nich stwierdziło, że w ciągu minionego roku szkolnego ich dziecko korzystało z płatnych korepetycji¹³⁷. Bardzo podobny wynik zanotowano w opisywanych tu badaniach. Fakt korzystania z korepetycji potwierdziło 34% badanych uczniów szkół rolniczych. Jedna czwarta respondentów korzystała z pomocy w zakresie nauki z jednego przedmiotu, a co dziesiąty z dwóch lub większej ich liczby. Korepetycje są zatem dla uczniów szkół rolniczych pochodzących z obszarów wiejskich dostępne w takim samym

¹³⁷ *Zjawisko korepetycji w Polsce. Raport z badania*. Konfederacja Pracodawców Lewiatan. [http://konfederacja Lewiatan.pl/legislacja/wydawnictwa/ files/publikacje/2016/Raport_Efektywna_Edukacja_22_09_2016.pdf](http://konfederacja Lewiatan.pl/legislacja/wydawnictwa/files/publikacje/2016/Raport_Efektywna_Edukacja_22_09_2016.pdf) (dostęp dnia 18.11.2020).

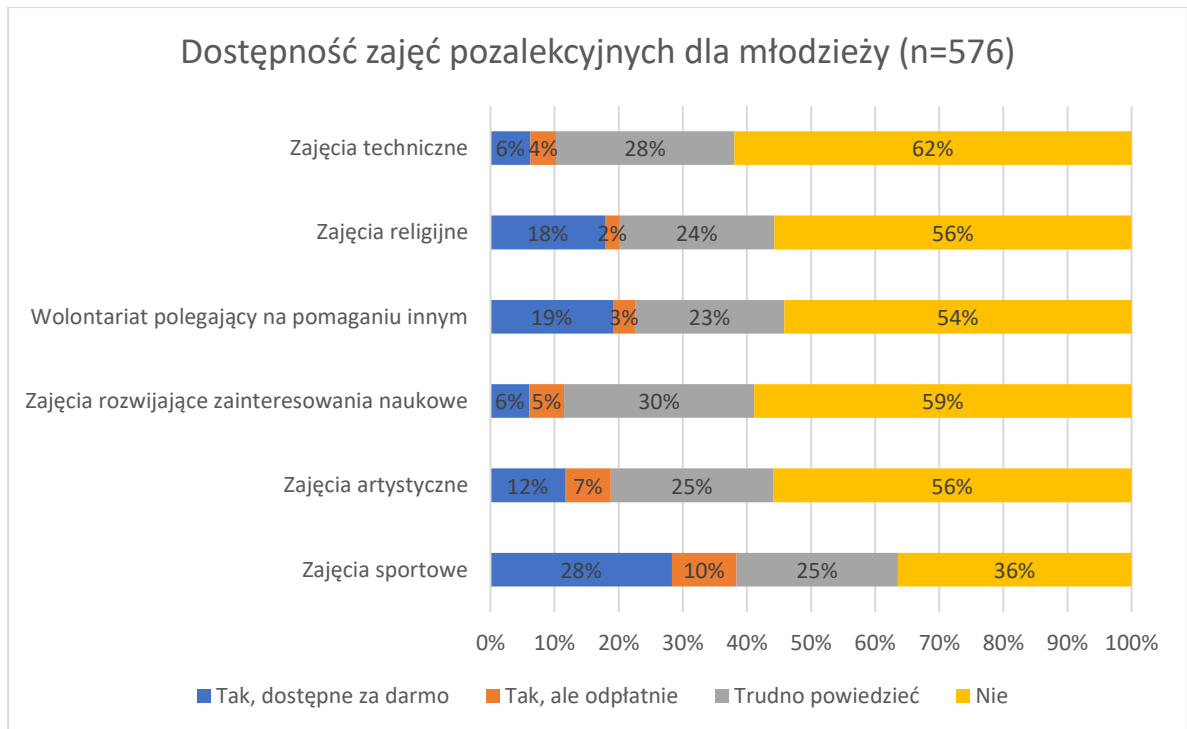
stopniu, co dla ogółu młodych Polaków. Można również stwierdzić, że sam fakt uczenia się w szkole rolniczej nie wpływa na zwiększone zapotrzebowanie na płatne wsparcie w edukacji.

Wykres 57. Korzystanie z korepetycji.

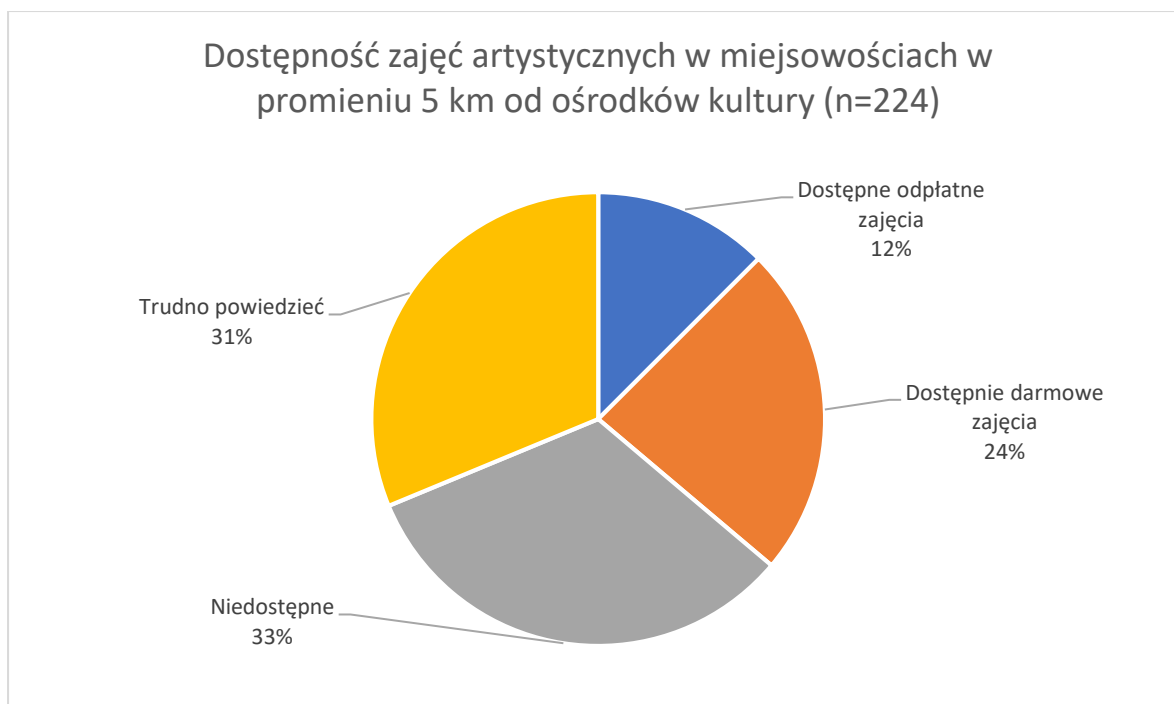
Alarmujące może być to, że korepetycje należą do najlepiej dostępnych dla młodych ludzi zajęć pozalekcyjnych. Uczestniczący w badaniu uczniowie byli proszeni o ocenę dostępności różnego rodzaju zajęć pozalekcyjnych dla młodzieży w odległości 5 km od ich domu rodzinnego. Zadane pytanie brzmiało „Czy w odległości 5 km od Pana/Pani domu rodzinnego dostępne są następujące zajęcia pozalekcyjne dla młodzieży?”. Respondenci mogli określić czy dostępne są różne kategorie zajęć dodatkowych oraz czy są one odpłatne czy darmowe.

Największa liczba osób stwierdziła, że w odległości do 5 km od ich domu dostępne są zajęcia sportowe. Odpłatną lub darmową możliwość skorzystania z nich wskazało 38% uczniów. To bardzo niezadowolający wynik, zwłaszcza, że jednocześnie 80% respondentów stwierdziło, że w ich okolicy jest dostępne boisko sportowe. Na większości boisk na wsi nie odbywają się zatem zorganizowane zajęcia dla młodzieży.

Wykres 58. Dostępność zajęć pozalekcyjnych dla młodzieży.

Odpowiedzi respondentów wskazują, że ośrodki kultury, biblioteki i szkoły nie radzą sobie z tworzeniem oferty dla młodzieży wiejskiej lub, że oferta ta jest wyjątkowo słabo promowana. Tylko 19% ankietowanych uczniów stwierdziło, że w promieniu 5 km od ich domu dostępne są zajęcia artystyczne, przy czym 7% stwierdziło, że zajęcia te są odpłatne. Przypomnijmy, że odpowiadając na wcześniej postawione pytanie 39% młodych ludzi stwierdziło, że w ich okolicy znajduje się ośrodek kultury. Oznaczałoby to, że nie wszystkie tego typu placówki tworzą ofertę zajęć dla młodzieży lub, że wielu uczniów nie jest o niej poinformowanych. Potwierdzają to wyniki pogłębionej analiza danych. Przyglądając się odpowiedziom osób, które wcześniej potwierdziły umiejscowienie ośrodka kultury w odległości do 5 km od ich domów rodzinnych można stwierdzić, że tylko 36% z nich potwierdziło dostępność jakichkolwiek zajęć artystycznych w najbliższej okolicy. Okazuje się zatem, że bliskość ośrodka kultury poprawia dostępność tego typu zajęć pozalekcyjnych, ale w relatywnie niewielkim zakresie.

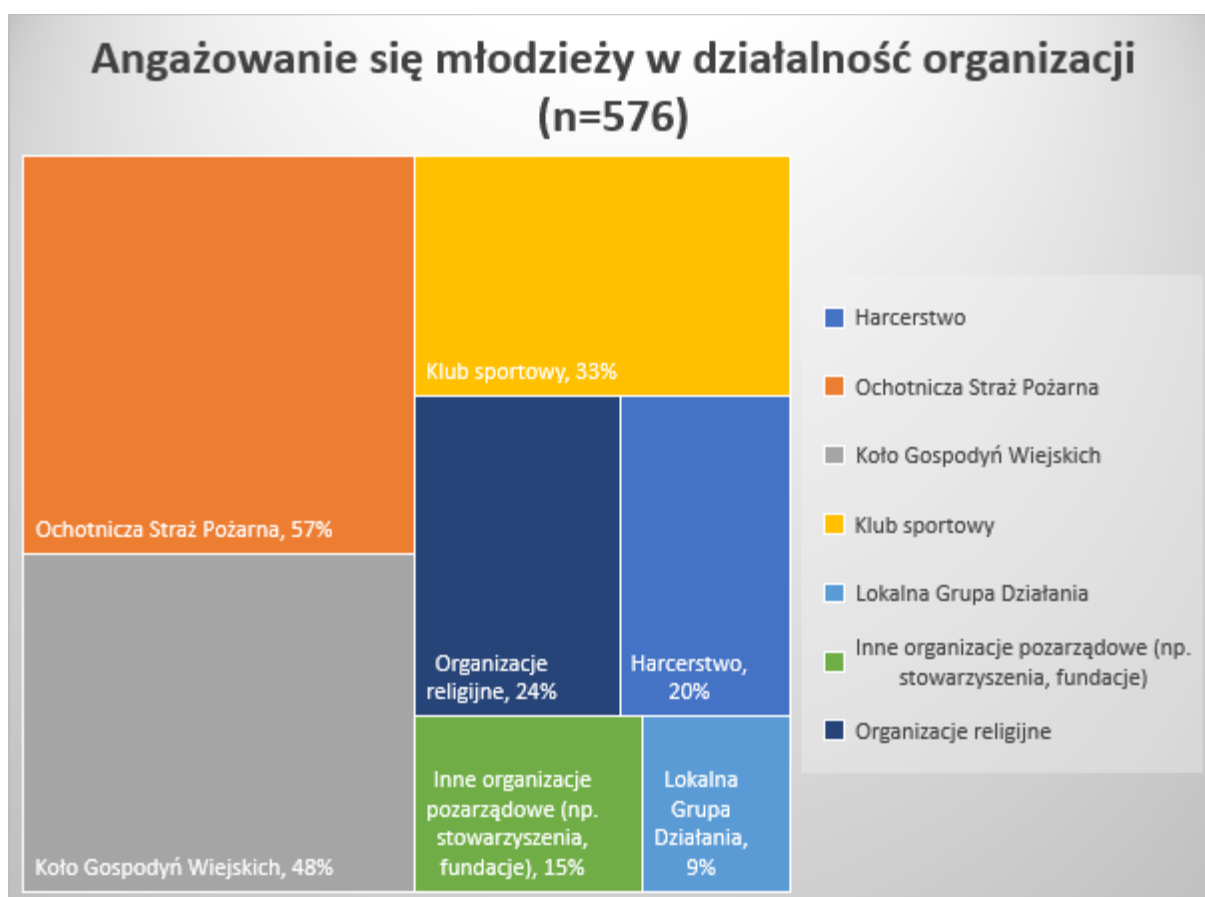
Wykres 59. Dostępność zajęć artystycznych w promieniu 5 km od ośrodków kultury.

W kontekście prezentowanych powyżej danych trzeba zwrócić uwagę na istotną kwestię. Omawiane tu pytanie zawarte w ankiecie dotyczyło dostępności zajęć w odległości do 5 km od domu rodzinnego. Intencją autorów kwestionariusza było zdobycie informacji na temat oferty dla młodych ludzi, która znajduje się w odległości możliwej do przebycia na piechotę. Można przypuszczać, że wiele młodych osób korzysta z zajęć pozalekcyjnych w miejscach dalej oddalonych od domu, będąc jednak przy tym uzależnionym od transportu publicznego bądź dowozu zapewnianego przez rodziców. Pytanie o korepetycje nie zawierało zastrzeżenia dotyczącego oddalenia miejsca ich świadczenia od domu rodzinnego. To mogło wpłynąć na fakt, że są one bardziej dostępne niż wiele innych rodzajów zajęć pozalekcyjnych. Nie zmienia to oczywiście faktu, że oferta dotycząca rozwijania własnych zainteresowań w miejscach położonych blisko miejsca zamieszkania respondentów jest dość uboga. Wielu młodych mieszkańców wsi ma z pewnością ze względu na oddalenie od punktów usługowych i instytucji publicznych o wiele bardziej utrudniony dostęp do zajęć pozalekcyjnych niż ich rówieśnicy z miasta.

Ponad połowa respondentów zdecydowanie stwierdziła, że w odległości 5 km od miejsca ich zamieszkania niedostępne są zajęcia religijne. W równie niewielkim stopniu oferowane są młodym ludziom zajęcia, które pozwalają działać na rzecz społeczności lokalnej w ramach wolontariatu.

Jedynie 24% ankietowanych stwierdziło, że młodzież w ich rodzinnej miejscowości angażuje się w działalność organizacji religijnych. Z kolei 15% respondentów uznało, że młodzież z okolicy angażuje się w działalność organizacji pozarządowych innych niż Lokalne Grupy Działania. Wydaje się, że możliwe jest pobudzenie III sektora do bardziej prężnych działań na rzecz tworzenia oferty dla młodzieży wiejskiej. Bardzo niewielu respondentów przyznało, że młodzież

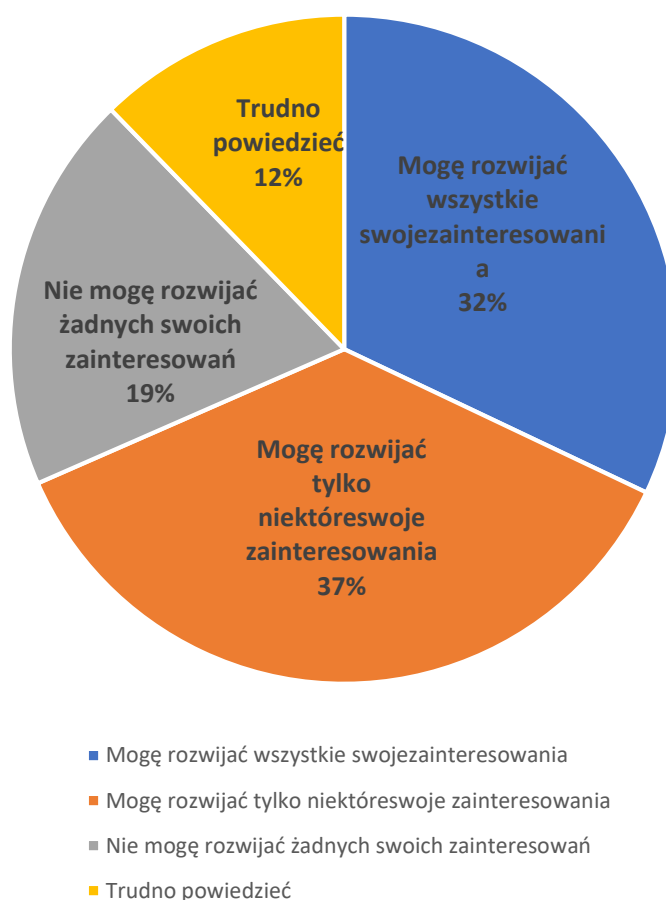
w jakikolwiek sposób angażuje się w działalność LGD (9%). Nie oznacza to, że te organizacje w ogóle nie stymulują tworzenia oferty dla młodych osób, ponieważ w ramach realizacji Lokalnych Strategii Rozwoju dofinansowane są setki projektów, których odbiorcami jest młodzież. Działania te, ze względu na ich projektowy charakter, są kampanijne, tzn. odbywają się jednorazowo lub ustają po odcięciu źródła finansowania. Warto rozważyć w kolejnym okresie programowania Unii Europejskiej umożliwienie wiejskim samorządom, Lokalnym Grupom Działania oraz innym NGO długofalowego rozwoju zajęć pozalekcyjnych. Wydaje się to tym bardziej istotną rekomendacją, że informacje uzyskane od uczniów szkół rolniczych wskazują iż nawet te dostępne na wsi obiekty, jak boiska czy ośrodki kultury nie są w pełni wykorzystane na rzecz aktywizacji młodzieży.

Wykres 60. Angażowanie się młodzieży wiejskiej w działalność organizacji.

Nie zaskakuje, że najbardziej aktywne w zakresie angażowania młodych ludzi w swoje działania są organizacje powszechnie kojarzone z obszarami wiejskimi, czyli ochotnicze straże pożarne oraz koła gospodyń wiejskich. Oprócz nich wyróżniają się jeszcze jedynie kluby sportowe. Aktywność tych dwóch pierwszych typów organizacji cieszyć może osoby przekonane o potrzebie angażowania młodych ludzi w zachowanie wiejskich tradycji. OSP i KGW rozwijają się prężnie i z pewnością mogą być dobrymi partnerami dla organizacji rządowych i samorządowych w tym zakresie.

Czy uważa Pan/Pani, że ma możliwość rozwijania swoich zainteresowań? (n=415)

Wykres 61. Opinie młodych ludzi na temat możliwości rozwijania zainteresowań.

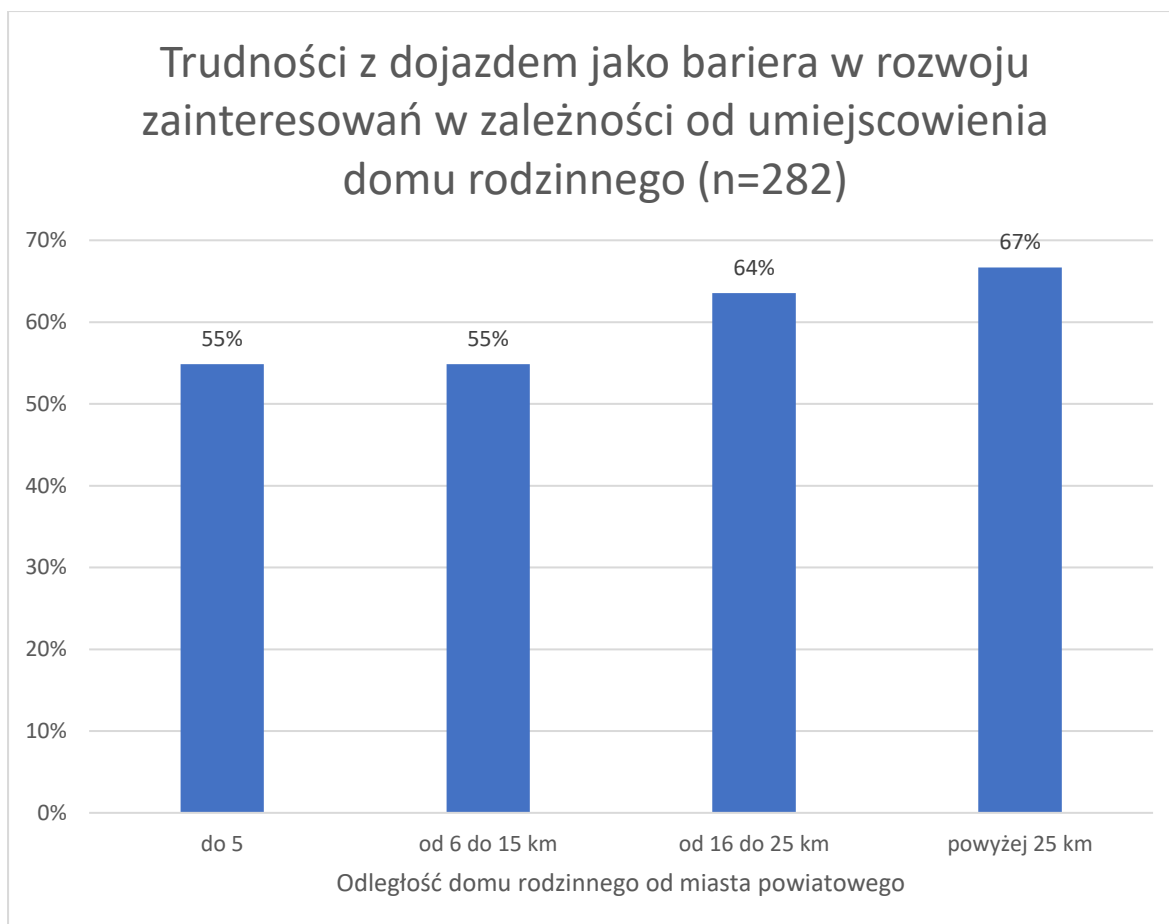
Zainteresowania młodych mieszkańców często wykraczają jednak poza ofertę instytucji działających w środowisku wiejskim. Jedynie 32% badanych uczniów szkół rolniczych stwierdziło, że może rozwijać wszystkie swoje zainteresowania. Pozostali respondenci napotkali w tym zakresie mniejsze lub większe utrudnienia. To niepokojący wniosek. Ankietowani przedstawiciele młodego pokolenia nie mają możliwości rozwijania wszystkich swoich pasji, co może wpłynąć w przyszłości na rozwój ich dróg życiowych i karier zawodowych. Już teraz z pewnością obniża to ich subiektywną ocenę jakości życia. Istotne wydaje się tu jednak pytanie: czy niemożność rozwijania własnych zainteresowań wynika z faktu zamieszkiwania na obszarach wiejskich, czy jest ona raczej pochodną pasji, którym chcieliby się oddawać młodzi ludzie? Dane zgromadzone w zaprezentowanej poniższej tabeli nr 14 uprawdopodobniają raczej tę drugą hipotezę. W tabeli podsumowane zostały odpowiedzi na pytania o czynniki utrudniające rozwijanie zainteresowań młodych ludzi. Na czerwono zostały zaznaczone te z nich, które są najczęściej deklarowanymi barierami, a na zielono te, które najrzadziej dokuczają uczniom szkół rolniczych. Należy tu jeszcze

zaznaczyć, że na pytanie o utrudnienia w rozwoju zainteresowań nie odpowiadały osoby, które wcześniej stwierdziły, że mogą bez przeszkód realizować wszystkie swoje pasje.

Czynniki potencjalnie utrudniające rozwijanie zainteresowań (n=282)			
	Nie utrudnia	Trudno powiedzieć	Utrudnia
Brak pieniędzy	51%	14%	35%
Trudności z dojazdem do miejsc, w których mógłbym/abym to robić	27%	14%	59%
Trudności z dostępem do internetu	73%	11%	15%
Brak dostępu do odpowiedniej infrastruktury, np. sportowej, kulturalnej	33%	27%	41%
Brak własnego samochodu	41%	9%	50%
Niewystarczające wsparcie ze strony rodziców lub opiekunów	62%	17%	21%
Brak odpowiedniego sprzętu komputerowego	58%	16%	26%
Nieznajomość języków obcych	39%	25%	36%
Brak czasu	35%	23%	41%

Tabela 14. Ocena czynników potencjalnie utrudniających rozwijanie zainteresowań.

Trzema najczęściej wskazywanymi barierami w rozwoju zainteresowań są trudności z dojazdem, brak własnego samochodu oraz brak dostępu do odpowiedniej infrastruktury. Problemem jest więc dostępność różnego rodzaju usług i obiektów. Nie ma przy tym istotnego znaczenia jak daleko od miasta powiatowego oddalony jest dom rodzinny respondenta lub respondentki, co obrazuje wykres nr 62. Przedstawia on graficznie odsetek osób mieszkających w różnym oddaleniu od miast powiatowych, którym problemy z dojazdem utrudniają rozwijanie własnych zainteresowań. Jednoznacznie pokazuje, że im bardziej rodzinna miejscowość badanych osób oddalona jest od większego ośrodka miejskiego, tym większą barierą w spędzaniu czasu wolnego zgodnie ze swoimi preferencjami są problemy z dojazdem.

Wykres 62. Trudności z dojazdem jako bariera w rozwoju zainteresowań.

Brak sprzętu komputerowego oraz trudności z dostępem do internetu należą do najmniej istotnych barier w rozwoju zainteresowań wskazanych przez badanych młodych ludzi. Tutaj znów nasuwa się pytanie nakazujące baczniej przyjrzeć się zgromadzonym danym: czy oznacza to, że młodzież praktykuje hobby niewymagające dostępu do sieci, czy też raczej dostęp ten jest na tyle dobry, że jego jakość nie utrudnia większości respondentów rozwijania własnych pasji? Do tego wątku wrócimy w jednym z kolejnych podrozdziałów, ale już teraz można powiedzieć, że badane osoby nie skarżyły się na problemy z dostępem do sieci internetowej. Istotniejszym problemem jest dla nich zatem brak odpowiedniej oferty i obiektów w bliskiej odległości od miejsca zamieszkania lub, patrząc na ten problem z innej perspektywy, problemy z dojazdem do większych ośrodków miejskich. Wielu młodych ludzi chcąc rozwijać swoje pasje musi korzystać z niedoskonałego transportu publicznego lub jest uzależniona od dowożenia ich w potrzebne miejsca przez rodziców, innych członków rodziny, sąsiadów czy znajomych.

Zaangażowanie w działania na rzecz ochrony środowiska

Jednym z celów opisywanego w niniejszym raporcie badania było zdobycie informacji na temat zaangażowania młodzieży wiejskiej w działania na rzecz ochrony środowiska. Jest to kluczowy temat z perspektywy jakości życia mieszkańców obszarów wiejskich. Wieś stereotypowo uznawana jest za miejsce „czyste”, nieskażone. Na tym skojarzeniu bazuje dążenie do promowania żywności

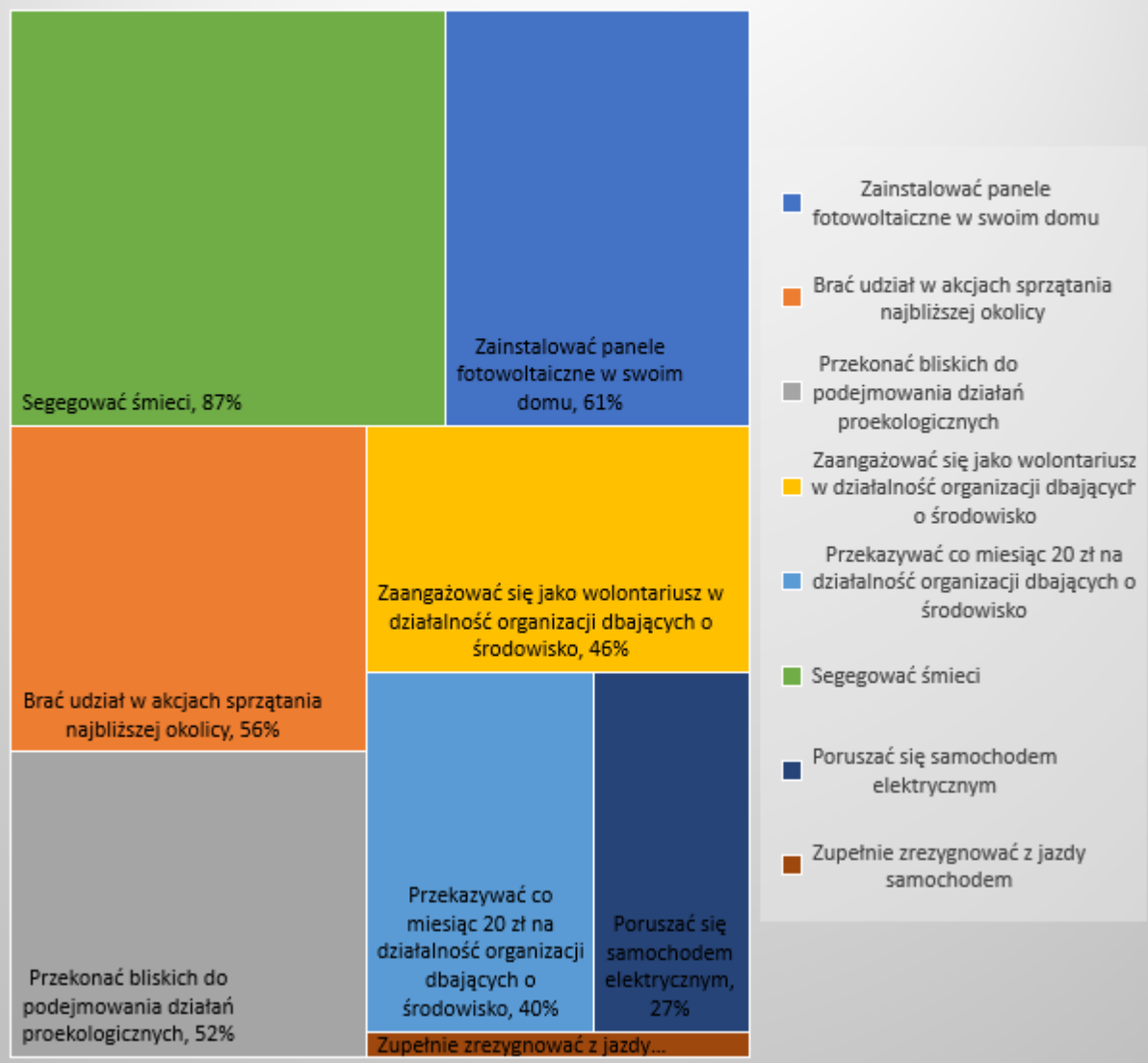
produkowanej na obszarach wiejskich jako tradycyjnej i ekologicznej. Żywność „prosto od rolnika” ma budzić pozytywne emocje i sprzyjać zachowaniu zdrowia i dobrej kondycji. Z drugiej strony w przestrzeni wiejskiej spotkać można również inną narrację, według której wielu mieszkańców wsi cechuje się niskim poziomem świadomości ekologicznej, co przejawia się m.in. zanieczyszczeniem powietrza, zdegradowaniem wód czy też składowaniem odpadów w miejscach do tego nie przeznaczonych. Tego typu problemy zdiagnozowane zostały m.in. w wielu strategiach rozwoju wdrażanych obecnie przez Lokalne Grupy Działania.

W 2018 roku opracowany został na zlecenie Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej raport dotyczący świadomości ekologicznej Polek i Polaków. Omówione są w nim wyniki badania ankietowego przeprowadzonego na reprezentatywnej próbie dorosłych Polaków. Respondenci byli pytani między innymi o to, od kogo lub czego w największym stopniu zależy stan środowiska naturalnego. Największa grupa z nich, aż 56% stwierdziła, że najważniejsza jest tu aktywność podejmowania przez każdego z mieszkańców naszego kraju. Zdecydowanie mniej osób za główne odpowiedzialne podmioty uważało władze lokalne bądź centralne. Jednocześnie wielu respondentów przyznaje się do nieznamomości podstawowych pojęć związanych z ochroną środowiska, przyznaje, że nigdy nie szukała żadnych informacji na ten temat, a podstawowym źródłem informacji o ekologii jest dla nich telewizja¹³⁸. Odnosząc się do danych omawianych w raporcie NFOŚGW można stwierdzić, że uczniowie szkół rolniczych wykazują się ponadprzeciętną gotowością do podejmowania działań związanych z ochroną środowiska. Dane na ten temat zostały zebrane na poniższej grafice (wykres nr 63).

Zebrane dane wskazują, że segregacja śmieci postrzegana jest przez młodych ludzi jako czynność rutynowa. Gotowość jej praktykowania wyraziło aż 87% respondentów. W tym kontekście należy stwierdzić, że zadaniem państwa jest zorganizowanie skutecznego systemu zbierania i przetwarzania odpadów. Niepowodzenie w tym zakresie będzie roznijac się z postawami, które przejawiają młodzi ludzie.

¹³⁸ *Trackingowe badania świadomości i zachowań ekologicznych mieszkańców Polski. Raport z badania.* Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej. 2018.
<https://www.gov.pl/web/klimat/badania-swiadomosci-ekologicznej> (dostęp dnia 18.11.2020).

Gotowość do podejmowania działań na rzecz ochrony środowiska (n=576)

Wykres 63. Gotowość młodych ludzi do podejmowania działań na rzecz ochrony środowiska.

Coraz większym powodzeniem na obszarach wiejskich cieszą się ekologiczne rozwiązania w zakresie produkcji energii elektrycznej. 61% ankietowanych uczniów szkół rolniczych byłoby w przyszłości gotowa zamontować je w swoim gospodarstwie domowym. Bardzo wielu młodych ludzi deklaruje jednocześnie chęć do wyjścia z działaniami ekologicznymi poza własny dom. 56% z nich byłoby skłonnych przyłączyć się do akcji sprzątnięcia okolicy, a 46% wyraża chęć do zaangażowania się w działalność organizacji dbających o środowisko. Trzeba w tym względzie przywołać jeden z wcześniej omawianych rezultatów badań. Obecnie jedynie 15% uczniów szkół rolniczych raportuje fakt zaangażowania się młodych ludzi z ich miejscowości w działalność organizacji pozarządowych. Ta różnica pokazuje jak duży jest potencjał zaangażowania młodzieży wiejskiej. Konieczne jest wsparcie organizacji, które potrafiłyby go wykorzystać, tworząc jednocześnie atrakcyjną ofertę dla młodych mieszkańców wsi. Dodatkowym potwierdzeniem ich

ponadprzeciętnego przywiązania do ekologii jest to, że aż 40% byłoby gotowych przekazać comiesięczny datek na organizacje dbające o środowisko.

Działaniami na rzecz ochrony środowiska, które spotkały się z najmniejszym uznaniem badanych osób było korzystanie z auta elektrycznego oraz ewentualna całkowita rezygnacja z jazdy własnym samochodem. To ostatnie nie może dziwić w kontakcie stwierdzonego faktu, że domy rodzinne tak wielu młodych ludzi są znacznie oddalone od istotnych dla nich obiektów. Fakt, że mimo wysokiej świadomości ekologicznej uczniowie szkół rolniczych nie są w większości skłonni do rezygnacji z poruszania się własnym samochodem napędzonym silnikiem spalinowym świadczy o tym, jak istotną sprawą jest dla nich możliwość przemieszczania się i samodzielnego docierania do miejsc, w których dostępne są istotne produkty i usługi.

Kompetencje cyfrowe

Współcześni dwudziestolatkowie nie znają świata, w którym nie istnieje komputer, telefon komórkowy i Internet. Technologie cyfrowe nie są z ich perspektywy innowacjami, lecz czymś naturalnym i oczywistym. Dziś nie należy już pytać czy młodzi ludzie korzystają z Internetu, lecz jak intensywnie i w jaki sposób to robią. Dostęp do internetu jest traktowany jak każda inna usługa społeczna, która powinna być zapewniona poszczególnym społecznościom lokalnym. Młodzi ludzie na obszarach wiejskich z pewnością oczekują, że ich dostęp do sieci internetowej będzie zapewniony na co najmniej takim samym poziomie jak rówieśników z miast.

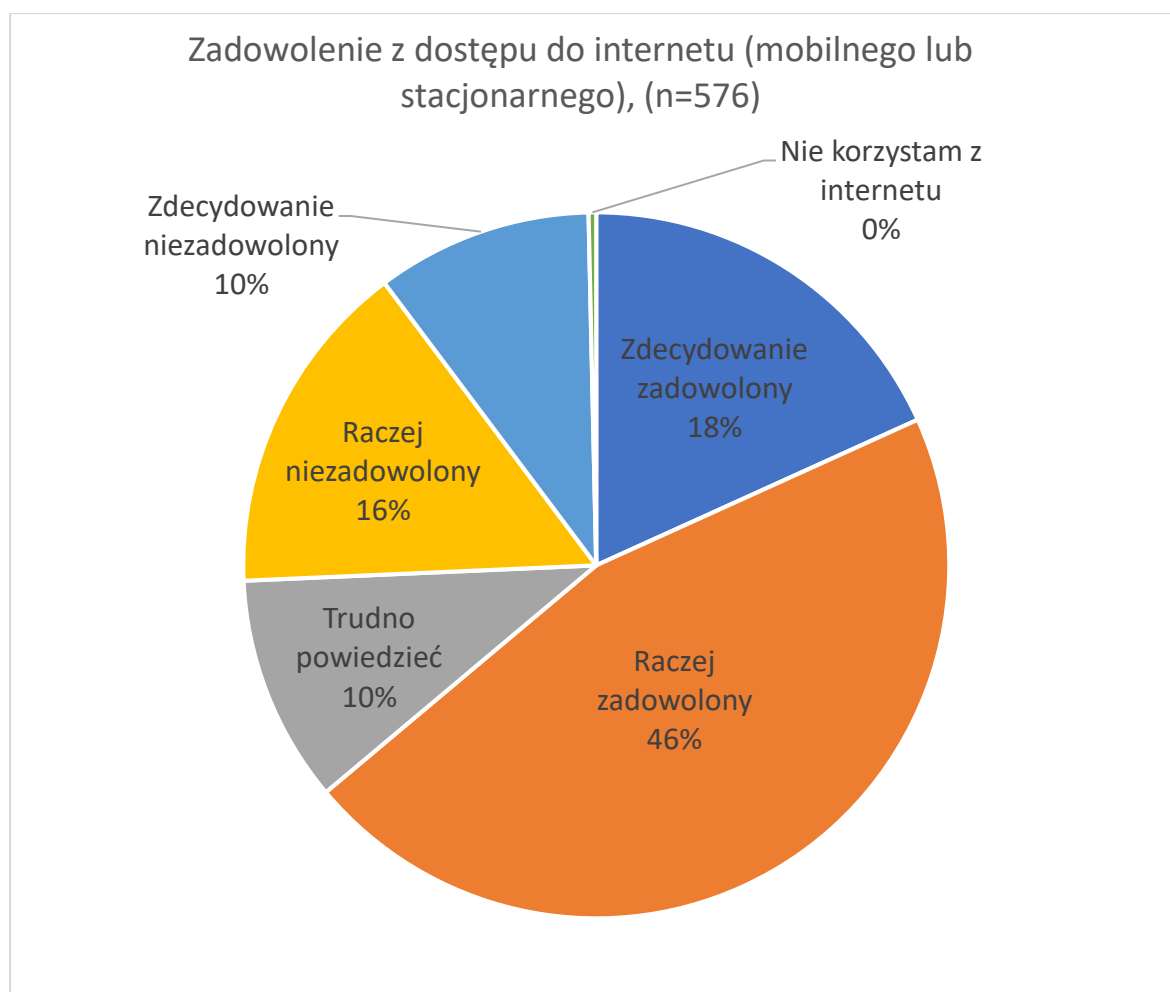
Dane zamieszczone na wykresie nr 64 potwierdzają powyższe twierdzenia. Tylko dwoje respondentów (spośród ogólnej liczby 576 badanych) stwierdziło w ankiecie, że nie korzysta z Internetu. Nawet jeśli te odpowiedzi nie są po prostu omyłką, to i tak należy uznać, że praktycznie nie ma młodych ludzi, którzy funkcjonują całkowicie poza sferą Internetu. Zaskakuje natomiast fakt, że większość młodych osób deklaruje zadowolenie z jakości swojego dostępu do sieci. Tylko 26% respondentów wyraziło niezadowolenie z tego powodu. To zadziwia, ponieważ w ostatnich latach temat niedostatecznego rozwoju połączeń szerokopasmowych na wsi był często obecny w dyskursie publicznym. Potencjalnych wytłumaczeń tego zaskakującego rezultatu badania jest kilka:

- Poprawa infrastruktury internetowej. W niektórych regionach Polski udało osiągnąć się podstęp w zakresie infrastruktury do przesyłu danych. Jej rozwój był przedmiotem wielu projektów realizowanych na szczeblu lokalnym i centralnym, także finansowanych ze środków Funduszy Europejskich.
- Sposób, w jaki z Internetu korzystają młodzi ludzie. Pytanie zadane w ankiecie dotyczyło wszelkich możliwych sposobów łączenia się z siecią. Młodzi ludzie prawdopodobnie łączą się z siecią na różne sposoby, zarówno w bardziej tradycyjny sposób, czyli poprzez komputer osobisty i przeglądarkę internetową, jak również poprzez urządzenia mobilne

i różnego rodzaju aplikacje. Możliwe, że wykorzystując te różne urządzenia łącznie osiągają zadowalający dostęp do Internetu.

- Rosnąca popularność Internetu oferowanego przez sieci komórkowe. Ich zasięg na obszarach wiejskich jest coraz lepszy.

Warto ten wątek uwzględnić w kolejnych badaniach wiejskich, ponieważ owa sprzeczność pomiędzy przekonaniem o problemach z dostępem do Internetu na wsi i dobrą jego oceną przez młodych mieszkańców obszarów wiejskich jest bardzo zastanawiająca.

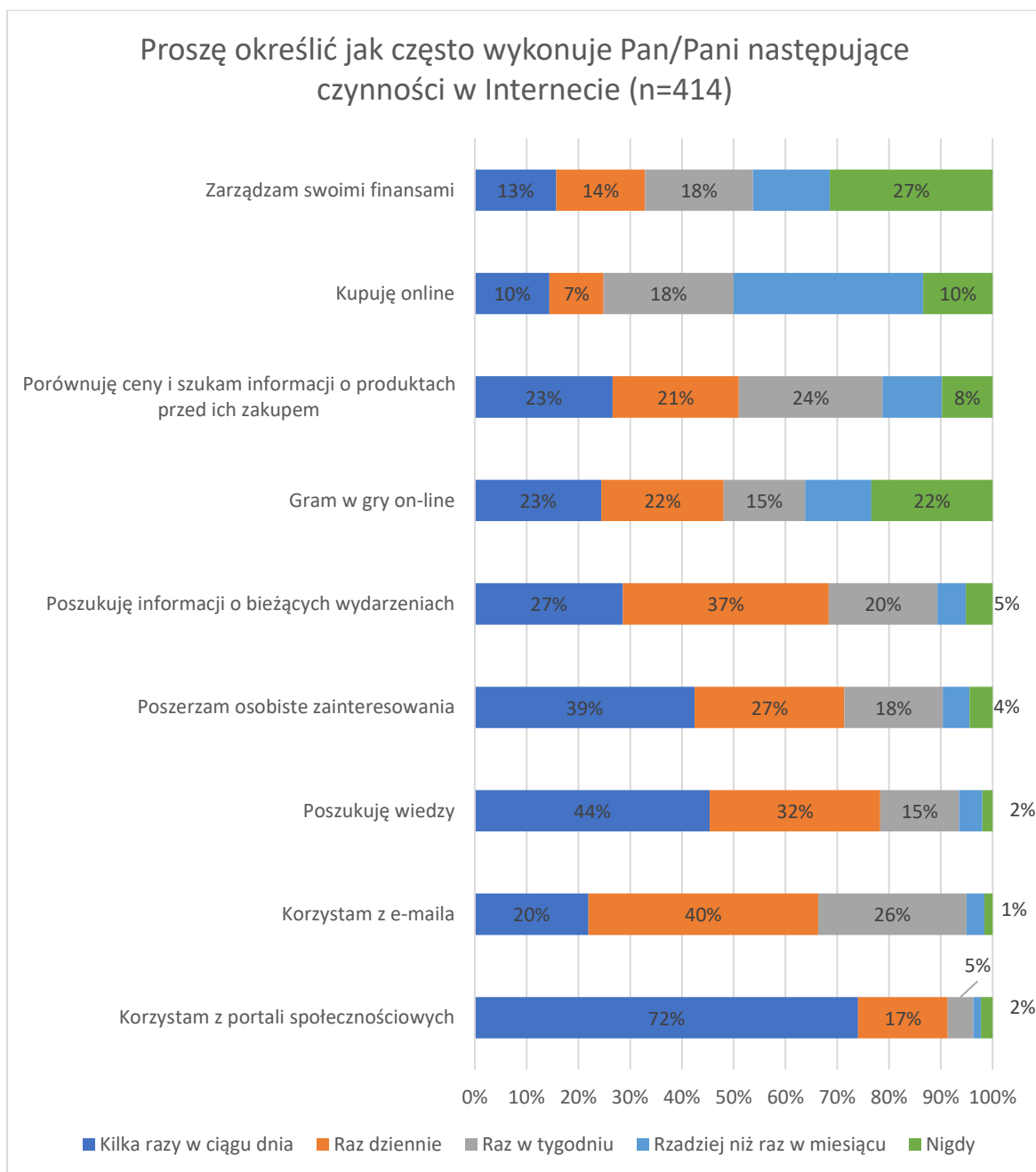
Wykres 64. Zadowolenie z dostępu do Internetu.

Kluczowym środowiskiem wychowawczym dla młodzieży są grupy rówieśnicze. Nie zmienia się to nawet w czasach, gdy kontakty międzyludzkie w dużej mierze przenoszą się do przestrzeni wirtualnej. W tym kontekście nie dziwi, że najintensywniej praktykowaną przez uczniów szkół rolniczych aktywnością w internecie jest korzystanie z portali społecznościowych. Codziennie robi to aż 89% badanych osób, a 72% przyznaje, że do tych portali loguje się kilka razy dziennie. To wskazuje, że wykorzystywane są do tego urządzenia mobilne i może potwierdzać przypuszczenie, że zadowolenie z dostępu do internetu jest w przypadku młodego pokolenia pochodną jakości zasięgu sieci komórkowej w ich okolicy. Wynik ten pokazuje jasno: odpowiedni

dostęp do internetu jest dla młodych ludzi nie tylko kwestią dostępu do wiedzy czy usług cyfrowych, ale przede wszystkim jest on warunkiem podtrzymywania relacji z rówieśnikami.

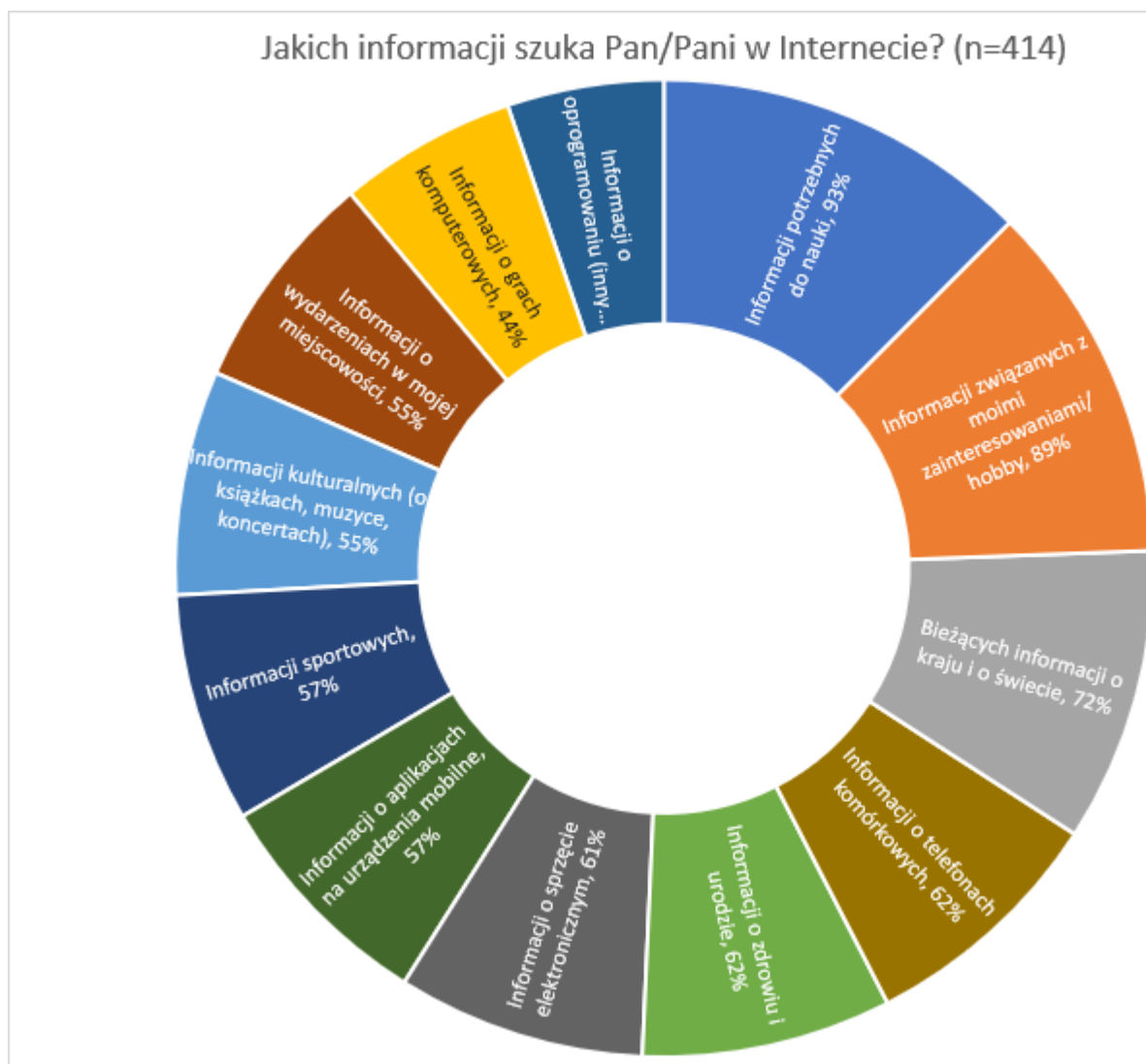
Z mniejszą intensywnością sieć komputerowa jest wykorzystywana jako źródło wiedzy potrzebnej do nauki i rozwijania własnych zainteresowań. Co najmniej raz dziennie obie te czynności wykonuje około 70% uczniów szkół rolniczych, ale w tym przypadku znacznie mniejszy jest odsetek osób, które deklarują, że poszukują w sieci tego typu informacji kilka razy dziennie. W porównaniu z korzystaniem z portali społecznościowych możemy zatem mówić o znacznie mniejszej aktywności młodych ludzi na tym polu wirtualnej rzeczywistości, ale jest to niewątpliwie również istotny obszar ich funkcjonowania w Internecie. W tym kontekście należy stwierdzić, że odpowiedni dostęp do sieci jest tożsamy z możliwością kształcenia się i samorozwoju.

Wśród potencjalnych aktywności podejmowanych w sieci, o które uczniowie szkół rolniczych byli pytani w badaniu ankietowym wyróżnia się jeszcze poszukiwanie informacji o bieżących wydarzeniach. Codziennie robi to aż 64% badanych osób. Widać wyraźnie, że internetowe kanały przekazywania informacji wypierają tradycyjne media. Wynik ten jednocześnie świadczy o tym, że młodzi ludzie na wsi interesują się bieżącymi wydarzeniami. W tym kontekście można stwierdzić, że obecność w przestrzeni wirtualnej wyrównuje ich szanse na udział w życiu publicznym. W epoce przedcyfrowej był on z pewnością łatwiej dostępny dla mieszkańców miast. Obecnie, pod warunkiem, że zapewniona jest właściwa jakość połączenia z siecią, młodzież wiejska może mieć dostęp do najnowszych informacji, filmów czy publikacji w takim samym stopniu, jak rówieśnicy z ośrodków miejskich. Wyniki przeprowadzonych badań pokazują, że większość młodych mieszkańców wsi rzeczywiście z tej możliwości korzysta.

Wykres 65. Czynności wykonywane w Internecie.

W ankiecie kierowanej do uczniów szkół rolniczych zawarto pytanie pogłębiające wątek na temat informacji szukanych przez młodych ludzi w Internecie. Wskazania respondentów były tu bardzo zróżnicowane, co obrazuje wykres nr 66.

Wykres 66. Informacje poszukiwane w Internecie.

Aż 89% uczniów szkół rolniczych biorących udział w badaniu stwierdziło, że Internet jest dla nich źródłem informacji związanych z ich przedmiotem zainteresowań. Wśród nich znajdują się na pewno sport (57%), sprzęt elektroniczny (61%), zdrowie i uroda (62%).

Internet jest podstawowym narzędziem wspierającym edukację szkolną. 93% ankietowanych uczniów mieszkających na obszarach wiejskich poszukuje w sieci informacji potrzebnych do nauki. Nie odbiegają oni pod tym względem od swoich miejskich rówieśników.

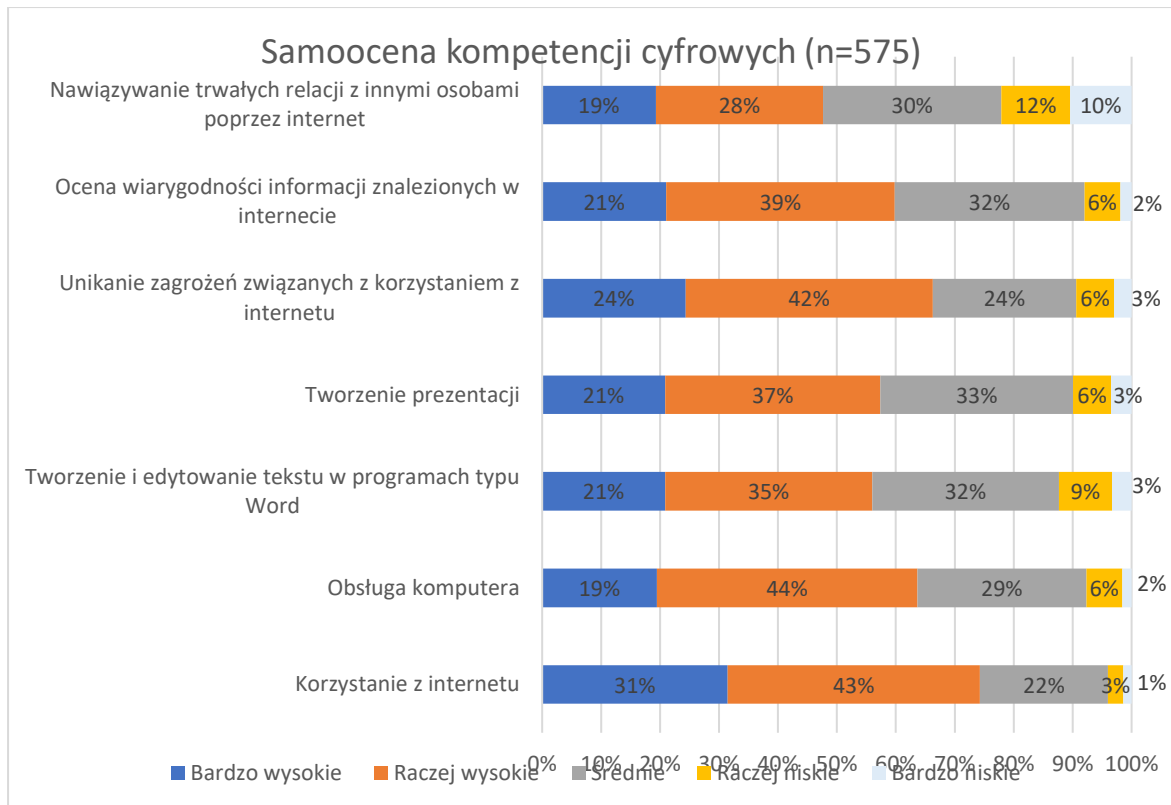
Warto zwrócić uwagę, że więcej młodych ludzi szuka w Internecie informacji o świecie (72%) niż informacji o wydarzeniach w swojej miejscowości (55%). Niekoniecznie musi to świadczyć o tym, że nie interesują się oni lokalnymi sprawami. Rodzinne miejscowości niektórych respondentów są zbyt małe by w sieci funkcjonowały jakieś kanały informacji o nich. W wielu przypadkach lokalni mieszkańcy mogą zadowalać się tradycyjnymi kanałami komunikacji, jak tablice informacyjne. Z drugiej strony portale społecznościowe, lokalne blogi, listy e-mailingowe i inne tego typu narzędzia są z powodzeniem wykorzystywane do informowania mieszkańców wsi o lokalnych

sprawach, organizowaniu ich wokół rozwiązywania lokalnych problemów, mobilizowania do wspólnych działań. Tego typu narzędzia będą w przyszłości wykorzystywane w projektach polegających na tworzeniu tzw. inteligentnych wiosek (smart village), które będą wspierane w okresie programowania UE 2021-27.

Internet jest środowiskiem życia młodzieży, ale spędzanie dużej ilości czasu w sieci nie jest jeszcze równoznaczne z posiadaniem wysokich kompetencji cyfrowych. Intensywność życia, które toczy się w sieci powoduje, że kompetencje w zakresie korzystania z niej, programowania czy obsługi urządzeń elektronicznych są obszarami, w których mogą pojawiać się nierówności. Sprawne poruszanie się w Internecie daje przewagę konkurencyjną w obszarach edukacji, rynku pracy, aktywności społecznej. Konieczne jest monitorowanie kompetencji cyfrowych młodzieży wiejskiej, aby przeciwdziałać nierównościom w tym zakresie. W niniejszym raporcie są one ujęte jako jeden z bardzo wielu potencjalnych obszarów nierównego traktowania młodzieży wiejskiej. Nie jest on więc pogłębioną diagnozą tego problemu, ale wskazuje obszary tematyczne, którym warto w przyszłości poświęcić bardziej dogłębne opracowania.

Odpowiedzi uczniów szkół rolniczych zobrazowane na poniższym wykresie wskazują, że ich samoocena w zakresie kompetencji cyfrowych jest generalnie wysoka, niezależnie od rodzaju kompetencji, o które byli oni pytani. Jedynie od kilku do kilkunastu procent młodych osób nisko ocenia swoje kompetencje. Przyglądając się bliżej tym danym można jednak stwierdzić, że ta ocena nie jest zarazem nadmiernie optymistyczna. W przypadku prawie każdego typu odpowiedzi około jedna trzecia badanych ocenia swoje kompetencje jako średnie. W każdym przypadku ocena „raczej wysokie” dominuje nad oceną „bardzo wysokie”. Jednoznacznie wskazuje to na fakt, że młodzi ludzie widzą potencjał do podnoszenia swoich kompetencji cyfrowych. Z pewnością jest zatem popyt na tego typu działania wśród młodzieży wiejskiej.

W sieci występuje wiele zagrożeń, związanych z niewłaściwymi treściami dla młodych osób, różnego rodzaju kradzieżami (danych, tożsamości, pieniędzy, własności intelektualnej), dezinformacją (fake news, pseudonauka). Może zastanawiać, że łącznie 66% ankietowanych ocenia swoje kompetencje w zakresie unikania tego typu niebezpieczeństw jako bardzo lub raczej wysokie. Jedynie 9% ankietowanych uznało, że ich kompetencje w tym zakresie są niskie. Wydaje się, że uczniowie mogą w tym względzie przeceniać swoje możliwości. Warto by w przyszłości temat ten pogłębiony został przez pedagogów i specjalistów od cyfrowych zagrożeń.

Wykres 67. Samoocena kompetencji cyfrowych.

Podsumowując wątek sposobu funkcjonowania młodych ludzi z obszarów wiejskich w Internecie można stwierdzić, że przeprowadzone badania nie wskazują, by różnił się on w znaczący sposób od tego praktykowanego przez ich miejskich rówieśników. Nic nie sugeruje też, by młodzież wiejska była nierówno traktowana pod względem dostępu do Internetu. Potrzeba obecności w sieci jest tak duża, że ludzie na poziomie lokalnym rozwiązują problemy z dostępem do niej. Przestrzeń wirtualna jest niezwykle istotna dla współczesnych młodych ludzi i jest ona obszarem, w którym w przyszłości mogą pojawiać się nierówności pomiędzy młodzieżą wiejską i miejską.

Dobrostan psychiczny, relacje międzypokoleniowe i poczucia zagrożenia dyskryminacją

Jedną z hipotez, którą próbowano potwierdzić bądź obalić w toku badania dotyczyła powiązania pomiędzy nierównym traktowaniem młodych osób mieszkających na obszarach wiejskich, a ich dobrostanem psychicznym. Zebrane dane nie potwierdzają prawdziwości twierdzenia, że fakt mieszkania na obszarach wiejskich negatywnie wpływa na kondycję psychiczną młodzieży wiejskiej.

W kwestionariuszu ankiety umieszczono pytanie w formie tabeli zawierającej 10 stwierdzeń. Zostały one zaczerpnięte z ankiety, którą w swoich badaniach zastosowały wcześniej Karolina Kossakowska i Magdalena Zadworna z Uniwersytetu Łódzkiego¹³⁹. Dzięki temu możliwe było

¹³⁹ Kossakowska, K., Zadworna, M. (2019). Wybrane aspekty dobrostanu psychicznego uczniów na różnych etapach edukacji. *Doniesienia wstępna. Studia edukacyjne*, 5/2019, s. 221-235.

skorzystanie z narzędzia badawczego, które dowiodło już swojej skuteczności. Pierwsze 4 twierdzenia, które oceniali badani uczniowie dotyczyły zadowolenia z różnych sfer życia. Kolejne 6 zdań dotyczyło różnych aspektów funkcjonowania w rozmaitych środowiskach społecznych.

Samocena dobrostanu psychicznego (n=415)					
	Zdecydowanie się zgadzam	Raczej się zgadzam	Trudno powiedzieć	Raczej się nie zgadzam	Zdecydowanie się nie zgadzam
Jestem ogólnie zadowolony z mojego życia	33%	35%	16%	10%	6%
Jestem zadowolony z mojej sytuacji w szkole	27%	38%	17%	11%	7%
Jestem zadowolony z mojej sytuacji rodzinnej	44%	32%	12%	6%	6%
Jestem zadowolony z moich relacji z rówieśnikami	44%	35%	12%	4%	5%
W moim otoczeniu są osoby, które wysłuchają mnie, kiedy potrzebuję się wygadać	46%	31%	13%	5%	5%
Umiem sobie poradzić z większością problemów, które mnie spotykają	33%	42%	14%	6%	6%
Rzadko popadam w konflikty z nauczycielami	46%	35%	10%	4%	6%
Moi rówieśnicy akceptują mnie takiego, jaki jestem	41%	35%	15%	5%	5%
Kiedy jestem w trudnej sytuacji, zazwyczaj wiem co robić	27%	41%	22%	5%	5%
Kiedy dopada mnie stres, umiem sobie z nim poradzić	21%	39%	22%	8%	10%

Tabela 15. Samocena dobrostanu psychicznego.

Gdyby dobrostan psychiczny młodzieży wiejskiej oceniać jedynie na podstawie danych zawartych w powyższej tabeli, to należałoby stwierdzić, że zagrożenia z nim związane dotyczą niewielkiej grupy młodych ludzi. Badani deklarowali najmniejsze zadowolenie ze swojej sytuacji w szkole. Nieco niepokojące może być, że młodzi ludzie dość często wątpili w swoje kompetencje z radzeniem sobie z trudnymi sytuacjami i stresem. W związku z tym konieczne jest bardziej dogłębne sprawdzenie jak powyższe twierdzenia oceniali poszczególni respondenci. Istotny jest nie sam rozkład odpowiedzi w całej badanej grupie, ale to jak powiązane są ze sobą odpowiedzi udzielane przez pojedyncze osoby. Pozwoli to na sprawdzenie czy znaleźli się wśród nich młodzi ludzie, którzy negatywnie oceniali większość stwierdzeń, tzn. pesymistycznie postrzegali zarówno swoje zadowolenie z sytuacji życiowej jak i swój sposób funkcjonowania w różnych grupach społecznych.

Respondenci oceniali poszczególne stwierdzenia w pięciostopniowej skali. Poszczególnym ocenom na etapie analizy przypisano wartości punktowe według następującego klucza:

1. Zdecydowanie zgadzam się ze stwierdzeniem – 1 punkt
2. Raczej zgadzam się ze stwierdzeniem – 2 punkty
3. Trudno powiedzieć – 3 punkty
4. Raczej nie zgadzam się ze stwierdzeniem – 4 punkty
5. Zdecydowanie nie zgadzam się ze stwierdzeniem – 5 punktów.

Zsumowanie punktów przyznanych przez danego respondenta pierwszym 4 stwierdzeniom pozwala sformułować uogólnioną samoocenę jego sytuacji życiowej. Z kolei zsumowanie ocen przypisanych kolejnych 6 stwierdzeniom pozwala na określenie generalnej samooceny jego funkcjonowania w różnych grupach społecznych. Zsumowanie punktów przyznanych wszystkim 10 stwierdzeniom tworzy natomiast uogólniony wskaźnik dobrostanu psychicznego. W poniższej tabeli umieszczono informacje na temat odsetka badanych osób, którzy uzyskali dane oceny w każdej z trzech skal.

Zadowolenie z sytuacji życiowej (n=415)	
Punkty w przedziale od – do	Odsetek respondentów, którzy mieszczą się w danym przedziale
Od 4 do 8 punktów – zdecydowane zadowolenie z sytuacji życiowej	62%
Od 9 do 15 – umiarkowane zadowolenie z sytuacji życiowej	32%
Od 16 do 20 – niezadowolenie z sytuacji życiowej	6%
Zadowolenie z funkcjonowania w grupach	
Punkty w przedziale od – do	Odsetek respondentów, którzy mieszczą się w danym przedziale
Od 6 do 15 punktów – zdecydowane zadowolenie z funkcjonowania w grupach	78%
Od 16 do 24 punktów – umiarkowane zadowolenie z funkcjonowania w grupach	18%
Od 6 do 15 punktów – niezadowolenie z funkcjonowania w grupach	4%
Ogólna ocena dobrostanu psychicznego	
Punkty w przedziale od – do	Odsetek respondentów, którzy mieszczą się w danym przedziale
Od 10 do 20 punktów – zdecydowanie pozytywna ogólna ocena dobrostanu psychicznego	58%
Od 21 do 35 punktów – umiarkowanie pozytywna ogólna ocena dobrostanu psychicznego	36%
Od 36 do 50 punktów – negatywna ogólna ocena dobrostanu psychicznego	6%

Tabela 16. Zadowolenie z sytuacji życiowej.

W przypadku zdecydowanej większości badanych osób dominowały pozytywne i umiarkowane oceny zadowolenia z poszczególnych aspektów życia. Bazując jedynie na wyniku tego badania nie można stawiać twierdzeń, że dobrostan psychiczny młodych ludzi mieszkających na obszarach wiejskich jest w szczególny sposób zagrożony. Zastosowane narzędzie diagnostyczne nie jest jednak z pewnością idealne. Pogłębione badania psychologiczne mogłyby przynieść inne rezultaty, ale konieczne byłoby zapewne zastosowanie innej techniki badawczej, w mniejszym stopniu polegającej na wyrażanej za pomocą odpowiedzi na pytania ankietowe samooceny. Należy też zwrócić uwagę, że niewielki odsetek uczniów, którzy wyrażają niezadowolenie ze swojej sytuacji

zyciowej nie oznacza, że problem ten jest marginalny. Niezależnie od liczby osób, które wymagają specjalistycznego wsparcia psychicznego, są one z pewnością obecne na obszarach wiejskich. W kontekście zaprezentowanych we wcześniejszych częściach raportu danych na temat dostępu do usług medycznych można sądzić, że młodzież wiejska ma trudniejszy niż ich rówieśnicy z miast dostęp do opieki psychologicznej. Jest to więc obszar, który należy monitorować pod kątem ewentualnego równego traktowania.

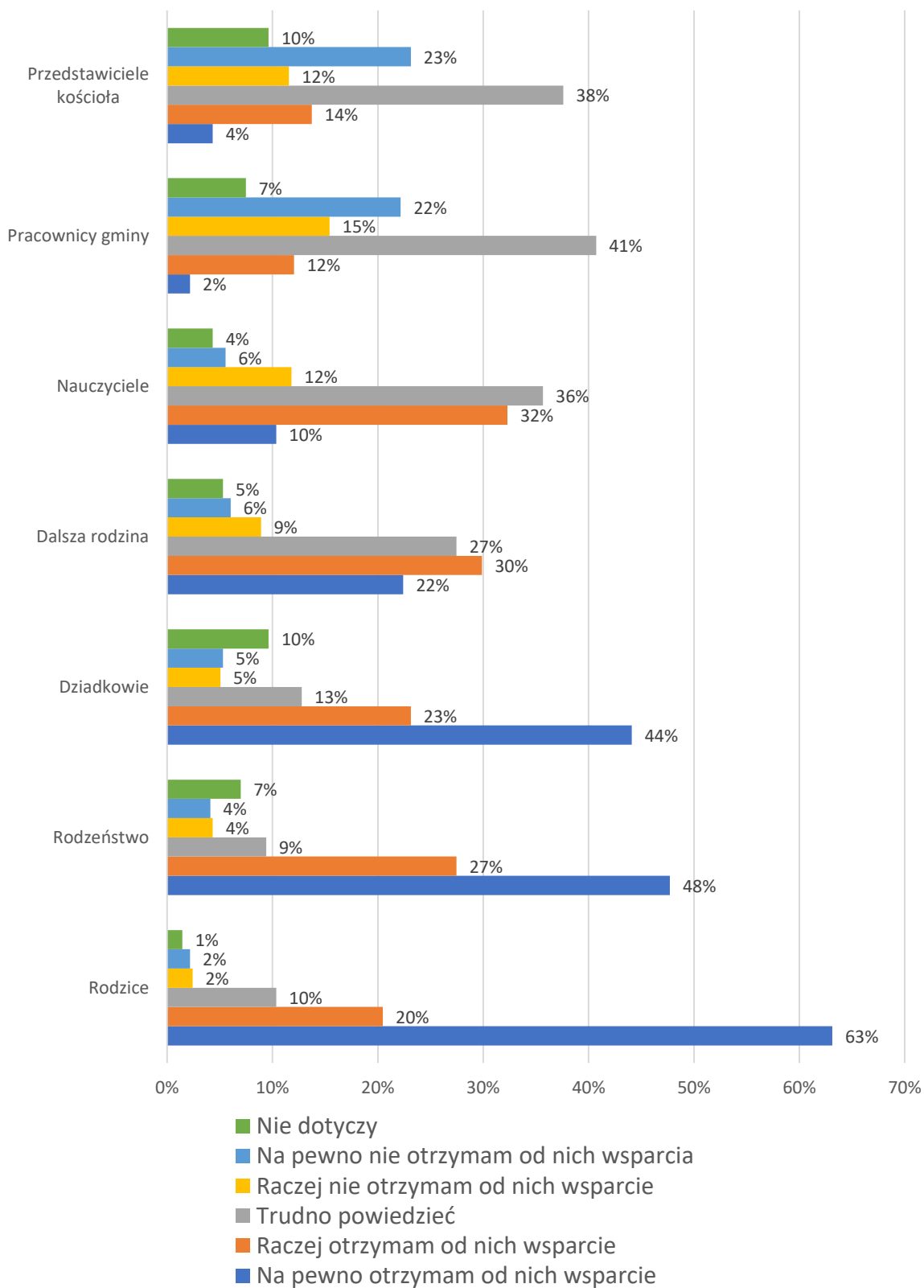
Utrzymywaniu dobrostanu psychicznego sprzyja wsparcie, jakie dana osoba może otrzymać od osób ze swojego otoczenia. Na kondycję psychiczną młodych ludzi mają zatem wpływ relacje międzypokoleniowe w ich rodzinach, ale także działania różnych instytucji i organizacji, które można spotkać w przestrzeni wiejskiej. Dane zamieszczone na poniższym wykresie pokazują, że rodziny wiejskie w dużym stopniu odgrywają rolę sieci wsparcia. Zdecydowana większość badanych uczniów szkół rolniczych (83%) uważa, że mogłaby liczyć na wsparcie w trudnej sytuacji ze strony swoich rodziców. 75% respondentów spodziewa się takiego wsparcia ze strony rodzeństwa, a 67% ze strony dziadków (należy tu brać pod uwagę fakt, że nie wszyscy respondenci posiadali rodzeństwo i/lub dziadków). Ponad połowa badanych uważa, że otrzymałaby pomoc od dalszej rodziny.

Dane te korespondują z wynikami badań społecznych prowadzonych w ramach projektu GROWID (Gospodarstwa opiekuńcze w rozwoju obszarów wiejskich wobec wyzwań demograficznych). Jest to projekt finansowany przez Narodowe Centrum Badań i Rozwoju, który jest realizowany przez konsorcjum złożone z Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Centrum Doradztwa Rolniczego Oddział w Krakowie, Uniwersytet Jagielloński oraz Uniwersytet Rolniczy w Krakowie. Wstępne wyniki uzyskane przez konsorcjantów, które zostaną opublikowane w 2021 roku wskazują, że rodzinne sieci wsparcia równoważą niedostatek usług publicznych na obszarach wiejskich. Dobrym przykładem jest tu transport. W sytuacji, gdy młodzi ludzie nie mogą samodzielnie dostać się do ważnych dla siebie obiektów, muszą liczyć na podwiezienie przez kogoś z członków rodziny. Nie sugerujemy tu oczywiście, że usługi oferowane przez instytucje publiczne i inne organizacje powinny całkowicie zastępować w roli sieci wsparcia rodziny. Chodzi tu bardziej o zwrócenie uwagi, że fakt iż rodziny samodzielnie rozwiązują wiele problemów dnia codziennego powoduje, że instytucje w mniejszym stopniu motywowane są do dostarczania mieszkańcom wsi takich samych usług, jak mieszkańcom miast. Znowu dobrym przykładem jest tu transport. Trudno wyobrazić sobie jakiegokolwiek większe miasto bez transportu publicznego. Gminy miejskie organizują go, mimo iż jest on znacznym obciążeniem dla ich budżetów. Na wsi sytuacja wygląda inaczej – istnieje wiele miejscowości, których mieszkańcy sami muszą organizować swoje przejazdy w ważne miejsca. Ciągłe utrzymujące się silne więzi rodzinne i pozytywne relacje międzypokoleniowe równoważą więc mniejszą dostępność usług publicznych na obszarach wiejskich.

Kościół odgrywa znaczącą rolę w życiu wielu wiejskich społeczności, ale przeprowadzone badania wskazują, że młodzi ludzie nie postrzegają ich jako miejsce, w którym mogą uzyskać wsparcie w trudnej sytuacji. Tylko 4% respondentów jest przekonanych, że na pewno otrzymaliby je od funkcjonariuszy kościoła. Równie negatywnie ocenieni zostali pracownicy gminy. Można to uznać za zaskakujący wynik, biorąc pod uwagę fakt, że w gminach funkcjonują wyspecjalizowane jednostki pomocy społecznej takie wsparcie świadczące. Być może respondenci nie wiedzą, iż pracownicy tych instytucji są zatrudniani przez gminę. Możliwe także, że część osób unika korzystania z usług organizacji pomocowych w obawie przed stygmatyzacją.

Nieco martwiący może być fakt, że większość młodych osób nie postrzega nauczycieli jako osób, do których warto byłoby się zwrócić po pomoc w trudnej sytuacji. Tylko 10% respondentów jest przekonanych, że na pewno uzyskaliby od nich wsparcie, a 32% jest zdania, że takie wsparcie jest prawdopodobne. Największa część ankietowanych uczniów nie miała na ten temat zdania. Wynika to prawdopodobnie z faktu, że nigdy nie próbowali szukać pomocy wśród swoich nauczycieli i z tego względu nie mają pewności, że zostałaaby ona im udzielona. To niepokojące, ponieważ ogólnie pozytywne oceny relacji międzypokoleniowych w rodzinach nie oznaczają, że w każdym wypadku są one w stanie zapewnić wsparcie młodym ludziom. Wyniki badań wskazują, że w trudnej sytuacji mogą być młode osoby na wsi, których rodziny są w jakiś sposób niewydolne. Wielu z nich nie będzie wiedziało do kogo zwrócić się po wsparcie

Czy wśród osób z poniższych grup znajdują się tacy ludzie, którzy udzieliliby Panu/Pani wsparcia w trudnej sytuacji?
(n=415)

Wykres 68. Możliwość uzyskania wsparcia od osób z otoczenia.

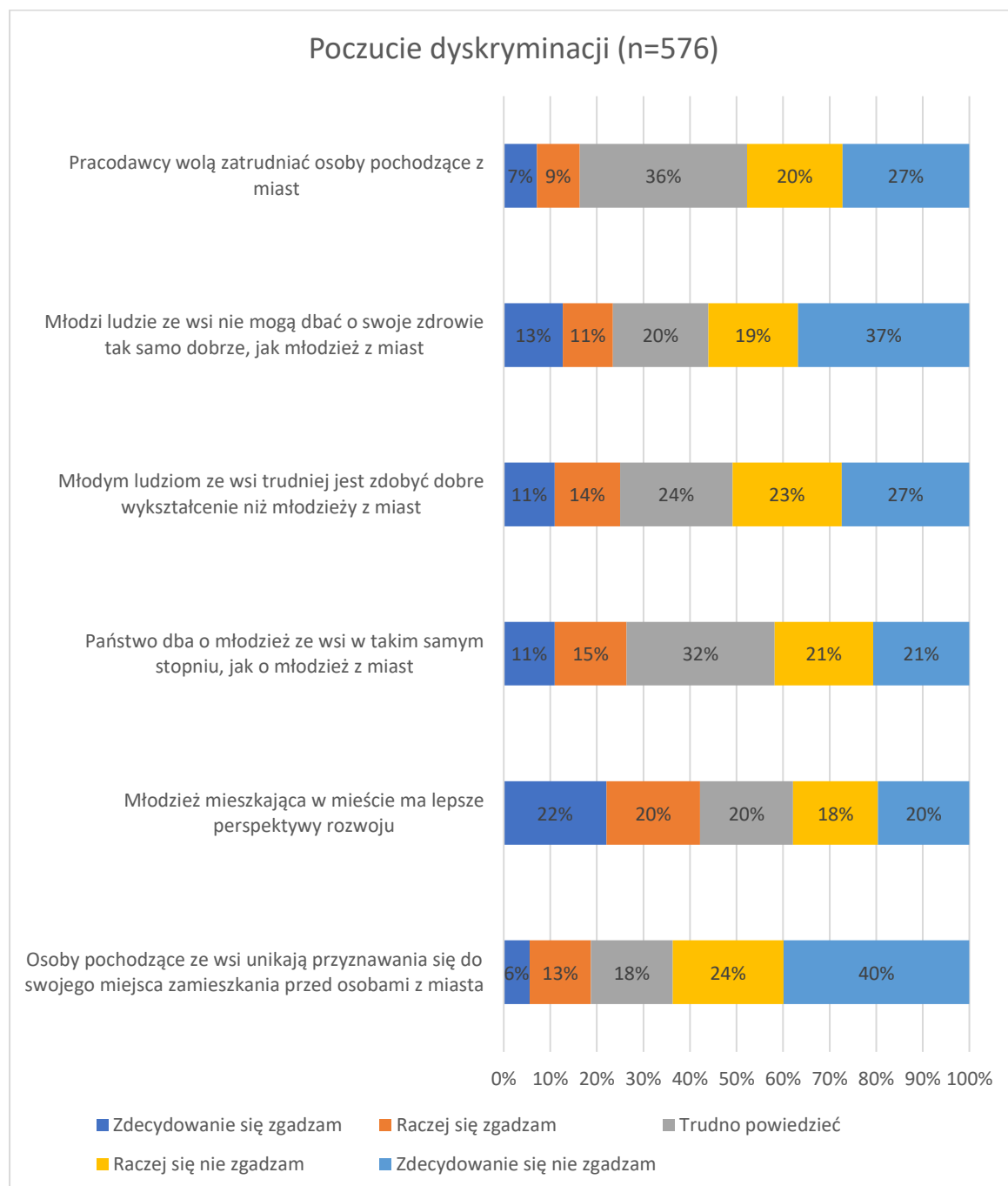
W kontekście dobrostanu psychicznego młodzieży wiejskiej warto zastanowić się czy warunki życia na wsi przekładają się na subiektywne poczucie bycia dyskryminowanym. Ustalenie tego pozwoli bardziej precyzyjnie planować działania zmierzające do poprawy sytuacji młodzieży wiejskiej.

Jedynie 13% ankietowanych uczniów szkół rolniczych zgadza się ze stwierdzeniem, że osoby ze wsi unikają przyznawania się do swojego miejsca zamieszkania przed osobami z miasta. To bardzo pozytywna wiadomość, która wspiera postawione wcześniej twierdzenie, że sam fakt zamieszkiwania na obszarach wiejskich nie wpływa negatywnie na dobrostan psychiczny młodych ludzi. Poczucie wstydu nie może być także uznane za czynnik w znaczny sposób wpływający na decyzje o opuszczeniu polskiej wsi i osiedleniu się w mieście lub za granicą.

47% badanych uważa, że wiejskie pochodzenie nie jest czynnikiem utrudniającym znalezienie pracy. Tylko 18% ankietowanych jest przekonanych, że pracodawcy wolą zatrudniać osoby z miasta. Największy odsetek respondentów (36%) nie ma na ten temat zdania. Nie może to dziwić ze względu na wiek badanych osób. Uczniowie szkół rolniczych zazwyczaj nie mieli jeszcze okazji by sprawdzić swoje szanse na rynku pracy. Obecnie jednak nie czują się oni zagrożeni dyskryminacją na rynku pracy, co również jest bardzo dobrą informacją.

Odpowiedzi na pytania zobrazowane na kolejnym wykresie nie dostarczają jednoznacznych danych na temat poczucia nierównego traktowania przez młodych mieszkańców wsi. Z jednej strony 42% ankietowanych uczniów uważa, że młodzież w mieście ma lepsze perspektywy rozwoju (38% jest przeciwnego zdania). Również 42% respondentów uważa, że państwo nie dba w takim samym stopniu o młodych ludzi na wsi, jak o ich rówieśników w miastach (26% ma przeciwną opinię). To wskazuje, że młodzi ludzie dostrzegają pewne nierówności, ale nie wydaje się by wpływały one na ich zadowolenie z mieszkania na wsi. Tylko 25% z nich uważa, że młodym ludziom na obszarach wiejskich jest trudno zdobyć dobre wykształcenie, a 24% jest zdania, że nie mogą oni dbać o swoje zdrowie w takim samym stopniu, jak mieszkańcy miast. Wynik ten w kontekście opisywanych wcześniej trudności w dostępie do usług medycznych czy zajęć pozalekcyjnych na wsi stanowi rozbieżność, którą można wyjaśnić posługując się pojęciem indywidualizacji. Młodzi ludzie wydają się być mocno przekonani, że ich sukces życiowy zależy nie od miejsca zamieszkania, ale od indywidualnych wysiłków. Wielu z nich dostrzega fakt, że mają gorszy dostęp do różnych usług niż rówieśnicy z miasta, ale jednocześnie ma poczucie, że jest w stanie własnym wysiłkiem osiągnąć sukces życiowy. To jeden z najważniejszych wyników badań prezentowanych w tym raporcie. Młodzi ludzie samodzielnie lub przy wsparciu najbliższych osób starają się rozwiązywać swoje problemy życiowe i nie mają dużych oczekiwań odnośnie państwa czy, ujmując to szerzej, systemu społecznego. Zjawisko indywidualizacji pozwala wytłumaczyć fakt, że pomimo obiektywnej gorszej infrastruktury przesyłania danych, większość młodych osób ma zadowolający

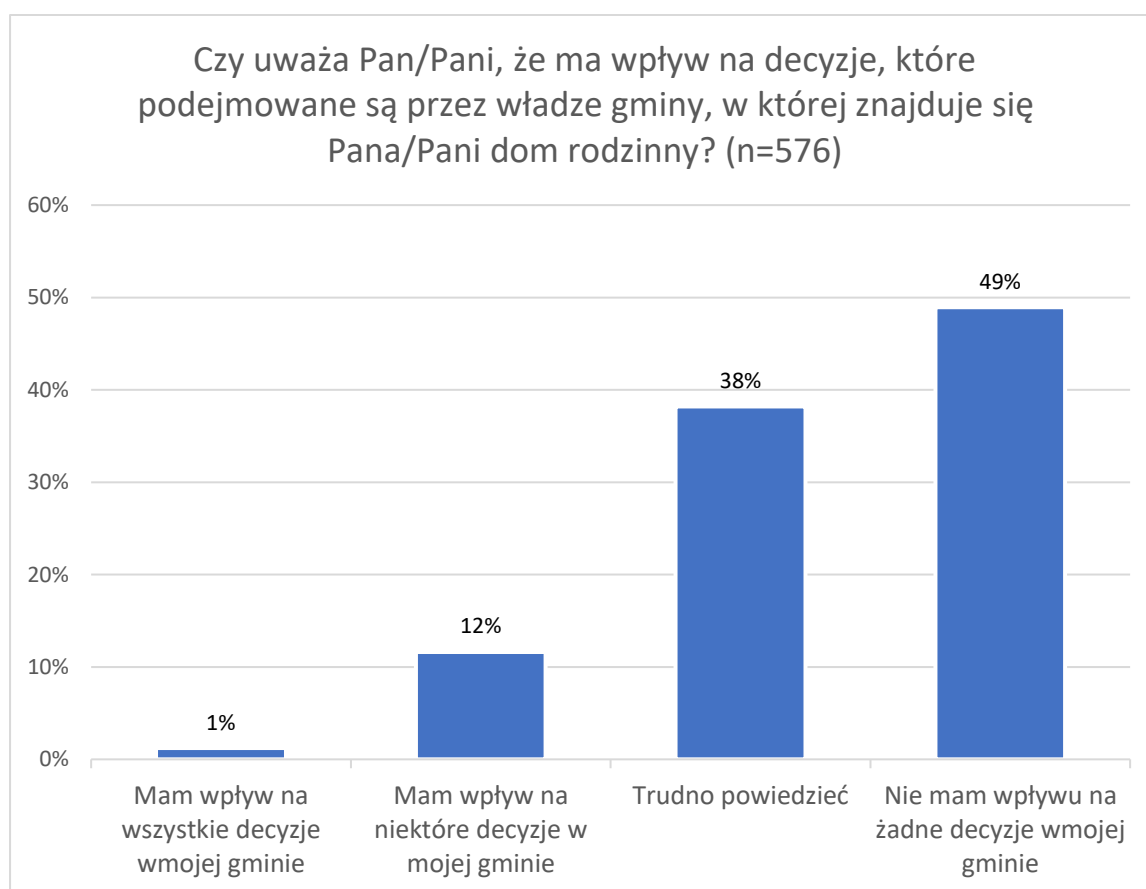
poziom dostępu do Internetu. Brak dostępu do lekarza nie oznacza, że nie można samodzielnie dbać o zdrowie, np. poprzez uprawianiu sportu czy odpowiednią dietę.

Wykres 69. Poczucie dyskryminacji.

Udział w procesach decyzyjnych

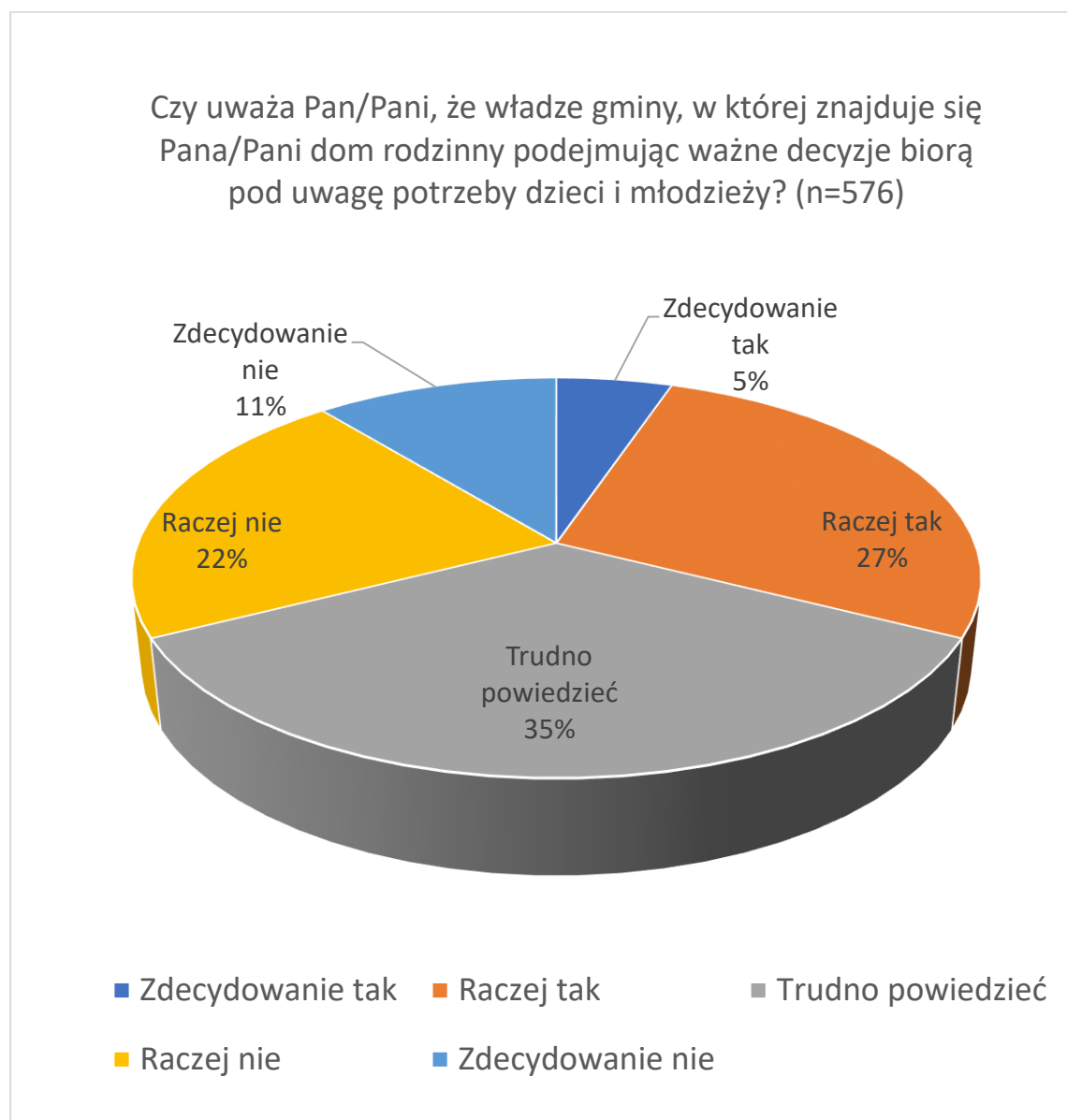
Kolejnym aspektem funkcjonowania młodzieży wiejskiej, który można ocenić dzięki danym zgromadzonym w badaniu ankietowym jest ich udział w procesach decyzyjnych na poziomie lokalnym. To istotna kwestia, ponieważ samorząd gminny odpowiada za dostarczanie wielu usług społecznych istotnych z punktu widzenia jakości życia danej społeczności. Możliwość wpływania na politykę prowadzoną przez lokalnych decydentów dawałaby więc młodym ludziom szansę na aktywny udział w działaniach zmierzających uczynić ich miejscowość bardziej atrakcyjnym miejscem do zamieszkiwania. Niestety wyniki badań nie są w tym względzie optymistyczne. Jedynie 13% uznało, że ma jakikolwiek wpływ na przynajmniej niektóre decyzje podejmowane w ich gminie.

Wykres 70. Poczucie wpływu na decyzje podejmowane przez władze gminy.

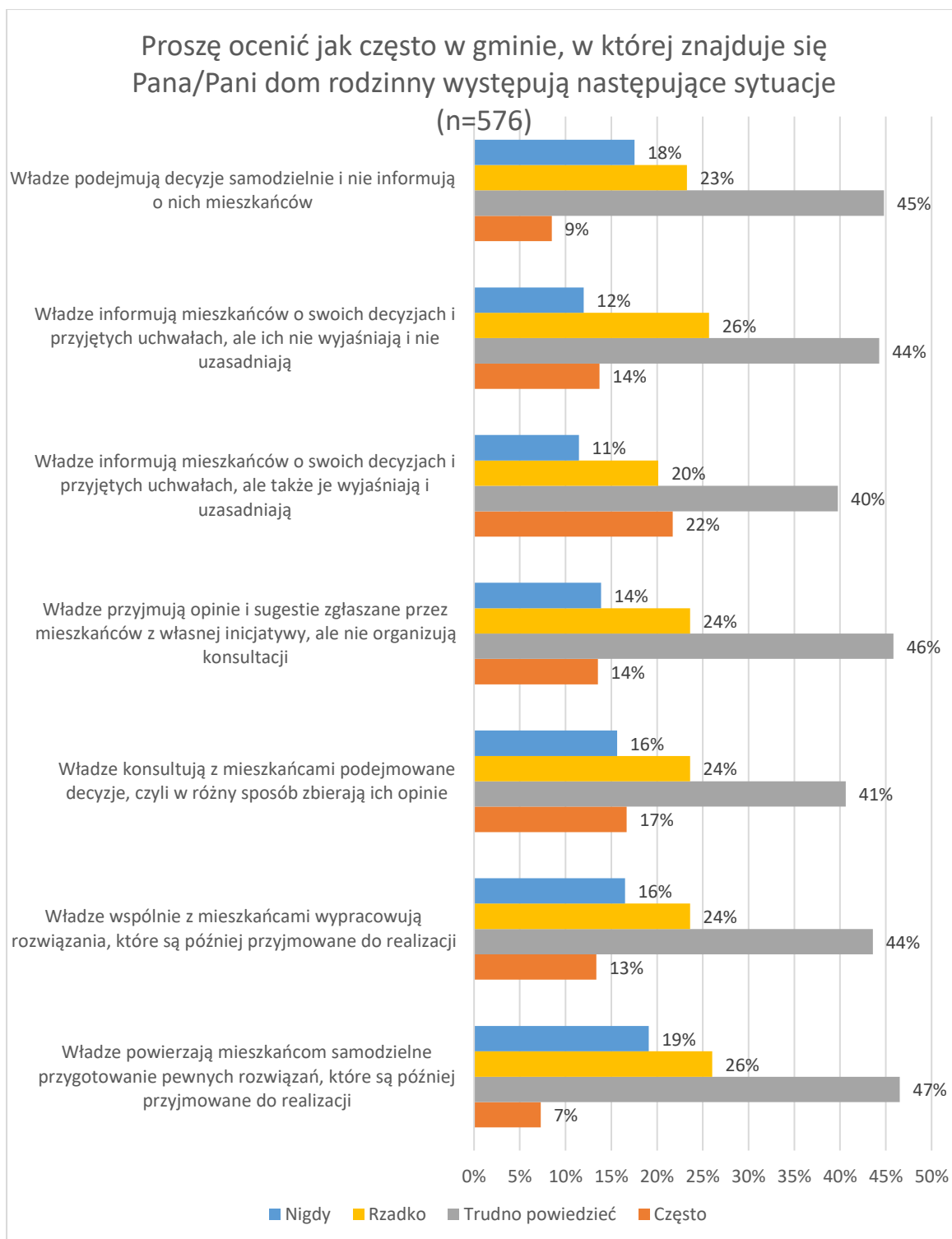
Największa grupa uczniów szkół rolniczych biorących udział w badaniu (35%) nie ma wyrobionego zdania na temat tego, czy władze gminy biorą pod uwagę potrzeby młodzieży w czasie podejmowania ważnych decyzji. Tylko 5% z nich jest pewna tego, że tak się dzieje. Jedna czwarta respondentów przypuszcza, że tak może być (27% odpowiedzi „raczej tak”). Podobna grupa respondentów obawia się, że władze gminy nie biorą pod uwagę potrzeb młodych ludzi, a 11% jest pewnych, że tak się nie dzieje. Wyniki te sugerują, że generalnie większa część młodzieży nie ma ani poczucia realnego wpływu na to, co dzieje się w społecznościach lokalnych,

ani nie czuje się wystarczająco reprezentowana przez lokalne samorzady. Jest tutaj sporo do poprawienia.

Wykres 71. Ocena w jakim stopniu władze gminy biorą pod uwagę potrzeby młodych ludzi.

W latach 2011-2013 Instytut Spraw Publicznych zrealizował projekt „Decydujmy razem. Wzmocnienie mechanizmów partycypacyjnych w kreowaniu i wdrażaniu polityk publicznych oraz podejmowaniu decyzji publicznych”. W ramach projektu przeprowadzono rozbudowane badania społeczne, które pozwoliły na diagnozę partycypacji publicznej, rozumianej jako włączanie mieszkańców w procesy decyzyjne na poziomie lokalnym. W opisywanych tu badaniach młodzieży wiejskiej zastosowano skalę mierzącą opinie mieszkańców na temat form zarządzania gminą, która została pierwotnie opracowana na potrzeby projektu realizowanego przez ISP. Dzięki temu możliwe było dogłębne zbadanie opinii młodzieży wiejskiej na temat partycypacji publicznej w ich gminach oraz porównanie tych wyników z danymi z próby ogólnopolskiej.

Wykres 72. Ocena stanu partycypacji publicznej w zamieszkiwanej gminie.

W badaniu przeprowadzonym przez ISP 78% mieszkańców wsi stwierdziło, że władze w wystarczającym stopniu informują mieszkańców o swoich decyzjach. 70% respondentów było zdania, że władze lokalne informują mieszkańców o decyzjach i dodatkowo je wyjaśniają i uzasadniają. 65% ankietowanych wówczas mieszkańców wsi uważało, że władze przyjmują sugestie zgłaszane przez mieszkańców, a 77% że konsultują z nimi podejmowane decyzje. Warto

jeszcze dodać, że w badaniu ISP mieszkańcy wsi zdecydowanie lepiej oceniali działania lokalnych samorządowców w każdym z tych aspektów niż osoby osiedlone w miastach¹⁴⁰.

Pytanie zadane uczniom szkół rolniczych w badaniach przeprowadzonych na potrzeby tego raportu było nieco inaczej skonstruowane. Uczniowie byli pytani o to, czy władze lokalne umożliwiają daną formę partycypacji, a nie czy czynią to w wystarczającym stopniu. Niemniej jednak można stwierdzić, że młodzi ludzie znacznie gorzej oceniają swoje samorządy gminne niż osoby dorosłe. Większość z nich deklaruje swoją niewiedzę w kwestii partycypacji. Oznacza to co najmniej, że samorządy nie przykładają wystarczająco dużo uwagi by poinformować młode osoby o możliwości włączania się w procesy decyzyjne. Bardziej prawdopodobne wydaje się jednak, że po prostu nie oferują im takiej możliwości. Ten pesymistyczny wniosek jest spójny z przedstawioną powyżej opinią 49% młodych respondentów, że nie mają żadnego wpływu na decyzje w swojej gminie. W przypadku każdego z zaprezentowanych powyżej stwierdzeń zdecydowana mniejszość młodych osób jest przekonana, że władze lokalne często stosują daną metodę partycypacji. Rekordową ocenę otrzymało stwierdzenie dotyczące informowania mieszkańców i wyjaśniania im decyzji – 22% młodych ludzi było przekonanych, że jest to częsta praktyka w ich gminie. Jest to jednak zarazem jedna z najmniej angażujących metod partycypacji, zakładająca bierne odbieranie komunikatów formułowanych przez decydentów. Techniki partycypacji polegające na zbieraniu opinii mieszkańców czy wspólnym z nimi wypracowaniu rozwiązań są znacznie rzadziej dostrzegane przez młode osoby.

Udział młodych mieszkańców wsi w procesach decyzyjnych na poziomie lokalnym to aspekt ich funkcjonowania, w którym jest wiele do poprawienia. To tym bardziej istotne ze względu na specyfikę wiejskich społeczności połączoną ze wspomnianym wcześniej zjawiskiem indywidualizmu. Są one oczywiście mniejsze w porównaniu z populacjami miejskimi, co powoduje, że można z większą częstotliwością stosować metody partycypacji oparte na komunikacji bezpośredniej. To pozwalałoby w pozytywny sposób wykorzystać potencjał aktywizacji młodych ludzi poprzez danie im poczucia, że biorą sprawy społeczności w swoje ręce. Obecnie poziom uczestnictwa młodzieży wiejskiej w procesach decyzyjnych należy uznać za niezadowalający i wskazane jest nakłanianie zarówno ich, jak i lokalnych decydentów do zmiany tego stanu rzeczy.

¹⁴⁰ Dzienieszewska-Naroska, K., Grzeszczak J. (2012). Formy zarządzania gminą w opiniach mieszkańców i przedstawicieli władzy lokalnej. W: A. Olech. (red.) Dyktat czy uczestnictwo. Diagnoza partycypacji publicznej w Polsce. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, s. 185

Kapitał społeczny młodzieży wiejskiej a równe traktowanie

Przedmiotem rozważań niniejszego rozdziału jest opis zależności między kapitałem społecznym a równym traktowaniem młodzieży wiejskiej. Tematyka, w jakiej ma zostać zastosowane to pojęcie nakazuje jednak głębszą refleksję nad determinantami (nie)równego traktowania. Przegląd literatury w tym zakresie wskazuje, że równie istotnym pojęciem jest kapitał ludzki i kapitał kulturowy. Pojęcia te, choć zbieżne, mają inny definiens, dlatego również zostaną zwięźle opisane. W dalszej części opracowania przedstawione zostały rozważania dotyczące dziedziczenia statusu i mobilności społecznej. Ostatnia część rozdziału poświęcona została odpowiedzi na pytanie *Czy dochodzi do „niszczenia kapitału społecznego” przez nierówny dostęp dzieci i młodzieży do wysokiej jakości usług edukacyjnych (w tym do zajęć pozalekcyjnych, kół zainteresowań, infrastruktury sportowej, rekreacyjnej i kulturalnej)?*

Kapitał społeczny, ludzki i kulturowy - ujęcie teoretyczne

Można powiedzieć, że kapitał społeczny „wskazuje na sieć indywidualnych relacji lub relacji przenikających zbiorowość jako szczególny zasób osobisty lub grupowy, który jest wymienialny na inne cenione przez ludzi dobra czy usługi, przynosząc korzyści w różnych dziedzinach, a swojemu posiadaczowi dając dodatkowe szanse bogacenia się i poszerzania relacji, a więc zyskiwania jeszcze większych korzyści”¹⁴¹.

Samo pojęcie kapitału społecznego zostało po raz pierwszy użyte przez nauczyciela z Charleston (USA) w 1916. Lyde H. Hanifan interesował się możliwością zaangażowania społeczności lokalnej do działań na rzecz podnoszenia jakości nauczania w szkole. W 1980 r., niezależnie od poprzedniego użycia pojęcia kapitału społecznego, w podobnym nurcie użył go Pierre Bourdieu. Francuski socjolog definiował kapitał społeczny jako zbiór „aktualnych lub potencjalnych zasobów, które wiążą się z posiadaniem trwałej sieci mniej lub bardziej zinstytucjonalizowanych relacji wzajemnej znajomości lub rozpoznawania się”¹⁴². Kapitał społeczny w tym ujęciu stawał się zatem swego rodzaju narzędziem, które ułatwia (umożliwia) osiągnięcie partykularnych celów. W tym sensie, posiadanie wysokiego lub niskiego poziomu kapitału społecznego wydaje się być ważnym aspektem determinującym możliwości samorealizacji i wykorzystania szans życiowych. Stąd ważne jest, aby zastanowić się nad tym czy młodzież wiejska i miejska ma taką samą możliwość zbudowania silnego kapitału społecznego.

Na inne aspekty kapitału społecznego zwrócił uwagę James Coleman, który badał w latach osiemdziesiątych specyficzną społeczność dilerów diamentów (Diamond Dealers Club)

¹⁴¹ Sztompka, P. (2016). Kapitał społeczny. Teoria przestrzeni międzyludzkiej. Kraków: Wydawnictwo Znak Horyzont, s. 285

¹⁴² Wnuk-Lipiński, E. (2005). Socjologia życia publicznego, Warszawa: Wydawnictwo naukowe SCHOLAR, s.175.

działających na Manhatanie. Dzięki prowadzonym badaniom odkrył, że „(...) grupa, w której szeroko występuje wiarygodność i zaufanie, zdolna jest do daleko większych osiągnięć niż porównywalna grupa pozbawiona wiarygodności i zaufania”¹⁴³.

Jedno z ważniejszych podejść do kapitału społecznego wypracował Robert Putnam. W ramach podejścia tego autora, kapitał społeczny jawi się jako te „właściwości życia społecznego – sieci, normy i zaufanie – które pozwalają członkom społeczeństwa bardziej skutecznie osiągać wspólne cele [...] kapitał społeczny odnosi się do więzi społecznych i towarzyszących im norm oraz zaufania”¹⁴⁴. Autor podkreślał, że jednostki wchodząc w sieci relacji i tworząc związki wpływają korzystnie zarówno na własne interesy, a jednocześnie taka sytuacja sprzyja budowaniu kultury zaufania, co niewątpliwie jest dobrem całej zbiorowości.

Kapitał ludzki jest pojęciem, które współcześnie jest wykorzystywane do opisu „wszystkich użytecznych umiejętności nabytych przez mieszkańców danego kraju¹⁴⁵, czy szerzej „wiedzy, umiejętności, zdolności i innych przymiotów jednostki ludzkiej, które umożliwiają wytwarzanie osobistego, społecznego i ekonomicznego dobrobytu¹⁴⁶. Jest to zarazem kolejne ujęcie działalności ludzi wraz z ich cechami, które przekładają się na potencjalne nierówności społeczne.

Rozpatrując nierówności społeczne w optyce kapitału ludzkiego zwraca się uwagę na różne zmienne. Piotr Nowak zwraca uwagę, że „do podnoszenia wartości kapitału ludzkiego przyczyniają się między innymi „wrodzone zdolności, talenty i zdrowie, edukacja nieformalna, dokonywana w trakcie socjalizacji, edukacja formalna, gromadzona w procesie uczenia się, edukacja poprzez praktykę (on-the-job training), edukacja ustawiczna (continuous education), leczenie (poprawa stanu zdrowia)¹⁴⁷. Wszystkie wskazane zmienne tworzą olbrzymią matrycę cech, które wpływają na poziom kapitału ludzkiego, a przez to na działania jednostek.

Niezależnie od sposobu definiowania oraz rozumienia składowych części kapitału ludzkiego, ważny jest fakt, że jego poziom może wpływać na nierówności. Jak jednak wskazuje Czapiński, kapitał ludzki jest ważniejszym determinantem rozwoju w krajach uboższych, w tym Polski¹⁴⁸. Na podstawie analiz badań międzynarodowych, autor zauważa, że w krajach bogatszych, ważniejszy staje się natomiast kapitał społeczny. Tendencję tą autor tłumaczy bardzo konkretnie

¹⁴³ Coleman J., Social capital in the creation of human capital, *American Journal of Sociology*, t. 94, s. 95-120, <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/228943>, s. 101

¹⁴⁴ Putnam, R.D. (1993), *Making Democracy Work*, Princeton, s. 35.

¹⁴⁵ Schultz, T.W. (1961). Investment in Human Capital, „*The American Economic Review*” 51, Nr. 1 (1. March): 1-17, https://www.jstor.org/stable/1818907?seq=1#page_scan_tab_contents, s. 2.

¹⁴⁶ OECD (1998), *Human Capital Investment, An international Comparison*. OECD Publishing, s. 9.

¹⁴⁷ Nowak, P. (2012). *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce po integracji z Unią Europejską w opinii lokalnych elit*, książka, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 52.

¹⁴⁸ Czapiński, J. (2015). Stan społeczeństwa obywatelskiego. W: J. Czapiński, T. Panek (red.) *Diagnoza społeczna 2015* (s.332-372). Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego.

wskazując, że obecnie znajdujemy się w "fazie rozwoju molekularnego, charakterystycznego dla krajów słabo rozwiniętych — w opozycji do rozwoju wspólnotowego, charakterystycznego dla krajów wysoko rozwiniętych"¹⁴⁹, co potwierdzają między innymi zaprezentowane w niniejszym opracowaniu analizy badań CAWI w zakresie indywidualizmu młodzieży wiejskiej.

Twórca pojęcia kapitał kulturowy – Pierr Bourdieu definiował je jako „zakumulowana praca (w jej materialnej formie lub jej uprzedmiotowionej, wcielonej w coś formie), która o ile zostanie przywłaszczona naprywatnej, tzn. wyłącznej, bazie przez jakąś osobę lub grupę osób, umożliwia im zawłaszczenie energii społecznej w formie uprzedmiotowionej lub żywej pracy”¹⁵⁰. Autor rozpatrywał kapitał kulturowy w trzech podstawowych formach, mianowicie długotrwałej dyspozycji jednostki do określonego zachowania, gustu, znajomości i przestrzegania obyczajów, znajomości kultury wysokiej oraz znajomości obowiązujących norm. Wyróżniona przez Bourdieu forma odnosi się do sformalizowanego rozumienia kapitału społecznego na który składają się wykształcenie, posiadane i potwierdzone umiejętności i doświadczenie. Wreszcie, trzecią opisaną formą jest wielkość posiadania dóbr kulturowych oraz – w szerszym ujęciu – wszystkich cennych ze społecznego punktu widzenia dóbr materialnych. Na gruncie socjologii, kapitał kulturowy opisywany jest głównie jako ten, który „ułatwia osiągnięcie statusu społecznego, co jest niemożliwe w żaden inny sposób”¹⁵¹. Stąd, wydaje się zasadne włączenie do opisu nierówności społecznych również tego zagadnienia. Jest to tym bardziej zasadne, że jak zauważa Wojciech Broszkiewicz „dla efektywnego funkcjonowania w społeczeństwie informacyjnym (z informatyzowanym społeczeństwie wiedzy), a ściślej w celu dobrej orientacji w otaczającej rzeczywistości konieczne jest aktywne i świadome korzystanie z mediów [...]. Wysoki poziom kapitału kulturowego jawi się jako podstawowy wymóg społeczeństwa informacyjnego”¹⁵².

Bourdieu tworząc swoją teorię, zwracał uwagę na ważny aspekt dziedziczenia kapitału kulturowego, który nazwał repordukcją, która istotnie determinuje szanse życiowe kolejnych pokoleń. Jak pisze Krzysztof Wasilewski opisując losy młodzieży wiejskiej na uniwersytecie w Toruniu „przez wiele lat młodzież ze wsi, chcąc zdobyć wykształcenie i wyrwać się ze środowiska, w którym zamieszkiwała, nie tylko musiała zmierzyć się z barierami ekonomicznymi, lecz również z balastem własnej wiejskości. Źródłem tego swoistego naznaczenia społecznego byli zarówno „swoi” – środowisko zamieszkania podkreślające i utrwalające wiejskość w sferze

¹⁴⁹ Czapiński, J., Panek, T. (red.) (2009). *Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków*. Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego.

¹⁵⁰ Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In: Richardson, J., *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Westport, CT: Greenwood: s. 241–58.

¹⁵¹ Świątkiewicz, W. (2000). Wokół socjologicznej koncepcji kapitału kulturowego [w:] *Kapitał społeczno-kulturowy a rozwój lokalny i regionalny*, M.S. Szczepański (red.), Tychy: Śląskie Wydawnictwa Naukowe, Wyższa Szkoła Zarządzania i Nauk Społecznych w Tychach, s. 91.

¹⁵² Broszkiewicz, W. (2010). *Kapitał kulturowy młodego pokolenia Polski współczesnej. Studium na przykładzie wybranych społeczności Podkarpacia*, Rzeszów: Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, s. 19.

kulturowej (np. ubiór, zachowanie, wartości) i lingwistycznej (np. zasób słownictwa, styl wysławiania się), jak i „obcy” – mieszkańcy miasta podkreślający swoją odmiennność i „wyższość”¹⁵³. Autor wskazuje jednak, że ostatnie lata pozwoliły na zmianę tego stanu rzeczy i w tym rozumieniu, „wiejski” kapitał nie oddziaływał negatywnie na decyzje o podjęciu studiów. Wręcz przeciwnie, badani studenci byli dumni z faktu zamieszkiwania na wsi, a 87,4% z nich, w 2012 roku nie odczuwała gorszego traktowania wynikającego z ich wiejskiego pochodzenia. Co jednak ważne, w tym samym badaniu Wasilewski zwraca uwagę, że o ile podczas studiów studenci nie spotykali się z negatywnym odbiorem, tak deklarowali oni, że w przeszłości byli ofiarami dyskryminacji w szkole średniej, która jednak nie płynęła ze strony uczniów, a nauczycieli. Zjawisko to – choć marginalne – zdarzało się w opiniach, a społeczne naznaczenie wiejskością miało późniejsze konsekwencje dla samych dyskryminowanych, młodzież decydowała się na zmianę miejsca zamieszkania bądź szkoły.

Dziedziczenie statusu, mobilność

Na gruncie nauk społecznych transfer zasobów pomiędzy generacjami może być studiowany z rozmaitych punktów widzenia. Zagadnienia ruchliwości społecznej były przedmiotem rozważań takich klasyków, jak np. Karol Marks, Vilfredo Pareto czy Max Weber, jednak za twórcę i tego nurtu Pitirima Sorokina. Według jego definicji ruchliwość społeczna to „każde przemieszczenie jednostki lub obiektu społecznego czy wartości społecznej – wszystkiego, co stworzyła lub zmodyfikowała ludzka aktywność – z jednej pozycji społecznej na inną”¹⁵⁴. Autor przywołanej koncepcji w swych analizach wyróżnił dwie płaszczyzny ruchliwości: horyzontalną i wertykalną. Co ważne z punktu widzenia odtwarzania nierówności w czasie, obrębie tej drugiej kategorii wyróżnił ruchliwość wewnątrzpokoleniową i międzypokoleniową.

Rozważania nad dziedziczeniem nierówności społecznych koncentrują się w naukach społecznych głównie na porównaniach między jednostkami a ich rodzicami lub też między pokoleniową sytuacją jednostek należących do różnych kohort wieku. W związku z tym, w celu opisanie nierówności społecznych rekomenduje się przeprowadzenie badań międzygeneracyjnych w tym aspekcie, gdzie jednostką analizy byłaby nie tyle jednostka, czy gospodarstwo domowe, co członkowie rodziny w dwóch lub trzech pokoleniach. Transmisja ta definiowana jest w naukach społecznych przez pojęcie „społecznej mobilności” – ograniczonej w przypadku osób powielających pozycję społeczną swoich rodziców, degradacji społecznej w przypadku osób mających gorszą pozycję społeczną od swych rodziców i awansu w przypadku osób, które mają wyższy status społeczno-ekonomiczny od rodziców.

¹⁵³ Wasilewski, K. (2013). Młodzież wiejska na uniwersytecie – droga na studia, mechanizmy alokacji, postawy wobec kształcenia, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, s. 172 – 173.

¹⁵⁴ Sorokin, P. (2009). Ruchliwość społeczna, Wydawnictwo: IFIS PAN, s.131.

K. Moore¹⁵⁵ wskazuje na różne rodzaje kapitału: finansowy, materialny, środowiskowy, kulturowy, społeczny, ludzki i polityczny jako elementy statusu dziedziczonego przez jednostki. Reprodukacja nierówności w takim ujęciu można opisać poprzez proces przenoszenia zasobów z jednej generacji do następnej, czego skutkiem jest ograniczona mobilność społeczna i ekonomiczna ludzi urodzonych w rodzinach o niskim statusie społeczno-ekonomicznym.

Syntetyczny model opisujący proces transmisji nierówności społecznych i czynników oddziałujących stworzyły Wielisława Warzywoda-Kruszyńska oraz Ewa Rokicka¹⁵⁶. Autorki w swoim modelu wskazały, że „międzygeneracyjna transmisja nierówności jest rezultatem krzyżujących się wpływów rodziny, pochodzenia, państwa i społeczności lokalnej oraz zdolności i aktywności jednostki”¹⁵⁷. Opracowany przez autorki model wskazuje ponadto na kilka zależności opisanych warunkujących mobilność społeczną. Wśród najważniejszych spostrzeżeń należy wskazać uznanie, że wszystkie opisane wyżej zasoby (ich dziedziczenie) wpływają na szanse życiowe potomstwa. Niemniej, szanse te są również uzależnione od indywidualnych aspiracji dzieci i rodziców, którzy chcąc zwiększyć szansę na podniesienie pozycji społecznej dzieci, mogą np. inwestować w ich edukację. Oprócz aspiracji, ważne są również indywidualne predyspozycje do pracy i nauki oraz wykorzystywania ich w życiu codziennym. Szeroko rozumiany kontekst społeczno-ekonomiczno-kulturowy ma wpływ na przebieg procesu transmisji nierówności, jednak równie ważne są uwarunkowania lokalne oraz indywidualne. I na koniec, ważnym czynnikiem z poziomu makro, który ma niebagatelny wpływ na reprodukcję ma prowadzona polityka edukacyjna, rynku pracy i socjalna.

Przedstawione powyżej założenia wskazują jednoznacznie, że mobilność społeczna jest uwarunkowana na wielu poziomach (od indywidualnego, po makrostruktury) oraz każdorazowo jest wypadkową szeroko rozumianego kontekstu społeczno-kulturowego.

Polityki związane z wyrównywaniem szans dla pokoleń, których potencjalna mobilność będzie oznaczała degradację społeczną i/lub dziedziczenie nie będzie oznaczało awansu społecznego winny przede wszystkim skupić się na kwestiach edukacyjnych w szerokim znaczeniu. Należy jednak zaznaczyć, że edukacja ma tutaj znaczenie zarówno formalne, definiowane przez system edukacji od początkowych szkół, aż po możliwość uzyskania stopnia naukowego, jak i pozaformalne, związane z nabywaniem kapitału kulturowego i społecznego. Dlatego tak ważne

¹⁵⁵ Moore, K. (2005). Thinking about youth poverty through the lenses of chronic poverty, life-course poverty and intergenerational poverty, Chronic Poverty Research Centre (CPRC), s. 6–7.

¹⁵⁶ Warzywoda-Kruszyńska W., Rokicka E. (2007). Eadem, PROFIT project: objective and methodology, „Przegląd Socjologiczny”, nr 2.

¹⁵⁷ Woźniak, W. (2014). Nierówności społeczne i ich dziedziczenie jako problem strukturalny i polityczny, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.

jest przyjęcie szerokiej kategorii analitycznej w rozważaniach na temat nierównych szans młodzieży wiejskiej o wszystkie wspomniane rodzaje kapitału.

Rzetelność przedstawionego modelu teoretycznego potwierdzają między innymi badania Instytutu Badań Edukacyjnych. W raporcie „Mobilność społeczna i przestrzenna w kontekście wyborów edukacyjnych”¹⁵⁸ autorzy wskazują między innymi, że mobilność przestrzenna jest silnie uwarunkowana wielkością miejscowości pochodzenia. Większą mobilnością charakteryzują się jednak osoby zamieszkujące małe gminy niż osoby pochodzące z miast. Aż 40% młodych Polaków pochodzących z małych gmin zadeklarowało przynajmniej jedną zmianę miejsca zamieszkania. Dla ich rówieśników z miast odsetek wyniósł 17%. Jest to o tyle istotny wynik, że wskazuje na wysokie aspiracje (niezależnie czy pochodzące od rodziców, czy własne młodzieży) i determinację do tego, aby wzmocnić swoje szanse życiowe w osiągnięciu swoich celów. Mobilność osób mieszkających w małych gminach można by nazwać koniecznością, jednak taka optyka wskazuje na urbanocentryczne myślenie o życiu, w którym domyślnym stylem życia jest otwartość, chęć rozwoju. Wśród osób mieszkających na obszarach wiejskich taka postawa nie była oczywista jeszcze pokolenie wstecz, dlatego ową mobilność należy rozpatrywać jako ważny sygnał do wysokich aspiracji życiowych i wskaźnik zmiany generacyjnej.

Po drugie, analiza wyników badań przedstawionych w przywołanym raporcie potwierdziła tezę, że charakter wykształcenia oraz zawód rodziców i miejsce wychowania znacząco wpływają na wybór kierunku kształcenia na etapie zarówno szkoły średniej jak i po jej ukończeniu. Wykształcenie rodziców ma także wpływ na jakość wybieranych szkół, w których uczą się dzieci. Wyższe wykształcenie rodziców i wykonywane prestiżowe zawody pomagają trafić uczniowi do szkoły z ponadprzeciętnymi wynikami egzaminów maturalnych. Mechanizm dziedziczenia kapitału kulturowego tłumaczy, dlaczego *habitus* rodziców jest ważny dla szans życiowych ich dzieci. Potwierdzają to m.in. wspomniane dane dotyczące wyboru ścieżki edukacyjnej. Co ważne, kapitał kulturowy ma również znaczący wpływ na wybór i problemy związane z wykształceniem wyższym.

„Niszczenie kapitału społecznego” na wsi?

Wśród przyczyn zmian paradygmatu myślenia o edukacji wymienia się między innymi rozwój gospodarki i przekształcenia strukturalne rynku pracy, postępującą instytucjonalizację i biurokratyzację, zmiany wynikające z rozwoju technologicznego, w tym technologii IT, czy przejście do tzw. społeczeństwa opartego o wiedzę¹⁵⁹. Wśród zasadniczych motywów umasowienia

¹⁵⁸ Herbst, M., Sobotka, A. (2014). Mobilność społeczna i przestrzenna w kontekście wyborów edukacyjnych, Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.

¹⁵⁹ Por. Bauman, Z. (2000). Liquid Modernity. Cambridge: Polity Press.; Rifkin, J. (2001). Koniec pracy. Schyłek siły roboczej na świecie i początek ery postrynkowej. Wydawnictwo Dolnośląskie; Toffler, A. (1997). Trzecia fala. , Warszawa: PIW.

edukacji znajdowały się postulaty wskazujące na znaczenie dostępu do edukacji w procesie wyrównywania szans. Jakkolwiek założenia i idee funkcjonalne zdawały się być zasadne, to jednak stosunkowo szybko dostrzeżono zjawiska i procesy dysfunkcjonalne, zarówno jeśli chodzi o cały system oświatowy (zwłaszcza w kontekście umasowienia edukacji oraz przemocy symbolicznej w systemie oświaty), jak i jego rolę w kształtowaniu biografii życiowych młodych ludzi. Podważano przede wszystkim tezę o prostej zależności rosnących wskaźników skolaryzacyjnych i społeczno-gospodarczego rozwoju. Szczególnie dotyczyło to edukacji akademickiej i jej nieprzystosowania do szybko zmieniającej się rzeczywistości, w tym zwłaszcza do rynku pracy. Zwrócono także uwagę, że umasowienie szkolnictwa wyższego nie prowadzi do jego egalitaryzacji.

Na ścieżkę kariery edukacyjnej młodzieży wiejskiej należy jednak patrzeć wielopłaszczyznowo. Pomimo krytyki determinizmu edukacyjnego, nie można nie zgodzić się z faktem, że studia wyższe dały – pomimo stwierdzonych nierówności edukacyjnych – sporej liczbie mieszkańców obszarów wiejskich (głównie młodych) szansę na awans społeczny. Możliwość podniesienia jakości życia utożsamiana jest jednak nadal z fizycznym i duchowym oddaleniem od wsi i jej wartości. Definicja „dobrej edukacji” na wsi sprowadza się do możliwie jak najlepszego wyposażenia młodego człowieka w takie umiejętności i kompetencje, które umożliwią mu sprawne funkcjonowanie w mieście i zdobycie w nim wykształcenia wyższego i/lub pracy. To w mieście upatruje się nadal zbyt często jedynej szansy na społeczny i zawodowy awans dla mieszkańców wsi. Ufundowany na tym założeniu postępujący drenaż wsi z kapitału ludzkiego, który z jednej strony wynika ze strukturalnych różnic między miastem a wsią, z drugiej strony reprodukuje te różnice, stanowił i nadal stanowi istotny problem w rozwoju społeczno-gospodarczym obszarów wiejskich. Obecnie, możliwości edukacyjne dostępne dla młodzieży wiejskiej ulegają poprawie o czym świadczą różne dane GUS opisujące tak instytucjonalny rozwój systemu oświaty, jak i zwiększające się aktywności i dostępność do usług szeroko rozumianego rozwoju psycho-społecznego jednostki (aktywności hobby, samorozwój, sportowe, obywatelskie etc.). Młodzież wiejska, rozumiejąc znaczenie wykształcenia, próbuje „przerwać” wcześniej opisany proces dziedziczenia kapitału społecznego i kulturowego, który nie daje szans na awans społeczny. Innymi słowy można powiedzieć, że młodzież wiejska, próbuje wykorzystać szansę na „nadrobienie społeczno-historycznych zaległości i wyrównać międzyśrodowiskowe szanse życiowe”¹⁶⁰ pomiędzy wsią i miastem. Efektem tego, liczne dane pokazują, że poziom wykształcenia na obszarach wiejskich stale wzrasta. Jednak, jak wskazuje między innymi Henryk Domański, możliwości awansu społecznego ufundowane na wykształceniu wyższym stają się coraz bardziej ograniczone¹⁶¹.

¹⁶⁰ Wasilewski, K. (2013). Młodzież wiejska na uniwersytecie – droga na studia, mechanizmy alokacji, postawy wobec studiów, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, s. 55.

¹⁶¹ Domański, D. (2009). Stratyfikacja a system społeczny w Polsce. Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, LXXI (2), s. 388.

Analizy zależności pomiędzy wykształceniem a pozycją zawodową obejmowaną po ukończeniu szkoły wskazują, że wykształcenie wyższe przestaje być atrybutem, który zapewnia dostęp do pozycji zawodowych o wysokim statusie społecznym. Oznacza to, że wraz z zwiększającą się dostępnością do kształcenia na różnych poziomach pojawiają się inne bariery związane właśnie z kapitałem kulturowym, które ograniczają możliwość rzeczywiście dobrego wykształcenia osobom dziedziczącym niski kapitał kulturowy, społeczny, czy ludzki. Można zatem powiedzieć, że współcześnie problemem jest nie tyle dostęp młodzieży do edukacji (czy szerzej ofert spędzania czasu, możliwości rozwoju, wzmacniania swojego kapitału ludzkiego, społecznego, kulturowego), a ich jakość. Ta z kolei przekłada się bezpośrednio na ścieżki edukacyjne młodzieży wiejskiej, wśród której można zaobserwować coraz wyższy poziom aspiracji edukacyjnych i statusowych. Wydaje się jednak, że jej wysiłki mogą okazać się jeszcze niewystarczające. Młodzież wiejska podejmuje bowiem studia w uczelniach i na kierunkach powszechnie uważanych za gorsze i mniej perspektywiczne, a o zawodowych losach wydają się decydować także inne niż tylko wykształcenie czynniki¹⁶². Dodatkowo, młodzież ta napotyka na trudności nie tylko związane z kapitałem ekonomicznym, ale również musi niejednokrotnie poradzić sobie z barierami mentalnymi, własnej niskiej samooceny i brakiem wiary we własne umiejętności. Podłoże psychologiczne niepodjęcia trudniej dostępnych kierunków studiów i/lub słabszego radzenia sobie na studiach nie jest przedmiotem niniejszego opracowania, jednak jako że ma swoje społeczne skutki, należy je wskazać jako istotne bariery w kształtowaniu szans życiowych młodzieży wiejskiej. Młodzież często nie wierzy w to, że może zmienić odtwarzany pokoleniowo styl życia. Co więcej, posiadany kapitał społeczny może w tym aspekcie działać destrukcyjnie i zniechęcać do podejmowania prób zdobycia wykształcenia wyższego.

Jak podaje Ilona Matysiak, ważne jest, że „około jedna trzecia absolwentów i absolwentek szkół wyższych pochodzenia wiejskiego po ukończeniu studiów decyduje się na życie na wsi”¹⁶³. Autorka tłumaczy ten fakt m.in. mechanizmem autoselekcji, tj. wybieraniem wsi jako miejsca do życia przez mniej ambitnych absolwentów w zakresie edukacji i pracy. Dotyczy to zatem tych, którzy kończą słabsze uczelnie i mniej wymagające kierunki, co jednoznacznie sugeruje jak ważne jest zapewnienie na obszarach wiejskich takich warunków, aby również te „bardziej ambitne” osoby znajdowały na wsi ciekawą ofertę dla siebie, która skutecznie przyciągnie ich z powrotem na wieś. Zagadnienie powrotu na wieś po ukończonych studiach nie jest jednak tak proste i jednoznaczne (uwarunkowane wspomnianymi ambicjami). W literaturze znajduje się kilka propozycji typologii młodych mieszkańców wsi w zależności od tego, co stanowi motyw ich powrotu na obszary wiejskie po studiach. Wśród czynników, które zdają się być istotne w tym aspekcie wyróżnić należy

¹⁶² Por. Matysiak, I. (2019). *Młodzi i wykształceni w procesie przemian polskiej wsi*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, s. 48.

¹⁶³ Tamże, s. 48.

przede wszystkim więzi społeczne i przywiązanie oraz rynek pracy. Przykładowo w typologii Haartsen i Thissena odnaleźć można cztery rodzaje motywacji do powrotu do miejsca zamieszkania po studiach, społeczną, rodzinną, funkcjonalną (zorientowaną na pracę) oraz zorientowaną na partnera¹⁶⁴.

Zestawiając ze sobą różne podejścia dotyczące tego, co stanowi podstawową determinantę do podejmowania studiów o określonej jakości można uznać za prawdopodobne wyniki badań cytowanej już Ilony Matysiak, która uważa, że studia traktowane są przez młodzież wiejską czysto instrumentalnie, jako pewien etap niezbędny do wejścia na rynek pracy przy określonych aspiracjach życiowych. Młodzi ludzie zdają sobie jednak sprawę z opisanych wyżej mechanizmów dewaluacji samego wykształcenia. Wykształcenie wyższe zdaje się być jednak swego rodzaju kluczem otwierającym drzwi do wyjścia poza prace fizyczne, co już jest sporym osiągnięciem biorąc pod uwagę przemiany generacyjne. Dodatkowo, w związku z ograniczeniami wynikającymi z niskiej samooceny, nie spodziewają się zrobienia zwrotnej kariery. W związku z tym, wybierając studia – zarówno prestiż uczelni, jak i kierunku – kierują się zasadą jak najmniejszego wysiłku. Taki stan rzeczy powoduje ukierunkowanie ścieżki kariery zawodowej lokalnie.

Do tej pory, dość konsekwentnie analiza skupiała się albo na szerszym ujęciu zasobów (kapitałów) jednostki (kapitał społeczny obok kulturowego i ludzkiego jako jeden z czynników warunkujących szanse życiowe), albo wręcz dotyczyła edukacji, która w sposób oczywisty związana jest z kapitałem społecznym, jednak definicyjnie jest bliższa kulturowym aspektom kapitału. Warto jednak na koniec powrócić do pojęcia kapitału społecznego, gdyż do tej pory omówiony został jedynie w pozytywnej ocenie, wartości płynących z jego wzmocnienia i posiadania.

Rozpoczynając od zdefiniowania familizmu należy wskazać, że jest to pewnego rodzaju wartość kulturowa zakładające przywiązanie i tożsamość z rodziną, co w praktyce oznacza wyjątkowo silną relację opartą o podstawowe wartości definiujące kapitał moralny, tj. lojalność, zaufanie, solidarność, wzajemność etc. Innymi słowy, familizm to siła związku jednostki z rodziną mierzona względem siły więzi z innymi grupami społecznymi występującymi w społeczeństwie. Może on występować z różnym natężeniem w różnych kontekstach społecznych¹⁶⁵. Polska charakteryzuje się wysokim stopniem poziomu familizmu, którego przyczyn badacze doszukują się tak w szlacheckich jak i chłopskich korzeniach społeczeństwa. Niewątpliwie jednak to tradycyjne wzory kulturowe oparte o podstawową jednostkę społeczną jaką była i jest rodzina sprzyjają umacnianiu się kapitału wiążącego na niekorzyść kapitału pomostowego. Nie wchodząc w szczegóły dotyczące pozytywnego wymiaru budowania tego typu silnych relacji (o tym traktują

¹⁶⁴ Tamże, s. 51.

¹⁶⁵ Sułkowski, Ł. (2002). Syndrom familizmu w polskich organizacjach, *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, Wydawnictwo SAN tom XIV, zeszyt 6, część II, s.22.

poprzednie części pracy), ów związek czasem przybiera tak silną postać, że należy mówić o pewnego rodzaju paradoksie amoralnego familizmu, przejawiającego się nadmiernym ograniczeniem wspólnoty moralnej, która wzmacniając więzi rodzinne, osłabia tym samym kapitał społeczny danego społeczeństwa. Negatywnych efektów amoralnego familizmu można szukać tak w gospodarce, jak i społeczeństwie i kulturze. Atomizacja małych grup społecznych, które dopuszczają się np. nepotyzmu w imię wartości rodzinnych, hamuje rozwój społeczny i uniemożliwia wyrównywanie szans życiowych tym społeczeństwie, gdyż do zasobów dopuszczane są jedynie osoby z grupy uprzywilejowanej, czyli rodzinnej. W sytuacji objęcia przez taką rodzinę szeroko rozumianej władzy, dochodzi do procesu elityzacji zasobów, którymi zarządzają i w efekcie powiększenia różnic, obniżenia kapitału społecznego. Takie postawy sprzyjają również do upowszechnienia się schematu myślowego w dążeniu do osiągnięcia określonych wartości w kategoriach gry o sumie zerowej – „dobrobyt własny i własnej rodziny można budować wyłącznie przez straty innych grup”¹⁶⁶. Dodatkowo, rodzina może w takiej sytuacji stać się komórką blokującą rozwój pojedynczych ich członków, którzy chcieliby wydostać się z kręgu uprzywilejowanych, gdyż mogliby być posądzeni o złamanie przyjętych reguł i wartości. W konsekwencji, osoby raczej odtwarzają przyjęte struktury i dziedziczą kapitał społeczny i kulturowy, niż budują swój. Klasycznym tego przykładem są różnice w aspiracjach kobiet, chcących oderwać się od stereotypowej roli kobiety z obszarów wiejskich, a mężczyznami, którzy dążą do zachowania status quo. Wówczas, ów negatywny kapitał społeczny prowadzi do „ucieczki” ze wsi do miasta, gdzie więzi są bardziej rozproszone, a styl życia mniej tradycyjny oparty o alternatywne systemy wartości. Wyjazd do miasta należy wówczas nie jako pewnego rodzaju drenaż, a zmianę miejsca zamieszkania ze względów społeczno-kulturowych.

Innym ujęciem silnych więzi w małych grupach, które warto tu przywołać jest tzw. próżna socjologiczna. Klasyczne ujęcie tego tematu przedstawił Stefan Nowak wskazując, że w Polacy najchętniej i najskuteczniej funkcjonują w małych strukturach społecznych – mikrorelacjach. „pomiędzy poziomem grup pierwotnych a poziomem narodowej społeczności istnieje – z punktu widzenia identyfikacji ludzi i ich emocjonalnego zaangażowania – rodzaj próżni socjologicznej”¹⁶⁷. Ową próżnię socjologiczną powinny wypełniać silne instytucje i organizacje, które poprzez realizację swoich celów (polityk) odpowiadałyby na potrzeby, które wymagają rozwiązań systemowych, czego dobrym przykładem jest m.in. oddziaływanie na powstające nierówności społeczne. Im większa próżnia, tym większe oczekiwania społeczne co do wzięcia odpowiedzialności przez instytucje (państwo) za tego typu działania. Należy stwierdzić, że w Polsce nadal mamy do czynienia z relatywnie silnym natężeniem opisanych zjawisk, dlatego oddziaływanie na młodzież wiejską w kwestii wyrównywania ich szans życiowych musi być

¹⁶⁶ Tamże, s. 28.

¹⁶⁷ Nowak, S. (1979). System wartości społeczeństwa polskiego, *Studia Socjologiczne*, nr 4. s. 160.

powiązane z silną polityką nakierowaną na wzmocnienie kapitału społecznego, kulturowego i ludzkiego nie tylko samej młodzieży, ale społeczności wiejskich jako takich. Wymaga to niewątpliwie dalszych nakładów finansowych w podnoszenie jakości życia i wzmacnianie instytucji.

Jak zostało to zaprezentowane mechanizmy dziedziczenia i mobilności społecznej są złożone i niewątpliwie są silnie uzależnione od mechanizmów strukturalnych. Postępująca indywidualizacja połączona z rewolucją komunikacyjną, jaka zachodzi w ostatnich dekadach pozwala jednak sądzić, że coraz więcej osób chcących osiągnąć awans społeczny może sobie na to pozwolić. Niestety, nadal to miasto jest ucieleśnieniem spełnienia marzeń o pozytywnej mobilności społecznej i możliwości realizacji swoich strategii życiowych, jednak w miarę zmian strukturalnych niewątpliwie zachodzących silnie na wsi, miejsce dla tego typu osób będzie znajdowało się również na obszarach wiejskich, o czym już teraz świadczą deruralizacja i „nowoczesny” trend osiedlania się na wsiach przez osoby charakteryzujące się wysokim poziomem kapitałów. „Nowi mieszkańcy – więcej imigranci są zbiorowością zróżnicowaną, niejednorodną. Wspólnym mianownikiem łączącym wiejskich gentryfierów jest to, że niemal wszyscy są przedstawicielami nowej klasy średniej, do której zalicza się te grupy społeczno-zawodowe legitymujące się wysokim poziomem wykształcenia, za czym idzie stabilna pozycja zawodowa oraz dochody. Jej przedstawiciele charakteryzują się podobnymi cechami społeczno-gospodarczymi, mają zbliżony styl życia oraz podobne klasowo uwarunkowane zachowania i preferencje konsumpcyjne”¹⁶⁸.

Odpowiedź na pytanie czy dochodzi do „niszczenia kapitału społecznego” przez nierówny dostęp dzieci i młodzieży do wysokiej jakości usług edukacyjnych (w tym do zajęć pozalekcyjnych, kół zainteresowań, infrastruktury sportowej, rekreacyjnej i kulturalnej) nie jest jednoznaczna. Przyniesione w niniejszym opracowaniu dane wskazują, że dostęp do edukacji oraz różnego rodzaju usług nie jest dużym problemem w skali całego kraju. Choć oczywiście nadal ważnymi aspektami w tym zakresie jest transport i jakość oferty, jaką użytkownicy otrzymują w tych miejscach. Niezależnie od tego, młodzież rozwija swoje zainteresowania, uczestniczy w życiu społecznym i zdaje się być aktywna na wielu innych płaszczyznach. Niebagatelne znaczenie ma tutaj dostęp do Internetu, który w wielu przypadkach stanowi poszerzenie przestrzeni społecznej o wymiar wirtualny, dzięki czemu owa dostępność do zajęć i usług jest większa. W związku z tym, opracowana przez Komisję Europejską koncepcja rozwoju Smart Villages zdaje się odpowiadać zarówno na zapotrzebowanie obszarów wiejskich, jak całego społeczeństwa i gospodarki, gdyż zmiany wywołane dzięki wprowadzeniu „inteligentnych wiosek” pociągną za sobą zmiany daleko wykraczające poza samą technologię. Dotyczy to również tak ważnych problemów na obszarach wiejskich jak depopulacja czy deruralizacja. Podniesienie atrakcyjności rynku pracy na wsiach

¹⁶⁸ Zwęglińska-Gałecka, D. (2019). Gentryfikacja wsi i jej zasięg, *Wieś i Rolnictwo*, 2 (183), s. 60.

z jednej strony pozwoli wykorzystanie potencjału istotnie drzemącego wśród młodzieży wiejskiej. Z drugiej strony wzmocni zapewne procesy gentryfikacyjne, które również pociągają za sobą dobre i złe skutki dla obszarów wiejskich jako takich.

Zadane pytanie jest trudne w odpowiedzi również przez niejednoznaczność pojęcia „niszczenia”. Bardziej precyzyjnym pojęciem wydaje się być odniesienie do jakości i/lub poziomu kapitałów młodzieży wiejskiej, niż „niszczenia kapitału społecznego”. Kapitał kulturowy, ludzki i społeczny został opisany w niniejszym opracowaniu poprzez wskazanie określonych ich elementów tak w danych zastanych jak i wywołanych (badania CAWI). Badania pokazują, że zarówno na poziomie indywidualnym, jak i zbiorowym ich wartości, choć w niektórych przypadkach niższe niż te same wartości dla miast, to nie odstają radykalnie od nich. Każdy z tych kapitałów został potraktowany siłą rzeczy wyrywkowo i każdy z nich wymaga dalszych analiz i bardziej pogłębionych badań, jednak już tutaj zaprezentowane dane wskazują na to, że podejmowane m.in. w ramach WPR programy „społeczne” mają niebagatelne znaczenie dla równania szans młodzieży wiejskiej i miejskiej. Nierówny dostęp do wybranych instytucji społecznych i kulturowych nie przekłada się na obniżenie kapitałów młodzieży wiejskiej, gdyż ta wypracowała (często w raz z rodzicami i grupami rówieśniczymi) mechanizmy radzenia sobie z potencjalnymi niedostatkami. I tak kluczowe dla zrozumienia różnic między młodzieżą miejską i wiejską jest włączenie w rozważania znaczenia relacji i instytucji nieformalnych. Na obszarach wiejskich dochodzi coraz częściej do spotkań pomiędzy osobami reprezentującymi różne statusy społeczne. Dzięki temu młodzież po pierwsze posiada więcej wzorców do naśladowania, po drugie osoby te nie są już traktowane jako „obcy”, którzy są tajemniczy i których należy się obawiać. Poprzez proces akulturacji, jednostki przystosowują się do nowych wyzwań, co pociąga za sobą zmiany ich strategii życiowych.

Podsumowując, wedle prezentowanych w niniejszym opracowaniu danych nie dochodzi do niszczenia kapitału społecznego poprzez nierówności w dostępie do edukacji i różnych zajęć mających na celu rozwój jednostek (i zbiorowości). Po pierwsze dlatego, że owe nierówności są niewielkie, po drugie dlatego, że społeczności wykształciły różne strategie radzenia sobie z tymi nierównościami, aby skutecznie je kompensować. Po trzecie, kapitał społeczny zgromadzony przez młodzież wiejską stale poddawany jest procesom indywidualizacji, akulturacji i zmianom stylu życia, co oznacza, że młodzież ma szansę jego wzmocnienia niezależnie od dostępu do wspomnianych usług i instytucji. Również w zakresie kapitału kulturowego i ludzkiego, zachodzące zmiany zdają się pozytywnie oddziaływać na zdiagnozowane różnice, choćby w dostępie do wykształcenia wyższego. Problemy ekonomiczne czy mentalne rozpatrywane w kategoriach dostępu do polskich uczelni zdają się tracić na znaczeniu, choć nadal występują jeśli za kontekst wziąć dostęp do uczelni o światowej renomie.

Podsumowanie i rekomendacje

Zebrane w raporcie dane pozwalają udzielić odpowiedzi na najważniejsze pytania sformułowane przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Zostały one zebrane poniżej w formie, która pozwala na przedstawienie wniosków z przeprowadzonych badań w syntetycznym ujęciu.

Do których usług publicznych na obszarach wiejskich dostęp dzieci i młodzieży jest najbardziej utrudniony? Czy dzieci i młodzież ma zapewniony dostęp do uczestnictwa we wszystkich dziedzinach życia społecznego?

Dane zgromadzone w raporcie dostarczają dowodów na to, że w ostatnich latach na obszarach wiejskich w Polsce można zaobserwować wiele pozytywnych zmian, które poprawiają sytuację młodych ludzi. Występowanie tych korzystnych zjawisk nie oznacza jednak, że wieś w pełni upodabnia się do miasta. Nadal obserwuje się między nimi istotne różnice wynikające ze specyfiki tych obszarów wynikające z ich charakterystyk społecznych, gospodarczych, kulturowych i przyrodniczych. Zróżnicowany poziom urbanizacji i industrializacji oraz odmienne funkcje przestrzeni wiejskiej i miejskiej wpływają na jakość życia mieszkańców.

Na wsi przybywa miejsc pracy, ale nie są to miejsca pracy w takim stopniu związane z przemysłami kreatywnymi, jak ma to miejsce w miastach. Sytuacja mieszkaniowa mieszkańców obszarów wiejskich jest pod wieloma względami lepsza niż mieszkańców miast, ale ci pierwsi mają trudniejszy dostęp do mieszkań w obrotach deweloperskim. W ostatnich latach nastąpił znaczny postęp w dziedzinie dostępu do Internetu poza miastami, ale młodzi ludzie na wsi muszą w większym stopniu polegać na usługach mobilnych niż ich rówieśnicy z miast. Mieszkańcy wsi napotykać większe trudności w organizacji corocznego wyjazdu wypoczynkowego, ale sytuacja w tym względzie poprawia się. Polityka transportowa w wielu regionach nie pozwala na zaspokojenie podstawowych potrzeb społeczności lokalnych w zakresie dojazdu do istotnych miejsc i centrów świadczenia usług. Mieszkańcy wsi odpowiedzieli na to dynamicznym rozwojem indywidualnego transportu samochodowego, którego skala przewyższa tę obserwowaną w miastach. Bardzo trudna sytuacja panuje w ochronie zdrowia na wsi. Usługi medyczne skoncentrowane są w dużych miastach, co powoduje, że są one trudno dostępne dla wielu mieszkańców obszarów wiejskich. W 2019 roku na obszarach wiejskich, zamieszkiwanych przez 40% ludności kraju, udzielono tylko 23% spośród wszystkich porad podstawowej opieki lekarskiej. Na obszarach wiejskich działa bardzo niewiele żłobków i możliwość skorzystania z tej usługi społecznej jest znacznie ograniczona. W ostatnich dziesięcioleciach dostępność przedszkoli w miastach poprawiała się, a na wsiach malała. Z jednej strony obrazuje to zachodzące w tym czasie przemiany rynku pracy, ale z drugiej wskazuje, że słaba oferta usług ważnych dla młodych rodziców może być czynnikiem zniechęcającym do zamieszkiwania na obszarach wiejskich. Uczniowie podstawówek na wsi uzyskują słabsze wyniki w nauce oraz rzadziej uczestniczą

w zajęciach pozalekcyjnych. Szczególnie trudna jest sytuacja uczniów z obszarów wiejskich posiadających specjalne potrzeby edukacyjne. Oferta edukacyjna dla nich w miejscu zamieszkania jest coraz bardziej uboga. Biblioteki na wsi są likwidowane częściej niż w mieście, a ich stopień wykorzystania jest niższy. Ogólnie stwierdzić można, że wiejskie instytucje kultury są o wiele mniej aktywne niż ich miejscy odpowiednicy. Organizują one mniej wydarzeń i ich oferta dla młodych ludzi jest uboższa. Dostępność obiektów kultury dla osób z niepełnosprawnościami na wsi poprawia się, ale ciągle jest mniejsza niż w mieście.

Można te wyniki skomentować stwierdzeniem, że mimo pozytywnych przemian dostęp do wielu usług na obszarach wiejskich jest dla dzieci i młodzieży utrudniony. Najgorsza sytuacja panuje w zakresie usług transportowych, ochrony zdrowia, opieki w żłobkach, edukacji przedszkolnej oraz zajęć pozalekcyjnych dla starszych dzieci. Należy jednak pamiętać, że problemy te występują jednak z różnym nasileniem w różnych regionach i różnych miejscowościach. Nasilenie negatywnych zjawisk jest zazwyczaj pochodną odległości danej wsi od większych ośrodków oraz stopnia rozwoju transportu publicznego w danym regionie. Zebrane dane sugerują, że najtrudniejszą sytuację w tym względzie mają młode osoby, które mieszkają w średniej odległości (od 6 do 15 km) od miast powiatowych. Młodzież zamieszkująca ten obszar doświadcza największych trudności w dostępie do różnych aspektów życia społecznego.

Czy wobec stwierdzonych nierówności w dostępie do usług publicznych można mówić o nierównym traktowaniu dzieci i młodzieży z obszarów wiejskich?

Trudności w dostępie do usług publicznych, których doświadczają dzieci i młodzieży z obszarów wiejskich mogą być ujmowane w kategoriach nierównego traktowania. Do najbardziej oczywistych jego przejawów należą utrudnienia w dostępie do usług medycznych, wykluczenie transportowe, gorsza dostępność opieki przedszkolnej, zajęć pozalekcyjnych, ograniczona oferta kulturalna.

Skala odczuwanych nierówności jest zmniejszana przez aktywność mieszkańców wsi. Tam, gdzie jest to możliwe są oni w stanie samodzielnie zorganizować sobie potrzebne usługi, czasem korzystając przy tym ze wsparcia prywatnych firm. Dobrym przykładem jest tu dostęp do Internetu, z którego zadowolona jest zdecydowana większość młodych mieszkańców wsi. Usługi, których na obszarach wiejskich nie można zorganizować bez wsparcia instytucji publicznych (ochrona zdrowia, transport publiczny, edukacja) są coraz trudniej dostępne i wyznaczają obszary, w których występuje największe zagrożenie nierównym traktowaniem młodzieży wiejskiej.

Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że na poziomie subiektywnych odczuć młodzi ludzie z obszarów wiejskich nie czują się nierówno traktowani i dyskryminowani. Można stwierdzić, że zdają sobie oni sprawę z nierówności i nieostatecznych działań państwa, ale z drugiej strony nie oczekują od niego zbyt wiele. Silne jest w nich przekonanie, że mogą odnieść sukces życiowy niezależnie od tych nierówności. To oczywiście pozytywny wniosek, który wskazuje na to, że sam

fakt zamieszkiwania na wsi nie wpływa negatywnie na dobrostan psychiczny młodzieży. Z drugiej strony wskazuje to jak wiele jest jeszcze do zrobienia po stronie państwa, aby stworzyć równe warunki do realizowania własnych aspiracji dla wszystkich młodych ludzi.

W tym kontekście bardzo ważne jest zjawisko interseksjonalności, czyli nakładania się na siebie różnych przesłanek wykluczenia społecznego. Sytuacja mieszkających na obszarach wiejskich osób o specjalnych potrzebach czy członków mniejszości jest bardziej skomplikowana niż ich rówieśników, dla których wiejskie pochodzenie jest jedyną przesłanką nierównego traktowania. Przykładowo, nierówności których doświadczają osoby niepełnosprawne ulegają spotęgowaniu w sytuacji, gdy ich miejscem zamieszkania są obszary wiejskie. W ich przypadku na zagrożenie wykluczeniem z powodu niepełnosprawności nakłada się nierówne traktowanie w zakresie dostępu do ochrony zdrowia, transportu czy edukacji, jakiego doświadczają mieszkańcy wsi. Jeśli młodzi ludzie ze wsi mają trudniejszy dostęp do wielu usług w porównaniu z mieszkańcami miast, to niepełnosprawni mieszkańcy wsi mają jeszcze bardziej ograniczony dostęp do nich niż ich pozostali wiejscy rówieśnicy. Już sam fakt, że możliwe jest tworzenie tego typu rankingu różnych grup w zależności od dostępności dla nich usług publicznych wskazuje na fakt, że w Polsce dochodzi do nierównego traktowania. Niepełnosprawność jest potraktowana jedynie jako przykładowa przesłanka nierównego traktowania. Zamieszkiwanie na obszarach wiejskich nakłada się na każdą inną przesłankę nierównego traktowania, która jest opisana w polskim prawie.

Polityka państwa powinna zmierzać nie tyle w kierunku wspierania młodzieży wiejskiej, co wspierania różnych grup młodych ludzi na wsi, których członkowie w różnym stopniu są zagrożeni wykluczeniem. Przykładowo, rozwiązaniem problemu z dostępem do zajęć sportowych nie jest zintensyfikowanie już podejmowanych działań w tym zakresie. Potrzebne jest tworzenie takiej oferty dla grup, które są jej obecnie całkowicie lub w dużym stopniu pozbawione. Takie celowane działania w największym stopniu będą przyczyniać się do zmniejszania nierówności i tworzyć warunki, w których równiejsze traktowanie znajdzie wyraz w tworzeniu równych szans realizowania życiowych aspiracji.

Czy nadal aktualne jest zjawisko drenażu mózgów? Czy stwierdzone nierówności w zakresie równego traktowania są powiązane z migracją do miast?

Pojęcie „drenażu mózgów” nie opisuje dobrze migracji z obszarów wiejskich. Termin ten zakłada, że główną przyczyną opuszczania przez wykształconych młodych ludzi obszarów wiejskich są lepsze warunki pracy w miastach lub poza krajem. W rzeczywistości to zjawisko jest bardziej skomplikowane.

Zdobywanie wykształcenia jest powiązane ze zjawiskiem mobilności społecznej. Nie jest to niezawodny sposób zmieniania swojej pozycji w systemie stratyfikacji społecznej, ale w polskich warunkach nadal ma on dość istotne znaczenie. Ukończenie elitarnych studiów przez młodego

człowieka wywodzącego się z rodziny rolniczej jest bardzo często związane ze zmianą jego miejsca w systemie stratyfikacji. Zdobywanie zawodu, który nie może być wykonywany na obszarach wiejskich uruchamia ciąg zdarzeń, który w wielu przypadkach skutkuje opuszczeniem rodzinnych stron przez wykształconą osobę. Zjawisko to ma negatywne konsekwencje z punktu widzenia rozwoju obszarów wiejskich, ponieważ może być w tym kontekście interpretowane jako opuszczanie ich przez osoby młode, o dużym potencjale, cechujące się dużymi zasobami kapitału kulturowego wysokiej jakości. Oceniając to samo zjawisko z punktu widzenia jednostki należy jednak stwierdzić, że zawiera się w nim pewien komponent pozytywny. Mimo doświadczanych nierówności w dostępie do różnego rodzaju usług, wielu młodych ludzi z obszarów wiejskich jest w stanie zdobywać specjalistyczne wykształcenie i realizować swoje aspiracje. Równe traktowanie oznacza zapewnienie możliwości podejmowania wyborów życiowych zgodnych z jednostkowymi preferencjami. Przeciwdziałanie tzw. „drenażowi mózgów” oznaczałoby próbę ograniczenia aspiracji młodzieży wiejskiej do tych modeli życia, które możliwe są do realizowania na obszarach wiejskich.

Rozwiązaniem tej kwestii nie jest z pewnością dążenie do „zatrzymania młodych ludzi na wsi”, ponieważ kryje się za nim utopijne założenie, że każdy preferowany styl życia można realizować w dowolnym miejscu. Modele życia i kariery zawodowej na wsi różnią się i będą różnić się od tych możliwych do realizacji w miasteczkach, miastach średniej wielkości, dużych polskich aglomeracjach czy światowych metropoliach ulokowanych w najbardziej rozwiniętych krajach. Mobilność dobrze wykształconych osób wydaje się współcześnie zjawiskiem trudnym do zatrzymania.

Podkreślenie tego globalnego wymiaru mobilności jest bardzo ważne. Dla młodych ludzi z polskiej wsi duże miasto w naszym kraju jest tylko jedną z wielu opcji migracyjnych. Swoboda przemieszczania się w porównaniu z rosnącym poziomem wykształcenia powoduje, że wielu z nich może decydować się na osiedlenie się za granicą. W takim przypadku nie zawsze wybierają oni mieszkanie w mieście. Młodzi ludzie z polskiej wsi wyjeżdżają także na wieś w innych krajach. Jeśli emigracja jest odpowiedzią na nierówności, to nie chodzi tu o migrację do miast, ale o migrację w ogóle.

Odejście od pojęcia „drenażu mózgów”, które skupia się na migracjach specjalistów w związku ze zmieniającą się sytuacją na rynku pracy oraz zaprzestanie utożsamiania migracji ze wsi jedynie z przenosinami do miasta powoduje, że na znaczeniu zyskuje kwestia nierównego traktowania. Trudności w dostępie do usług publicznych mogą wpływać na decyzje o migracjach. Emblematycznym zjawiskiem jest dostępność miejsc w przedszkolach. Rodzice z obszarów wiejskich mogą umieszczać swoje dzieci w placówkach w miastach. Nie jest to rozwiązanie odpowiednie dla osób, które mieszkają na tyle daleko od przedszkola by dowozić do niego

codziennie dziecko. Takie osoby muszą opuszczać wieś, ponieważ w innym przypadku nie mogłyby pracować.

Bardzo trudno jest określić w jakim stopniu zjawisko opuszczania wsi przez młodych ludzi jest warunkowane mobilnością i chęcią realizacji aspiracji życiowych, w jakim stopniu wynika z braku dostępu do potrzebnych usług, a w jakim wywołane jest przez jeszcze inne czynniki społeczne i kulturowe. Te ostatnie mają z pewnością także niebagatelny wpływ na decyzje migracyjne mieszkańców wsi. Wiejski konserwatyzm, amoralny familiaryzm, zła jakość kapitału społecznego to czynniki, które uniemożliwiają realizację stylów życia, które dziś preferowane są przez młodych ludzi. Trudno oczywiście generalizować i twierdzić, że na każdego młodego człowieka mają one taki sam wpływ. Ograniczenia w zakresie możliwych do realizowania modeli życia są z pewnością istotne dla młodych osób o dużym potencjale, których utożsamia się ze specjalistami ulegającymi tak zwanemu „drenażowi mózgów”. Twierdzenia te można zilustrować przykładem z rynku mieszkaniowego. Coraz powszechniejszym wzorcem w Polsce jest wspólne zamieszkiwanie przed ślubem. Ten model życia jest trudny do praktykowania na obszarach wiejskich. Wynika to nie tylko z utrzymującego się w wielu społecznościach konserwatywnego podejścia do stylów życia, ale także z braku mieszkań na wynajem.

Podsumowując ten wątek należy stwierdzić, że opuszczanie wsi przez młodych ludzi nie powinno być utożsamiane z „drenażem mózgów”. Skuteczna polityka rozwoju obszarów wiejskich powinna opierać się na świadomości wielowątkowości i wieloprzyczynowości tego zjawiska.

Co może spowodować, że młodzi ludzie pozostaną na wsi?

Możliwość opuszczenia obszarów wiejskich i osiedlenia się w wybranym miejscu jest kwestią powiązaną z realizacją jednostkowych aspiracji. Równe traktowanie młodzieży wiejskiej powinno oznaczać, że mają oni swobodę podejmowania tego typu decyzji. Innymi słowy, warunki życia na obszarach wiejskich muszą być na tyle dobre, by opuszczanie ich nie było przymusem, ale z drugiej strony nie można ujmować tej kwestii w kategoriach ograniczania wyborów życiowych. Migracje są zjawiskiem nieodłącznie związanym z życiem w warunkach globalizacji. Powoduje to, że młodzi ludzie opuszczają wieś nie tylko w Polsce, ale właściwie na całym świecie. Wynika to z czynników opisanych powyżej.

Najbardziej oczywiste kroki zaradcze można podjąć w kierunku poprawy sytuacji tych mieszkańców obszarów wiejskich, którzy opuszczają je ze względu na niską jakość życia. Działania potrzebne są w sferach zdiagnozowanych jako najbardziej problemowe w opisanych w tym raporcie badaniach. Przede wszystkim konieczne jest przemyślenie polityki transportowej. Badania ankietowe pokazały, że najtrudniejszy dostęp do usług mają nie osoby mieszkające w bardzo dużej odległości od miast powiatowych, ale te osiedlone w promieniu od 6 do 15 km od nich. Ułatwienie przemieszczania się mieszkańców wsi i stworzenie alternatywy dla indywidualnego transportu

samochodowego bardzo szybko podniosłoby ich jakość życia. Nie chodzi przecież o to, by w każdej wsi powstał basen czy szpital. Wystarczy stworzenie warunków do swobodnego i szybkiego docierania do miejsc, w których świadczone są różne usługi.

Kolejny obszar wymagający działania to służba zdrowia. Dane przedstawione w raporcie wskazują na bardzo niską dostępność nawet podstawowej opieki zdrowotnej. To ewidentne nierówne traktowanie. Dla osób starszych, młodych rodziców, osób z niepełnosprawnościami i chorych przewlekłe oznacza to po prostu, że mieszkanie na wsi jest uciążliwe i wręcz niebezpieczne. Dostęp do usług medycznych z pewnością związany jest z dostępnością transportową, ale wydaje się, że można by zrobić dużo, aby usprawnić do nich dostęp. Autorzy raportu nie są specjalistami od zdrowia publicznego czy zarządzania służbą zdrowia, dlatego trudno im przedstawić gotową receptę na rozwiązanie tego kłopotu. Wydaje się, że resort rolnictwa mógłby co najmniej zorganizować prace międzyresortowego zespołu, który opracowałby plan realnej poprawy opieki zdrowotnej mieszkańców wsi.

Coraz więcej mieszkańców wsi pracuje poza rolnictwem. Generuje to zapotrzebowanie na opiekę żłobkową i przedszkolną. Powinna ona stać się powszechna na obszarach wiejskich i to nie tylko dla dzieci rodziców pracujących poza domem. Zapewnienie edukacji przedszkolnej dla wszystkich dzieci należy uznawać za kwestię z zakresu ich równego traktowania, której rozwiązanie będzie dodatkowo sprzyjać rozwojowi rynku pracy na obszarach wiejskich.

Wieś rozwija się gospodarczo, co znajduje wyraz w rosnącej liczbie firm i pozarolniczych miejsc pracy. Ciągle brakuje jednak miejsc pracy dla najlepiej wykształconych osób. Wiele z nich z pewnością nie rozważałoby opuszczania swoich rodzinnych miejscowości, gdyby było dobrze skomunikowane z większymi ośrodkami, w których dostępne są zgodne z ich aspiracjami miejsca pracy. Powracająca w każdym akapicie kwestia rozwoju transportu ma więc także kluczowe znaczenie dla rynku pracy. Trudno jednak oczekiwać, że polskie wsie staną się miejscami, w których lokować się będą centra międzynarodowych korporacji. Myśląc o tworzeniu atrakcyjnych miejsc pracy trzeba stawiać na zawody i firmy, które bazują na potencjale wsi i w których praca stworzy atrakcyjną alternatywę dla kariery wielkomiejskiego specjalisty. Na wsi istnieje duże zapotrzebowanie na wszelkiego rodzaju punkty usługowe. Niewielkie firmy świadczące usługi dla ludności dość dobrze się rozwijają, ale z pewnością potrzebują one wsparcia. Potrzebne jest nie tylko wsparcie finansowe na uruchomienie działalności, ale także szkoleniowe. Lokalni przedsiębiorcy potrzebują kompetencji do tworzenia modeli biznesowych umożliwiających radzenie sobie na specyficznym wiejskim rynku. Przyszłościowymi kierunkami rozwoju obszarów wiejskich są produkcja żywności wysokiej jakości, tworzenie krótkich łańcuchów dostaw oraz rolnictwo społeczne (gospodarstwa edukacyjne, gospodarstwa

opiekuńcze). Potrzebne jest tworzenie przyjaznego otoczenia prawnego dla podejmowania tego typu działalności wpisującej się w rolnictwo wielofunkcyjne.

Dostępność wysokiej jakości miejsc pracy dla mieszkańców wsi nie oznacza, że muszą one być tworzone bezpośrednio w ich rodzinnych miejscowościach. Wieś jest tu zależna od poziomu rozwoju rynku pracy w większych miejscowościach, przy czym niekoniecznie musi chodzić tu o wielkie aglomeracje. Atrakcyjne miejsca pracy mogą powstawać w miasteczkach i miastach powiatowych. Państwo może sprzyjać temu poprzez konsekwentną decentralizację. Należy rozumieć ją z jednej strony jako przekazywanie jak największej liczby kompetencji do samorządów regionalnych i lokalnych. Z drugiej strony decentralizację można rozumieć jako politykę inwestycyjną (lokowanie inwestycji także poza wielkimi ośrodkami) oraz działania na rzecz rozproszenia instytucji centralnych. Obecnie większość z nich jest skupiona w stolicy, a pojedyncze rządowe agendy działają w niektórych innych największych miastach. Brak tego typu miejsc pracy w pozostałych częściach kraju utrudnia powstawanie lokalnych elit i wypycha młodych ludzi o wysokich aspiracjach z obszarów wiejskich.

Należy rozważyć wsparcie lokalnych uczelni. Większość z nich nie jest w stanie konkurować z największymi ośrodkami naukowymi nie tylko w Europie, ale także w Polsce. Mogą one jednak spełniać ważne funkcje w swoich regionach. Po pierwsze, mogą one kształcić w zawodach przydatnych na lokalnym rynku pracy. Po drugie, mogą realizować projekty badawcze istotne dla rozwoju regionu. Podniesienie poziomu lokalnych uczelni spowoduje, że aspirujący młodzi ludzie z obszarów wiejskich będą mieli blisko miejsca zamieszkania stworzoną realną alternatywę wobec studiowania i osiedlenia się w wielkim mieście.

Podsumowując ten wątek można stwierdzić, że zwiększanie atrakcyjności obszarów wiejskich jako miejsca do życia powinno opierać się na dwóch filarach: (1) poprawa dostępu do podstawowych usług, co będzie przeciwdziałać opuszczaniu wsi przez osoby zmuszone do tego ze względu na niską jakość życia, (2) tworzenie miejsc pracy atrakcyjnych dla osób aspirujących tak, żeby uskuteczanie mobilności społecznej (awans w systemie stratyfikacji) nie wiązało się nieuchronnie z mobilnością przestrzenną (przenosiny do większego ośrodka). Oczywiście znacznie łatwiej formułuje się tego typu rekomendacje niż je realizuje. Rozwiązanie tych problemów wymaga systemowego podejścia i zaplanowania polityki państwa rozpisanej na wiele lat. Wydaje się, że działania punktowe, fragmentaryczne, dostosowane do kalendarza wyborczego nie zmienią znacząco sytuacji. Będą one raczej utrwalać obecny stan, który ugruntowuje w młodych ludziach przekonanie, że realizacja ich aspiracji życiowych zależy jedynie od ich własnego wysiłku. Dla wielu przedstawicieli młodego pokolenia na obszarach wiejskich będzie to oznaczać nierówne traktowanie, ponieważ ich możliwości by uskuteczniać ów wysiłek są niejednokrotnie mniejsze niż ich rówieśników z miast.

Jak w swojej społeczności lokalnej dzieci/młodzież może wykorzystać posiadany potencjał intelektualny? Jakie działania podjąć na rzecz włączenia społecznego młodzieży? Jakich działań na rzecz włączenia społecznego oczekują młodzi?

Odpowiedź na pierwsze z powyższych pytań musi zostać zniuansowana. Możliwość wykorzystania potencjału intelektualnego dzieci i młodzieży zależy od wielu cech konkretnej społeczności lokalnej. W raporcie dużo uwagi poświęcono problematyce kapitału społecznego i kulturowego. Jego zasoby i jakość są zróżnicowane w różnych społecznościach, co stwarza różne warunki dla aktywności młodych osób.

W odniesieniu do zgromadzonych danych można stwierdzić, że na obszarach wiejskich występuje szereg obiektywnych uwarunkowań, które utrudniają wykorzystanie potencjału intelektualnego młodych osób:

- Brak tradycji i mechanizmów angażowania młodych osób w procesy decyzyjne,
- Niewielka oferta zajęć pozalekcyjnych dla młodych osób,
- Niewielka liczba organizacji, którzy tworzą ofertę dla młodych osób, co przejawia się w tym, że stosunkowo niewielu z nich angażuje się w działania na rzecz społeczności,
- Trudności w przemieszczaniu się po najbliższej okolicy, co powoduje, że brak własnego samochodu jest postrzegany przez młodych ludzi jako największe utrudnienie w rozwijaniu własnych zainteresowań.

W raporcie zdecydowanie podkreślano fakt, że wiejskie pochodzenie jest jedną z wielu możliwych przesłanek nierównego traktowania młodych ludzi. Oznacza to, że różne grupy młodzieży wiejskiej w różnym stopniu potrzebują wsparcia. Nie można stwierdzić, że potrzebne są działania na rzecz włączenia społecznego młodzieży wiejskiej w ogóle. Nie wszyscy przedstawiciele młodego pokolenia na obszarach wiejskich są zagrożeni wykluczeniem, czego najlepszym przykładem jest sytuacja osób zamieszkujących wsie dobrze skomunikowane z dużymi aglomeracjami. Działania zmierzające do włączenia społecznego powinny być kierowane przede wszystkim do tych przedstawicieli wiejskiej społeczności, którzy zagrożeni są wykluczeniem ze względu na nakładanie się kilku przesłanek nierównego traktowania. Ich sytuacja jest na tyle trudna, że jakkolwiek poprawa oferty w zakresie aktywności społecznej będzie znaczącą zmianą.

Wyniki badań dość jednoznacznie pokazują, w jakich obszarach najpilniej potrzebne są działania poprawiające sytuację młodych osób: ochrona zdrowia, transport publiczny, zajęcia pozalekcyjne, oferta kulturalna, opieka w żłobkach i edukacja przedszkolna, udział młodzieży w procesach decyzyjnych na poziomie lokalnym. Wskazane wydaje się w szczególności wsparcie samorządów oraz lokalnych organizacji, które mogą zapewniać ofertę w powyższych obszarach. Zadaniem władz centralnych powinno być tworzenie przejrzystych i przyjaznych regulacji, które umożliwią działanie na poziomie lokalnym. Delegowaniu zadań do samorządów i organizacji obywatelskich

powinno towarzyszyć tworzenie stabilnych i długofalowych mechanizmów finansowania ich działań. Są to rekomendacje pozostające na bardzo dużym poziomie ogólności, ale odnoszą się one do filozofii myślenia o rozwiązywaniu lokalnych problemów. Każdy z nich w ramach tej szerszej filozofii zasługuje na osobne opracowanie i sformułowanie rekomendacji przez specjalistów w danej dziedzinie. Rola resortu rolnictwa może sprowadzać się tu do monitorowania sytuacji na obszarach wiejskich, wskazywania kwestii problemowych i koordynowaniu międzyresortowych wysiłków na rzecz ich rozwiązywania.

Punktowe, projektowe i kampanijne podejście do rozwiązywania lokalnych problemów powoduje, że młodzi ludzie z obszarów wiejskich nie mają wielkich oczekiwań odnośnie aktywności państwa. Wyniki badań pokazują, że większość z nich dostrzega nierówne traktowanie ich w porównaniu z młodzieżą miejską. Jednocześnie nie czują się jednak dyskryminowani i uważają, że mogą osiągnąć sukces życiowy własnym wysiłkiem. W wielu przypadkach oznacza to wysiłek w postaci edukacji i emigracji do większego ośrodka, w którym łatwiej jest samodzielnie zadbać o swoje potrzeby.

Czy działania Państwa (Rządu, JST) są wystarczające aby stworzyć przestrzeń do rozwoju dzieci i młodzieży? Czy działania te sprzyjają budowaniu pozytywnego wizerunku obszarów wiejskich?

Powyższe pytania są zbyt ogólne by udzielić na nie rozstrzygającej odpowiedzi. Z pewnością państwo, zarówno na poziomie centralnym jak i samorządowo-lokalnym mogłoby działać bardziej aktywnie na rzecz stwarzania na obszarach wiejskich sprawiedliwej przestrzeni dla rozwoju dzieci i młodzieży. Z drugiej strony nadużyciem było stwierdzenie, że żadne aktywności w tym kierunku nie są podejmowane. Niniejszy raport pokazuje dokładnie, w jakich obszarach należy zintensyfikować wysiłki. Wśród nich znajdują się ochrona zdrowia, edukacja przedszkolna, transport publiczny, oferta kulturalna i oferta zajęć pozalekcyjnych, rozwój kompetencji cyfrowych, nauka języków obcych, rozwój lokalnych organizacji tworzących ofertę dla młodzieży, włączanie młodych osób w procesy decyzyjne, wspieranie zaangażowania młodych osób w działania na rzecz ochrony środowiska.

Problemy występujące w wymienionych powyżej obszarach nie oznaczają, że wizerunek wsi jest negatywny. Na obszarach wiejskich zachodzi wiele pozytywnych przemian, które także zostały odnotowane w niniejszym raporcie. Najważniejszą informacją jest to, że młodzi ludzie nie wstydzą się wiejskiego pochodzenia i nie czują w związku z nim zagrożenia dyskryminacją. Wskazuje to na to, że „wizerunek” obszarów wiejskich (czy też ujmując rzecz precyzyjniej – narracja na ich temat w dyskursie publicznym) nie jest najważniejszą przyczyną podejmowania decyzji o opuszczeniu obszarów wiejskich. Nie ulega jednak wątpliwości, że proponowane działania na rzecz likwidacji nierówności doświadczanych przez młodych mieszkańców wsi może przyczynić się do dalszej

poprawy oceny wsi jako miejsca do prowadzenia życia rodzinnego, działalności zawodowej oraz samorozwoju.

Problemy związane z nierównym traktowaniem dotyczą różnych sfer aktywności państwa, które są zarządzane przez różne jego agendy. Nie należy stwarzać wrażenia, że problemy te dotyczą tylko dzieci i młodzieży na wsi. Dostęp do służby zdrowia czy oferta dla dzieci z niepełnosprawnościami są niewystarczające także w miastach. Działania na rzecz młodych ludzi z obszarów wiejskich w niektórych obszarach powinna być elementem szerzej zakrojonej polityki zmierzającej do poprawy jakości i dostępności usług publicznych w Polsce. Z drugiej strony potrzebne są jednak dodatkowo programy dedykowane obszarom wiejskim. Dobrym przykładem jest tu kwestia transportu publicznego. W naszym kraju nie ma dużych miast, które byłyby go zupełnie pozbawione, a na wsiach wykluczenie komunikacyjne jest dość powszechnym zjawiskiem.

Poprawa jakości życia na wsi wymaga całościowej wizji i myślenia systemowego, ale jednocześnie każdy z obszarów problemowych wymagających poprawy powinien być diagnozowany osobno. Wynika to przede wszystkim z faktu, że kompetencje do zarządzania nim są różnie rozdzielone. W niektórych przypadkach w większym stopniu przysługują one instytucjom rządowym, a w innych są raczej domenom samorządów. Wydaje się, że w poszukiwaniu rozwiązań problemów warto kierować się zasadą pomocniczości, czyli delegowania zadań na możliwie najniższy szczebel administracji. Wiele z opisanych w raporcie problemów byłyby w stanie rozwiązywać samorządy, gdyby państwo tworzyło odpowiednie ramy prawne i mechanizmy finansowania usług publicznych. To właśnie fakt, że samorządy w wielkich miastach dysponują większymi zasobami powoduje, że dostępność do niektórych usług jest lepsza i jest jedną z przyczyn nierównego traktowania młodzieży wiejskiej.

Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi realizuje szereg działań, które sprzyjają rozwiązywaniu problemów obszarów wiejskich. Program LEADER, wspieranie rozwoju wiejskiej przedsiębiorczości, promowanie krótkich łańcuchów dostaw i produkcji żywności wysokiej jakości, upowszechnianie rolnictwa społecznego to tylko niektóre z nich. W kolejnym okresie programowania UE wzmocnione zostaną zapewne działania na rzecz ochrony środowiska, które oczekiwane są przez młodych ludzi. Z ich zainteresowaniem mogą spotkać się także działania na rzecz rozwoju rolnictwa precyzyjnego, cyfryzacji wsi, wdrażania idei smart village. Istnieją więc realne szanse na poprawę jakości życia młodych osób w niektórych ze zdiagnozowanych obszarów problemowych. Pewne kwestie pozostają jednak nadal bez systemowych rozwiązań, a wśród nich najbardziej istotne wydają się transport publiczny, ochrona zdrowia i opieka nad dziećmi w wieku przedszkolnym. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi mogłoby tu odgrywać rolę rzecznika interesów młodych mieszkańców wsi i koordynatora międzyresortowych wysiłków zmierzających do poprawy ich sytuacji.

Bibliografia

- Antosz, P. Równe traktowanie standardem dobrego rządzenia. Raport z badań sondażowych.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Pres.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. W: Richardson, J., *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Westport, CT: Greenwood.
- Bourdieu, P. (2009). *Rozum praktyczny*. Warszawa: PWN.
- Broszkiewicz, W. (2010). *Kapitał kulturowy młodego pokolenia Polski współczesnej. Studium na przykładzie wybranych społeczności Podkarpacia*. Rzeszów: Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Budyńska, B., Jezierska, M. (2018). *Stan bibliotek w Polsce objętych badaniem Głównego Urzędu Statystycznego – 2018 r.* Warszawa: IKiCz BN.
- CBOS (2014). *Wieś polska – stereotypy*.
- CBOS (2015). *Granice tolerancji – Stosunek do wybranych grup mniejszościowych*.
- CBOS (2018). *Zaangażowanie Polaków na rzecz społeczności lokalnej*.
- CBOS (2019). *Zadowolenie z życia*.
- Centralna Komisja Egzaminacyjna. <https://cke.gov.pl/egzamin-osmoklasisty/wyniki/> (dostęp: 14.11.2020)
- Coleman, J. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, t. 94, s. 95-120, <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/228943>
- Czapiński, J. (2015). Stan społeczeństwa obywatelskiego. W: J. Czapiński, T. Panek (red.) *Diagnoza społeczna 2015*. Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego, s.332-372.
- Czapiński, J., Panek, T. (red.) (2015). *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków*. Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego.
- Domański, H. (2009). Stratyfikacja a system społeczny w Polsce. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, LXXI (2) s.381-395.
- Dzieniażewska-Naroska, K., Grzeszczak J. (2012). *Formy zarządzania gminą w opiniach mieszkańców i przedstawicieli władzy lokalnej*. W: A. Olech. (red.) *Dyktat czy uczestnictwo. Diagnoza partycypacji publicznej w Polsce*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Grewiński, M. (2013). Usługi społeczne i socjalne jako wspólny obszar polityki i ekonomii społecznej. *Ekonomia Społeczna*, (8), s. 24-39.
- GUS (2008) *Dochody i warunki życia ludności Polski (raport z badania EU-SILC 2006)*. Warszawa: GUS.
- GUS (2017). *Uczestnictwo w sporcie i rekreacji ruchowej w 2016 r.* Warszawa: GUS.
- GUS (2019). *Ceny w gospodarce narodowej w latach 2014–2018*. Warszawa: GUS.
- GUS (2019). *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2018/2019*. Warszawa: GUS.
- GUS (2019). *Społeczeństwo informacyjne w Polsce. Wyniki badań statystycznych z lat 2015–2019*. Warszawa: GUS.
- GUS (2020). *Budżety Gospodarstw Domowych 2019 r.* Warszawa: GUS.

- GUS (2020) Dochody i warunki życia ludności Polski (raport z badania EU-SILC 2018). Warszawa: GUS.
- GUS (2020). Gospodarka mieszkaniowa w 2019 roku. Warszawa: GUS.
- GUS (2020). Kultura 2019. Warszawa: GUS.
- GUS, US Olsztyn (2020). Obszary wiejskie w Polsce w 2018r. Warszawa-Olsztyn: GUS.
- GUS. Rocznik Statystyczny Pracy. Warszawa: GUS. (kolejne lata)
- Hargittai, E. (2002). Second – Level Digital Divide: Differences in People’s Online Skills. First Monday, vol.7, no. 4.
- Herbst, M., Sobotka A. (2014). Mobilność społeczna i przestrzenna w kontekście wyborów edukacyjnych. Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.
- Kłodziński, M. (1995). Uwarunkowania wielofunkcyjnego rozwoju gminy. W: L. Klank (red.). Wieś i rolnictwo w okresie transformacji systemowej. Warszawa IRWiR PAN, s. 124–137.
- Komornicki, T., Wiśniewski, R., Baranowski, J., Błażejczyk, K., Degórski, M., Goliszek, S., Rosik, P., Solon, J., Stępiak, M., Zawiska I. (2015). Wpływ wybranych korytarzy drogowych na środowisko przyrodnicze i rozwój społeczno-ekonomiczny obszarów przyległych, Prace Geograficzne, 249, warszawa: IGiPZ PAN.
- Kossakowska, K., Zadworna, M. (2019). Wybrane aspekty dobrostanu psychicznego uczniów na różnych etapach edukacji. Doniesienia wstępna. Studia edukacyjne 54, s.221-235.
- Makarewicz-Marcinkiewicz, A. (2015). Nierówności społeczne na drodze do zrównoważonego rozwoju. Problem polityki społecznej i gospodarczej. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Matysiak, I. (2018). Young University Graduates’ Motivations for Living in the Countryside in the Context of Rural Policies in Poland. Wieś i Rolnictwo, 4 (181), s. 111-130.
- Matysiak I. (2019). Młodzi i wykształceni w procesie przemian polskiej wsi. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Ministerstwo Edukacji Narodowej. Pomoc Psychologiczno-pedagogiczna w szkołach w roku szkolnym 2018/2019. <https://dane.gov.pl/pl/dataset/1964,pomoc-psychologiczno-pedagogiczna-w-szkolach> (dostęp: 14.11.2020).
- Ministerstwo Rozwoju (2020). Raport. Stan mieszkalnictwa w Polsce. Warszawa: Ministerstwo Rozwoju.
- Moore, K. (2005). Thinking about youth poverty through the lenses of chronic poverty, life-course poverty and intergenerational poverty. Chronic Poverty Research Centre.
- Nowak, P. (2012) Rozwój obszarów wiejskich w Polsce po integracji z Unią Europejską w opinii lokalnych elit. Kraków: Wydawnictwo UJ
- Nowak, S. (1979) System wartości społeczeństwa polskiego, Studia Socjologiczne, nr 4 (75), s. 155–173.
- Nurzyńska, I. (2016). Przyczyny i przejawy peryferyjności obszarów wiejskich w Polsce, Wieś i Rolnictwo 2 (171), s. 123-139.
- Nurzyńska, I., Drygas M. (2018). Polityka rozwoju obszarów wiejskich w Polsce (UE) – zbędny wydatek czy konieczność? Wieś i Rolnictwo, 2 (179), s. 169–187.

- OECD (1998). Human Capital Investment. An international Comparison. OECD Publishing.
- Perspektywy. Lincea 2020. <https://licea.perspektywy.pl/2020/> (dostęp: 21.11.2020).
- Perspektywy. Technika 2020. <https://technika.perspektywy.pl/2020/> (dostęp: 21.11.2020).
- Putnam, R.D. (1993). Making Democracy Work. Princeton.
- Putnam, R.D., Leonardi, R., Nanetti, R. (1995). Demokracja w działaniu: tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak; Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego.
- Pyżalski, J., Zdrodowska, A., Tomczyk, Ł., Abramczuk, K. (2019). Polskie badania EU Kids Online 2019. Poznań: Wydawnictwo UAM.
- Rifkin, J. (2001). Koniec pracy. Schyłek siły roboczej na świecie i początek ery postrynkowej, Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Rosik, P., Pomianowski, W., Goliszek, S., Stępiak, M., Kowalczyk, K., Guzik, R., Kołoś, A., Komornicki, T. (2017) Multimodalna dostępność transportem publicznym w Polsce, Prace Geograficzne 258. Warszawa: IGiPZ PAN.
- Rosner A., Stanny M. (2018) Rozważania o pojęciu i procesie dezagrarnizacji polskiej wsi, Wieś i Rolnictwo, 2 (179), s. 281–292.
- Schultz, T.W. (1961). Investment in Human Capital, The American Economic Review 51, Nr. 1, s. 1-17.
- Solon-Lipiński, M., Szolajska, J. (2009). Zakorzenie i uspołecznienie działań organizacji pozarządowych. Warszawa: Stowarzyszenie Klon/Jawor.
- Sompolska-Rzechuła, A., Oleńczuk-Paszal, A. (2017). Poziom życia ludności na obszarach wiejskich i miejskich w Polsce, Wieś i Rolnictwo, 4 (177), s. 77-96.
- Sorokin, P. (2009) Ruchliwość społeczna. Warszawa: IFIS PAN.
- Stanny, M., Rosner, A., Komorowski, Ł. (2018). Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap III. Synteza. Warszawa: Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej; Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Sułkowski, Ł. (2002). Syndrom familizmu w polskich organizacjach. Przedsiębiorczość i Zarządzanie, tom XIV, zeszyt 6, część II. Łódź: SAN.
- Sztompka, P. (2002). Socjologia. Analiza Społeczeństwa. Kraków: Znak.
- Sztompka, P. (2016) Kapitał społeczny. Teoria przestrzeni międzyludzkiej. Kraków: Znak Horyzont.
- Świątkiewicz, W. (2000) Wokół socjologicznej koncepcji kapitału społecznego. W: M.S. Szczepański (red.) Kapitał społeczno-kulturowy a rozwój lokalny i regionalny, Tychy: Śląskie Wydawnictwa Naukowe, Wyższa Szkoła Zarządzania i Nauk Społecznych w Tychach.
- Toffler, A. (1997) Trzecia fala. Warszawa: PIW.
- Trackingowe badania świadomości i zachowań ekologicznych mieszkańców Polski. Raport z badania. Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej. 2018. <https://www.gov.pl/web/klimat/badania-swiadomosci-ekologicznej>

- Warzywoda-Kruszyńska, W., Rokicka, E. (2007). Eadem PROFIT project: objective methodology, *Przeгляд Socjologiczny* nr 2.
- Wasilewski, K. (2013). Młodzież wiejska na uniwersytecie – droga na studia, mechanizmy alokacji, postawy wobec studiów”, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Wilkin, J. (2020). Zróżnicowana i zmieniająca się polska wieś – synteza raportu. W: *Polska wieś. Raport o stanie wsi*, Warszawa: Scholar.
- Winiarska, A., Klasu, W. (2011) Dyskryminacja i nierówne traktowanie jako zjawisko społeczno-kulturowe, *Studia BAS* Nr 2(26).
- Wnuk-Lipiński, E. (2005). *Socjologia życia publicznego*, Warszawa: Wydawnictwo naukowe SCHOLAR.
- Woźniak, W. (2014). *Nierówności społeczne i ich dziedziczenie jako problem strukturalny i polityczny*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Zjawisko korepetycji w Polsce. Raport z badania. Konfederacja Pracodawców Lewiatan. http://konfederacjalewiatan.pl/legislacja/wydawnictwa/_files/publikacje/2016/Raport_Efektywna_Edukacja_22_09_2016.pdf.
- Zwęglińska-Gałecka, D. (2019). Gentryfikacja wsi i jej zasięg, *Wieś i Rolnictwo* 2(183).

Spis tabel

Tabela 1. Struktura próby badania IDL.....	15
Tabela 2. Skala odrzucenia społecznego.....	29
Tabela 3. Odsetek nowo rejestrowanych podmiotów z obszarów wiejskich w ogólnej liczbie nowo rejestrowanych podmiotów według wybranych branż.....	45
Tabela 4. Zasoby mieszkaniowe w 2019 roku.....	47
Tabela 5. Statystyczny deficyt mieszkaniowy w Polsce w latach 2011,2015,2018 i 2019.....	47
Tabela 6. Średnie miary cen 1m ² powierzchni użytkowej lokali mieszkalnych sprzedanych w 2018 roku.....	48
Tabela 7. Częstotliwość podejmowania przez młodych ludzi (9-17 lat) wybranych aktywności online (procent podejmujących aktywność raz w tygodniu lub częściej).....	51
Tabela 8. Procentowa zmiana w infrastrukturze oraz wykorzystaniu bibliotek w Polsce w latach 2005-2019.....	75
Tabela 9. Odsetek placówek bibliotecznych według tygodniowej liczby godzin działalności w 2019 roku.....	76
Tabela 10. Wybrane wskaźniki biblioteczne dla miast i obszarów wiejskich w latach 2005 i 2009.....	76
Tabela 11. Baza infrastrukturalna instytucji kultury (centrów, domów, ośrodków, klubów i świetlic) na obszarach wiejskich i w mieście w 2019 roku.....	78
Tabela 12. Wydarzenia i ich uczestnicy zorganizowane przez instytucje kultury w 2019 roku....	79
Tabela 13. Przystosowanie instytucji do potrzeb osób niepełnosprawnych – odsetek z ogółu instytucji na obszarach wiejskich i miastach na koniec 2019 roku.....	83
Tabela 14. Ocena czynników potencjalnie utrudniających rozwijanie zainteresowań.....	95
Tabela 15. Samoocena dobrostanu psychicznego.....	106
Tabela 16. Zadowolenie z sytuacji życiowej.....	108

Spis wykresów

Wykres 1. Struktura próby badania CAWI według odległości zamieszkania respondentów od miasta powiatowego.....	16
Wykres 2. Struktura próby badania CAWI według wieku respondentów.....	17
Wykres 3. Struktura próby badania CAWI według płci respondenta.....	17
Wykres 4. Liczba ludności w miastach oraz na wsi ogółem.....	18
Wykres 5. Odsetek ludności w wieku do 24 lat.....	20
Wykres 6. Zmiany struktury ludności wg. ekonomicznych grup wieku i miejsca zamieszkania..	20
Wykres 7. Przeciętne miesięczne dochody rozporządzalne oraz wydatki na osobę gospodarstw domowych w 2019 roku.....	22
Wykres 8. Udział wydatków w dochodzie rozporządzalnym na 1 osobę w gospodarstwie domowym według miejsca zamieszkania w latach 2010-2018.....	22
Wykres 9. Przeciętne miesięczne dochody rozporządzalne oraz wydatki na osobę gospodarstw domowych ogółem i rolników w 2019 roku.....	23
Wykres 10. Zróżnicowanie dochodów mierzone współczynnikiem Giniego dla Polski według miejsca zamieszkania w latach 2004-2019.....	25
Wykres 11. Współczynnik Giniego w gospodarstwach domowych w latach 2010-2018.....	26
Wykres 12. Opinie Polaków o Ludziach ze wsi.....	30
Wykres 13. Stopa bezrobocia w IV kwartale według BAEL - lata 2012-2019..	41
Wykres 14. Liczba bezrobotnych zarejestrowanych na koniec roku - lata 2012-2019.....	42
Wykres 15. Odsetek mieszkańców wsi w ogólnej liczbie zarejestrowanych bezrobotnych.....	43

Wykres 16. Odsetek osób do 25 roku życia w ogólnej liczbie bezrobotnych zarejestrowanych na obszarach wiejskich.....	43
Wykres 17. Nowo zarejestrowane podmioty gospodarki narodowej	44
Wykres 18. Nowe podmioty w sektorze prywatnym na 10. tys. mieszkańców	45
Wykres 19. Odsetek nowo zarejestrowanych podmiotów sektora kreatywnego w liczbie nowo zarejestrowanych podmiotów ogółem na obszarach wiejskich i w miastach.....	46
Wykres 20. Efekty budownictwa mieszkaniowego w 2018 w podziale na inwestora nieruchomości	48
Wykres 21. Gospodarstwa domowe posiadające dostęp do Internetu w domu w 2019	49
Wykres 22. Osoby korzystające z Internetu według miejsca korzystania w 2019	50
Wykres 23. Gospodarstwa domowe posiadające dostęp do Internetu w domu w latach 2015-2019	50
Wykres 24. Korzystanie z wybranych technologii i usług online w 2019 roku	52
Wykres 25. Gospodarstwa domowe z problemami z zaspakajaniem wybranych potrzeb (tygodniowy wypoczynek rodziny raz w roku) w 2006 i 2018 roku.....	53
Wykres 26. Uczestnictwo członków gospodarstw domowych w zajęciach sportowych lub rekreacyjnych	54
Wykres 27. Uczestnictwo członków gospodarstw domowych w zajęciach sportowych lub rekreacyjnych (kategorie wiekowe)	54
Wykres 28. Subiektywna ocena ogólnej sprawności (kondycji) fizycznej członków gospodarstw domowych	55
Wykres 29. Subiektywna ocena ogólnej sprawności (kondycji) fizycznej członków gospodarstw domowych	56
Wykres 30. Przyczyny nieuczestniczenia w zajęciach sportowych lub rekreacji ruchowej przez członków gospodarstw domowych	57
Wykres 31. Wyposażenie gospodarstw domowych w 2019 roku: środki transportu.....	58
Wykres 32. Udział uczniów uprawnionych do dowożenia do szkół w ogólnej liczbie uczniów szkół podstawowych w 2018/19 roku.	59
Wykres 33. Liczba aptek i punktów aptecznych w Polsce.....	61
Wykres 34. Liczba przychodni w Polsce	62
Wykres 35. Liczba działających praktyk lekarskich i stomatologicznych w kraju.....	62
Wykres 36. Liczba udzielonych porad w ramach podstawowej opieki zdrowotnej w Polsce	63
Wykres 37. Procentowe porównanie liczby mieszkańców oraz udzielonych porad w ramach opieki podstawowej.....	63
Wykres 38. Odsetek dzieci w wieku do 3 lat objętych opieką instytucjonalną w żłobkach, oddziałach żłobkowych i klubikach dziecięcych.....	64
Wykres 39. Przedszkola i oddziały przedszkolne w kraju	65
Wykres 40. Miejsca w przedszkolach na 1000 dzieci w grupie wieku 3-6 lat w kraju.....	66
Wykres 41. Odsetek dzieci w wieku 3-6 lat uczęszczających do placówek wychowania przedszkolnego	66
Wykres 42. Odsetek ogółu 3 latków uczęszczającego do placówek przedszkolnych.....	67
Wykres 43. Odsetek dzieci w wieku 3-6 lat uczęszczających do placówek przedszkolnych na wsi w roku 2018/2019 według województw.....	68
Wykres 44. Średni wynik egzaminów ósmoklasisty z jęz. polskiego	68
Wykres 45. Średni wynik egzaminów ósmoklasisty z matematyki	69
Wykres 46. Średni wynik egzaminów ósmoklasisty z jęz. angielskiego	69
Wykres 47. Procentowy udział uczniów szkół podstawowych w korzystaniu z wybranych form wsparcia edukacji w roku szkolnym 2018-2019	70
Wykres 48. Szkoły średnie dla młodzieży w 2018/2019 roku	71

Wykres 49. Poziom awansu zawodowego nauczycieli z obszarów wiejskich w roku 2018/2019	72
Wykres 50. Uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w ogólnodostępnych szkołach podstawowych.....	73
Wykres 51. Liczba bibliotek z filiami oraz punktów bibliotecznych na obszarach wiejskich w wybranych latach	74
Wykres 52. Wypożyczenia na jednego czytelnika w placówkach bibliotecznych w wybranych latach.....	77
Wykres 53. Liczba muzeów wraz z oddziałami i zwiedzający na obszarach wiejskich w wybranych latach	81
Wykres 54. Wzrost dostępności bibliotek dla osób na wózkach inwalidzkich.....	82
Wykres 55. Dostępność obiektów w promieniu 5 km od miejsca zamieszkania.....	85
Wykres 56. Odległość do obiektów publicznych w zależności od oddalenia domu rodzinnego od miasta powiatowego.....	88
Wykres 57. Korzystanie z korepetycji.	90
Wykres 58. Dostępność zajęć pozalekcyjnych dla młodzieży.....	91
Wykres 59. Dostępność zajęć artystycznych w promieniu 5 km od ośrodków kultury.....	92
Wykres 60. Angażowanie się młodzieży wiejskiej w działalność organizacji.	93
Wykres 61. Opinie młodych ludzi na temat możliwości rozwijania zainteresowań.....	94
Wykres 62. Trudności z dojazdem jako bariera w rozwoju zainteresowań.	96
Wykres 63. Gotowość młodych ludzi do podejmowania działań na rzecz ochrony środowiska... ..	98
Wykres 64. Zadowolenie z dostępu do Internetu.....	100
Wykres 65. Czynności wykonywane w Internecie.	102
Wykres 66. Informacje poszukiwane w Internecie.	103
Wykres 67. Samoocena kompetencji cyfrowych.....	105
Wykres 68. Możliwość uzyskania wsparcia od osób z otoczenia.....	111
Wykres 69. Poczucie dyskryminacji.....	113
Wykres 70. Poczucie wpływu na decyzje podejmowane przez władze gminy.	114
Wykres 71. Ocena w jakim stopniu władze gminy biorą pod uwagę potrzeby młodych ludzi. ..	115
Wykres 72. Ocena stanu partycypacji publicznej w zamieszkiwanej gminie.....	116

Spis rysunków

Rysunek 1. Saldo migracji wewnętrznej i zagranicznej na pobyt stały na obszarach wiejskich według podregionów w 2018 r.....	18
Rysunek 2. Wskaźnik starości demograficznej ludności obszarów wiejskich według podregionów w 2018.....	21
Rysunek 3. Rozkład przestrzenny typów obszarów wiejskich w III etapie badań Monitoringu Rozwoju Obszarów Wiejskich.....	35
Rysunek 4. Dostępność w transporcie publicznym autobusowym. Dane za 2015	60
Rysunek 5. Dostępność drogowa obszaru Polski w roku 2015	60